

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI**

R.X. KARLIBAYEVA

KORPORATIV MOLIYA

(Kredit-modul bo‘yicha)

**O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim
vazirligi tomonidan o‘quv qo‘llanma sifatida tavsiya etilgan.**

Toshkent–2021

U O‘K: 336.63

KBK 65.261

R.X.Karlibayeva. Korporativ moliya. (O‘quv qo‘llanma). -T.: - «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021. 180 bet.

ISBN 978-9943-7422-7-7

Ushbu o‘quv qo‘llanma talabalarni korporativ moliya fani bilan tanishtirishga qaratilgan. “Korporativ moliya” kursini o‘rganish bakalavriat talabalari uchun mo‘ljallangan va korporatsiyalarning zamonaviy moliyaviy tahliliga asos bo‘lgan uslubiy modellarni umumlashtirishga qaratilgan. Unda asosiy tahliliy masalalar yoritilgan bo‘lib, u eng oson kuzatiladigan obyekt – aksiyadorlik jamiyatining misolidan foydalangan holda har qanday korporatsiyaning moliyaviy tahlili uchun konseptual asos yaratadigan korporativ moliya kursining eng muhim tuzilmalarini tushuntirishga qaratilgan. Korporatsiyalarni moliyaviy tahlil qilish tamoyillari va modellari, uning moliyaviy qarorlarining butun majmuasi – moliyalashtirishdan tortib, sotib olish nazorati bo‘yicha strategik bitimlar bo‘yicha qarorlar o‘rganiladi, bu hisoblash vositalarini o‘zlashtirmaslik muhim emas. Shuning uchun, ikkinchi bo‘limda tahlil qilish uchun bunday ko‘nikma va vaziyatlarni o‘rgatish uchun muammolar, uchinchisida esa, tipik masalalar yechimlari taklif etiladi. “Korporativ moliya” darsligi universitetlarda iqtisodchilar, moliyachilar va menejerlar tomonidan foydalanishlari uchun mo‘ljallangan.

U O‘K: 336.63

KBK 65.261

Taqrizchilar:

B.E. Toshmurodova – iqtisod fanlari doktori, moliya kafedrası professori;

G.M. Bekimbetova – falsafa doktori (PhD), Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti korporativ iqtisodiyot va biznesni tahlil qilish kafedrası dotsenti.

ISBN 978-9943-7422-7-7

© «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021.

KIRISH

Hozirda O‘zbekistonda real sektorda ishlab chiqarish faoliyati bilan shug‘ullanadigan ko‘plab korporatsiyalar mavjud. Samarali korporativ moliyalashtirish tizimini shakllantirish milliy iqtisodiyotning har qanday sohasini va har bir iqtisodiy subyektni alohida rivojlantirishning ajralmas shartidir. Bu, ayniqsa, sanoat kompleksi uchun juda muhimdir, chunki u milliy iqtisodiyotning mutanosibligi va o‘shish sur‘atlarini, uning jahon tovar va fond bozorlaridagi o‘rnini belgilaydi. Bozor munosabatlari nafaqat moliya sohasidagi ilm-fan va amaliyotning ko‘plab sohalarining mazmunini sezilarli darajada o‘zgartiribgina qolmay, balki fundamental deb hisoblanishi mumkin bo‘lgan sohalarni rivojlantirish zarurligini keltirib chiqaradi. Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda ustuvor ahamiyatga ega bo‘lgan korporativ moliyani boshqarish ustuvor masaladir. Ushbu o‘quv qo‘llanma aksiyadorlik jamiyati bo‘lgan va ishlab chiqarish, investitsiya va moliyaviy faoliyatni amalga oshiradigan zamonaviy korporatsiyaning moliyaviy menejmenti bilan bog‘liq jihatlarni o‘rganib chiqadi. Materiallar mavjud bo‘lgan shaklda, aniq tasvirlangan, ko‘plab misollar keltirilgan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi talablariga javob beradi. Moliya sohasi mutaxassislari uchun “Moliya”, “Business Analytica” o‘qitish yo‘nalishlari bo‘yicha tahsil olayotgan oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun mo‘ljallangan.

I-BOB. IQTISODIYOTDA KORPORATIV MOLIYANING O‘RNI

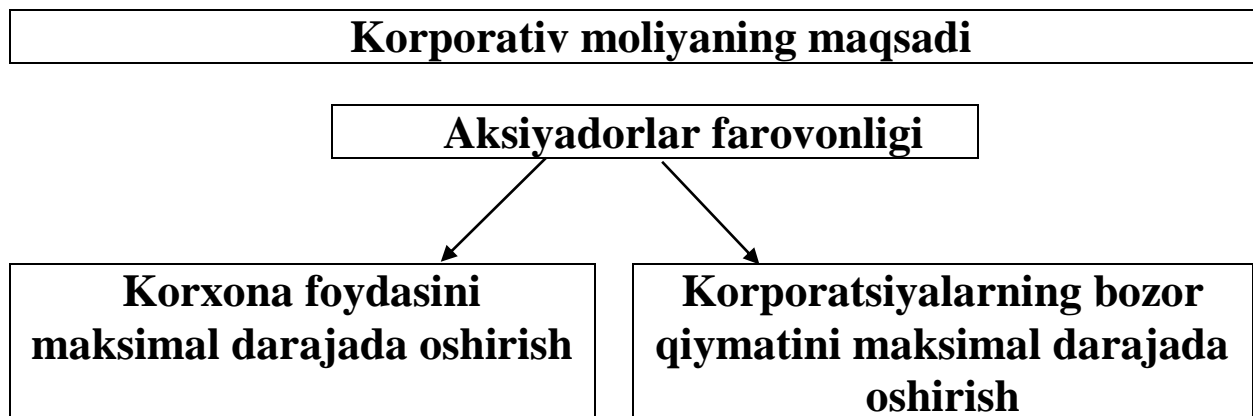
1.1. Korporativ moliyani boshqarish vazifalari va funksiyalari

Korporatsiya moliyaviy-xo‘jalik faoliyatini amalga oshirishda amalga oshiradigan maqsad va vazifalar ro‘yxati keng bo‘lishi mumkin. Ushbu maqsadlardan qaysi biri ustuvor va qaysi biri ikkinchi darajali ekanligini aniqlash muhimdir. Moliyaviy maqsadlar korporativ moliyalashtirishning asosiy yo‘nalishlari bilan belgilanadi:

- korporatsiyalarning joriy ishlab chiqarish faoliyatining moliyaviy natijalarini tartibga solish, ya’ni ishlab chiqarish tannarxi, xarajatlarni taqsimlash, narxlarni belgilash, soliqqa tortish va hokazolarning individual elementlarini shakllantirishning maqbul variantlarini aniqlash;
- moliyalashtirish manbalarini tanlash – kapital va qarz kapitalini boshqarish;
- aktivlarni boshqarish – korporatsiya mulkini shakllantirish, real va moliyaviy investitsiyalar bilan bog‘liq faoliyat.

Moliya menejmenti predmeti moliyaviy boshqaruvning maqsadlariga erishishga ta’sirini yo‘naltiradi: maksimal foyda, pul oqimini ko‘paytirish, xarajatlarni kamaytirish, xarajatlarni kamaytirish, kompaniya qiymatini oshirish, past foizli stavka bilan qarz olish qobiliyatini yaxshilash, debitorlik qarzlarni kamaytirish va kreditorlik qarzlari.

Ko‘rib turganingizdek, ushbu maqsadlarning aksariyati sintetik, ya’ni ularga erishish uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri moliyaviy menejer vakolatiga kirmaydigan va shu sababli moliyaviy menejmentning vazifalari bo‘lmagan bir nechta qo‘shimcha vazifalarni hal qilish kerak. Masalan, xarajatlarni kamaytirish masalasi asosan moliyaviy menejment emas, asosan texnologik menejment, innovatsiyalarni boshqarish subyekti hisoblanadi. Bundan tashqari, xarajatlarni kamaytirish va korporatsiyalarning qolgan maqsadlariga zarar yetkazish mumkin.

1-rasm. Korporativ moliyalashtirishning maqsadi¹

Moliyaviy menejmentning asosiy maqsadlariga quyidagilar kiradi:

1. Foydani ko‘paytirish. So‘nggi paytgacha har qanday kompaniya daromadni maksimal darajaga ko‘tarish uchun mavjud deb hisoblar edi (gap bir martalik emas, balki uni uzoq muddatli qabul qilish holatidan olinadigan foyda haqida ketmoqda). Ideal holda, axborotning adolatliligi, tajribali yetakchilik va boshqa omillar taxmin qilinganida, bu maksimal darajaga erishish mumkin emas. Shuning uchun “normal” foyda tushunchasi qo‘llaniladi, ya’ni ushbu biznes egalariga mos keladigan foyda. Darhaqiqat, har xil turdagi ishlab chiqarishlarning rentabelligi sezilarli darajada farq qilishi mumkin, bu barcha ishbiarmonlarning bir vaqtning o‘zida o‘z bizneslarini yanada foydali biznesga almashtirish istagini keltirib chiqarmaydi. Ushbu yondashuv ishlab chiqarilgan mahsulotlar uchun juda keng tarqalgan narxlash tizimiga asoslanadi - “xarajat va ishlab chiqaruvchiga mos keladigan qo‘shimcha narx”. Shu bilan birga, “maksimal foyda olish” mezonining asosiy kamchiliklarini va unga asoslanib, quyidagi ko‘rsatkichlarni esga olish kerak:

- “foyda” indikatorining har xil turlari (yalpi, sotishdan olingan foyda, soliqdan oldingi foyda, sof), shuning uchun moliyaviy

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

qarorlar samaradorligini baholash uchun aniq ko'rsatkichlarni ishlab chiqishda ushbu noaniqlik bartaraf etilishi kerak;

- bu mezon ishlamaydi, agar ikkita variant prognoz qilinayotgan daromad hajmi va ularni ishlab chiqarish vaqti bilan farq qilsa, chunki vaqt o'tishi bilan tushkunlikni keltirib chiqaradigan "vaqt omili" deb ataladi. Foyda qancha oldin olinsa, u «ma'lum vaqtdan keyin olingan shu foyda bilan taqqoslaganda xavfsizroq, qimmatroq bo'ladi;

- mezon kutilayotgan daromad sifati, noaniqlik va ularni olish bilan bog'liq xavfni hisobga olmaydi. Kutilayotgan yoki rejalashtirilgan daromad haqida gap ketganda, natijani sezilarli darajada yomonlashtirishi mumkin bo'lgan salbiy hodisalar yuz berishi mumkin. Xavf omillarining ta'sirini faqat maxsus matematik va statistik usullar yordamida hisobga olish mumkin.

2. Ishlab chiqarish miqyosidagi o'sish. Ba'zi korporatsiyalar va ularni boshqarish amaliyotida ishlab chiqarish va sotishni ko'paytirish istagi paydo bo'lishi mumkin. Bu ko'plab menejerlar o'zlarining mavqelarini (ish haqi, holati, jamiyatdagi mavqei) uning foydasi bilan emas, balki firma hajmi bilan bog'lashlari bilan asoslanadi. Biroq, nazoratsiz, muvozanatsiz o'sish, foyda o'sish sur'atini ortda qoldirib, doimo amaldagi faoliyatni moliyalashtirish, pul bo'shliqlari va to'lov qobiliyati bilan bog'liq muammolarga olib keladi.

3. Har bir aksiya o'sishi bo'yicha daromad. Korporatsiyaning moliyaviy faoliyatini baholash doirasida "aksiya bo'yicha daromad" ko'rsatkichi juda keng tarqalgan; investitsiyalar samaradorligini baholash uchun "qo'yilgan kapitalning rentabelligi" ko'rsatkichidan foydalanish mumkin. Shu bilan birga, ushbu va shunga o'xshash ko'rsatkichlar asosida qaror qabul qilish ham har doim ham bir xil emas, chunki bu ko'rsatkichlar pul oqimlari dinamikasini, joriy faoliyatning rentabelligini va boshqa bir qator muhim omillarni hisobga olmaydi.

4. Korporatsiya qiymatini maksimal darajaga ko'tarish maqsadi. Ushbu nazariyani ishlab chiquvchilar mavjud mezonlarning hech biri – foyda, rentabellik, ishlab chiqarish hajmi va h.k. –

moliyaviy qarorlarning samaradorligi uchun yetarli mezon sifatida qaralishi mumkin emas. Ushbu mezon hisobga olinishi kerak: korporatsiya egalarining kutilayotgan daromadi; boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonining barcha jihatlari, shu jumladan, mablag' manbalarini izlash, investitsiyalarning o'zi, daromadlarni taqsimlash (dividendlar). Ushbu shartlar o'z aksiyadorlik kapitalini ko'paytirish mezonlari bilan yaxshiroq qondiriladi, deb hisoblashadi, bu korporatsiyalar uchun oddiy aksiyalarning bozor narxini maksimal darajaga ko'tarish mezoniga aylanadi.

Ushbu yondashuv G'arbning aksariyat iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlari baham ko'rgan jamiyatni rivojlantirishning quyidagi asosiy g'oyasiga asoslanadi – xususiy mulk orqali jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy farovonligiga erishish. Shuning uchun kelajakda aksiyalar narxining o'sishini ta'minlaydigan har qanday moliyaviy qaror egalari yoki boshqaruv xodimlari tomonidan qabul qilinishi kerak. Shunday qilib, bozor sharoitida moliyaviy menejerning yakuniy maqsadi korporatsiyalar qiymatini maksimal darajaga ko'tarish deb hisoblanadi.

Amalda ushbu maqsadni amalga oshirish zaruriyati va imkoniyati har doim ham aniq emas. Birinchidan, barcha korporatsiyalar moliyaviy tahlilchilar tomonidan birma-bir tushunib yetiladigan bozor qiymatiga ega emas, xususan, agar korporatsiya o'z aksiyalarini fond birjasida ro'yxatga olmasa, uning bozor qiymatini aniqlash qiyin.

Ikkinchidan, bu mezon ba'zi hollarda ishlamasligi mumkin. Masalan, yakka egasi bo'lgan yoki cheklangan miqdordagi korporatsiyalarda, ular uzoq muddatli istiqbolda o'ta foyda olish umidida kapitalni xavfli investitsiya qilish to'g'risida qaror qabul qilishlari mumkin. Bunday korporatsiyalar tomonidan amalga oshirilgan harakatlar, ularning investitsiya faoliyatiga xos bo'lgan xavf darajasi tufayli ularning aksiyalarining narxini ma'lum darajada pasaytirishi mumkin.

Moliyaviy menejment uchun oqilona va ustuvor mezon sifatida korporatsiya aksiyalarining bozor narxini maksimal darajaga

ko‘tarish mezonlari faqat qimmatli qog‘ozlar narxlarini belgilashda kapital bozorida cheklovlar yoki har qanday kamsitishlar mavjud bo‘lmaganda qo‘llaniladi. “talab va taklif” tamoyili to‘liq ishlaydi.

Har qanday korporatsiyaning real faoliyatida u yoki bu darajada boshqarish va nazorat qilish funksiyalari o‘rtasida farq mavjud. Ushbu muammo biznesni tashkil qilish shakllarining murakkabligi sifatida murakkablashadi. Bu yerda, xuddi go‘yoki, korporatsiya bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan ikkita jismoniy va yuridik shaxslar guruhi ajralib turadi – mulkdorlar (aksiyadorlar, ishtirokchilar) va boshqaruv xodimlari. Ularning manfaatlari har doim ham mos kelmasligi mumkin; Bu, ayniqsa, muqobil yechimlarni tahlil qilish bilan bog‘liq bo‘lib, ulardan biri lahzali foyda keltiradi, ikkinchisi esa kelajak uchun mo‘ljallangan.

Korporativ moliyani boshqarish funksiyalari quyidagicha tizimlashtirilishi mumkin.

1. Rejalashtirish. Strategik va doimiy moliyaviy rejalashtirishni o‘z ichiga oladi.

- Har qanday tadbir uchun turli xil smeta va byudjetlarni tuzish.

- Narx siyosatini aniqlashda va sotishni bashorat qilishda ishtirok etish.

- Shartnomalar shartlarini belgilashda ishtirok etish.

- Birlashish yoki bo‘linish shaklida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan tarkibiy o‘zgarishlarni baholash.

2. Moliyalashtirish manbalari (kapital) bilan ta’minlash.

- Qisqa va uzoq muddatli moliyalashtirishning ichki va tashqi manbalarini qidirish.

- Ularning eng maqbul kombinatsiyasini tanlash.

3. Moliyaviy resurslarni boshqarish.

- Hisob-kitoblar, kassada, hisob-kitoblarda mablag‘larni boshqarish. Portfelni boshqarish.

- Qarzlarni boshqarish.

4. Buxgalteriya hisobi, nazorat qilish va tahlil qilish.

- Hisob siyosatini tashkil etish.
- Buxgalteriya ma'lumotlarini moliyaviy hisobot shaklida qayta ishlash va taqdim etish.
- Natijalarni tahlil qilish va talqin qilish.
- Hisobot ma'lumotlarini rejalar va standartlar bilan taqqoslash.

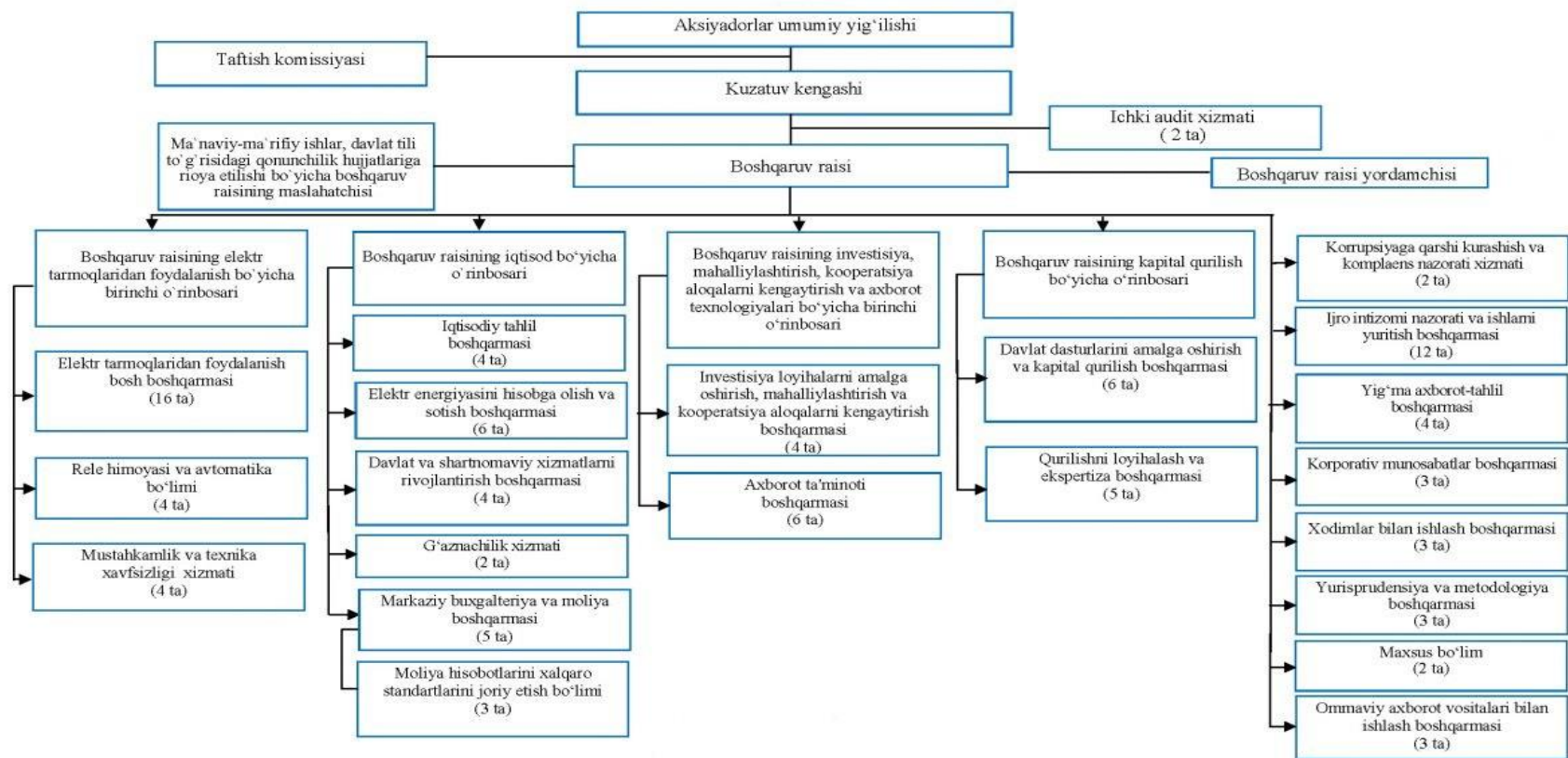
5. Aktivlarni himoya qilish.

- Xatarlarni boshqarish.
- Turli xil xatarlarni sug'urtalashning eng yaxshi usulini tanlash.

Faoliyat turi va ko'lamidan qat'i nazar, har qanday korxonalar – bu tizim bo'lib, uning kirish qismida biznes faoliyati uchun zarur bo'lgan aktivlarni sotib olish uchun vaqt va yo'nalishlarda taqsimlangan pul oqimi mavjud. Tizimning chiqishi natijasida egasi pul oqimlarini oladi. Bundan tashqari, ushbu tizimning ishlashining ma'nosi shundan iboratki, tizim chiqadigan pul oqimlari kirimdagi pul oqimlaridan oshib ketadi. Aktivlarni sotib olish uchun ham kapital, ham qarz kapitali jalb qilinadi.

Yuqoridagi rasmda odatiy korporativ tashkiliy tuzilma ko'rsatilgan.

Moliyaviy direktor xazina va buxgalteriya xizmatlarini boshqaradi. Moliyaviy direktor ma'muriyat ierarxiyasida yetakchi o'rinlardan birini egallaydi va korporativ kuzatuv kengashida o'tiradi. Odatda, moliyaviy direktor moliyaviy direktorning mustaqilligi va biznesning moliyaviy natijalari uchun aksiyadorlar oldidagi javobgarligini ta'kidlaydigan kuzatuv kengashi tomonidan tasdiqlanadi. Aynan moliya direktori korporatsiyaning moliyaviy strategiyasi uchun javobgardir.

1-rasm. Korporatsiyaning tipik tashkiliy tuzilishi²

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "Aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvning zamonaviy usullarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida". 24.04.2015 yildan N UP-4720.

Moliyaviy menejer pul oqimlarini boshqarish, kapital qo'yilmalar bo'yicha qarorlar qabul qilish, kapital tuzilishini tanlash va moliyaviy rejalarni tuzish uchun javobgardir. Bosh buxgalter buxgalteriya hisobi, soliq va boshqaruv hisobi funksiyalarini bajaradi. Moliyaviy menejerning funksiyalariga quyidagilar kiradi.

- 1) aktivlarni boshqarish;
- 2) investitsiyalarni boshqarish;
- 3) moliyaviy xatarlarni baholash va boshqarish;
- 4) baholash va kapitalni boshqarish;
- 5) korporativ kapitalni jalb qilish manbalarini boshqarish;
- 6) pul oqimlarini boshqarish;
- 7) soliqqa tortishni optimallashtirish.

Birinchiidan, moliyaviy menejer biznesning kutilayotgan hajmidan kelib chiqqan holda biznesning turli xil aktivlarga bo'lgan haqiqiy ehtiyojini aniqlashi, aktivlarning tuzilishini maksimal darajada foydalanish samaradorligi nuqtai nazaridan optimallashtirishi, likvidligini ta'minlashi va tegishli amortizatsiya siyosatini olib borishi kerak.

Ikkinchiidan, biznesning strategik va taktik vazifalarini amalga oshirishga yo'naltirilgan investitsiya siyosatini shakllantirish.

Uchinchiidan, biznesni rivojlantirish strategiyasi asosida joriy va kelgusidagi faoliyatni moliyaviy resurslar bilan ta'minlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish. Ularga jami kapital talablarini aniqlash, o'z kapitali va qarz kapitali o'rtasidagi optimal nisbatni aniqlash kiradi.

To'rtinchiidan, moliyaviy menejer biznesning asosiy xavf-xatarlarini aniqlaydi, ularning darajasini va mumkin bo'lgan zararlar miqdorini baholaydi.

Beshinchiidan, moliyaviy menejer kiruvchi va chiquvchi pul oqimlarini bashorat qiladi, ularni hajmi va vaqti bo'yicha sinxronizatsiya qiladi va optimal pul oqimlari jadvalini belgilaydi.

Korporatsiya daromadi va xarajatlari o'rtasidagi farq foyda shaklida ifodalanadi. Foyda olish moliyaviy menejer oldida turgan vazifalardan biridir. Biroq, faqat shu vazifaga e'tibor qaratish kelajakda salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Shunday qilib, ilmiy-tadqiqot xarajatlarini kamaytirish, yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish, ishchilar malakasini oshirish va boshqalar qisqa vaqt ichida ko‘proq foyda olishga olib keladi. Ammo uzoq muddatli istiqbolda bunday qarorlar salbiy oqibatlarga olib keladi, chunki ular tovarlar va xizmatlar sifatini, biznesning raqobatbardoshligini pasaytiradi, bozor ulushini pasaytiradi va natijada foyda kamayishiga yoki hatto zararga olib keladi. Shunday qilib, foyda mezonlari har doim ham moliyaviy menejerga to‘g‘ri boshqaruv qarorlarini qabul qilishga imkon bermaydi.

Bundan tashqari, foyda mezonida uni olish bilan bog‘liq xatarlar hisobga olinmaydi va foyda o‘shishiga intilish salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Foydani boshqaruv qarorlarini qabul qilish mezonlari sifatida foydalanish ko‘pincha moliyaviy menejerni biznesning mohiyatiga to‘g‘ri kelmaydigan qisqa muddatga yo‘naltiradi.

Biznesning strategik maqsadi – egalarining farovonligini oshirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida egalar farovonligi o‘shishining mezoni bu korxonaning bozor qiymatining oshishi hisoblanadi.

$$V = P / WACC \quad (1)$$

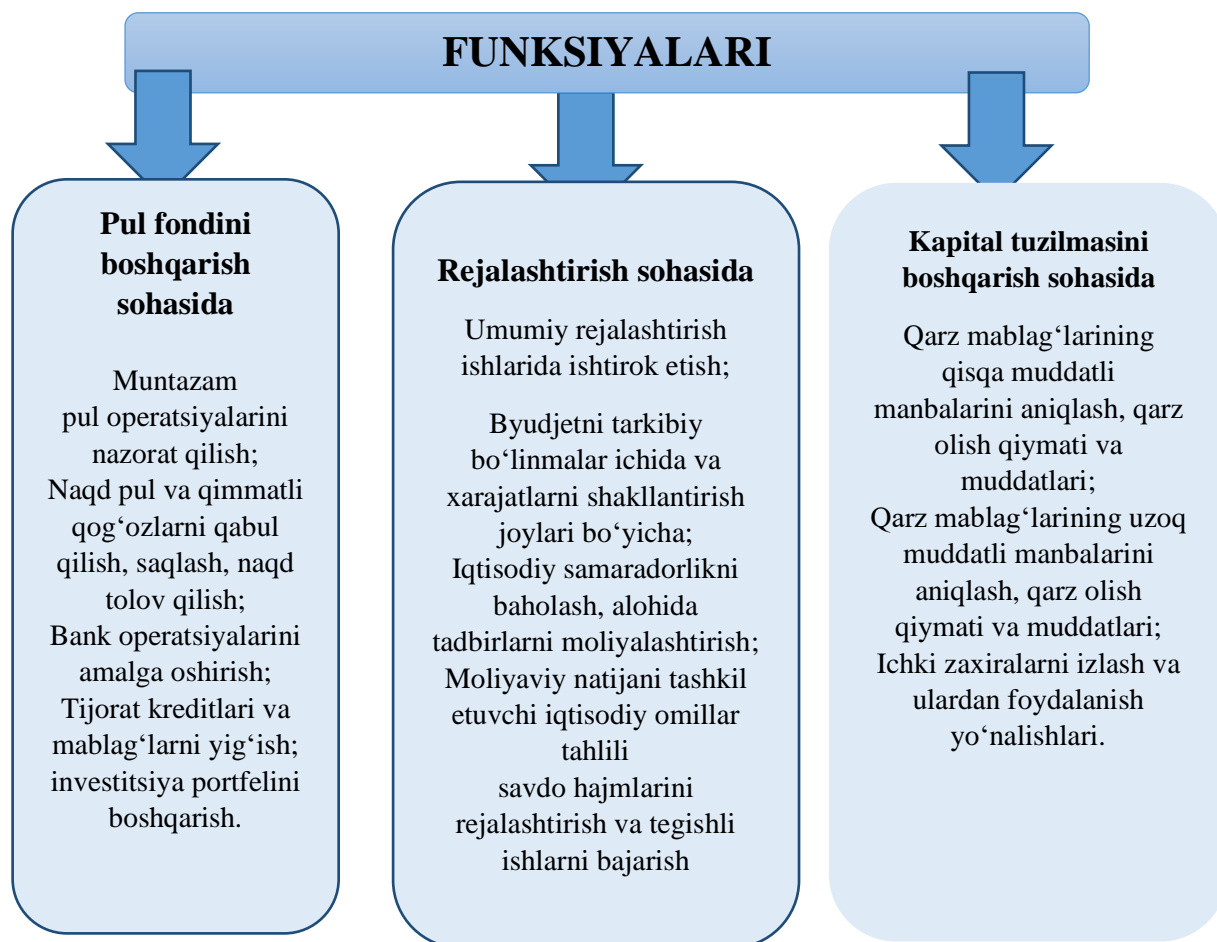
Moliyaviy menejer – bu korporatsiya moliyasini bevosita boshqaradigan shaxs.

Moliyaviy masalalarni hal qiladigan xodimlarning ozmi-ko‘pmi aniq tuzilishi korporatsiyalar, kredit tashkilotlari, ishonchli kompaniyalar, brokerlik kompaniyalari, fond birjalari va boshqa ixtisoslashgan tashkilotlar uchun xosdir. Moliyaviy xodimlar o‘rtasida funksiyalarni aniq taqsimlash haqida xorijiy korporatsiyalar yoki xorijiy vakolatxonalar haqida gapirish mumkin.

Masalan, chet el kompaniyalarida barcha moliyaviy ishlarni moliya vitse-prezidenti boshqaradi, u moliya bo‘limi boshlig‘i va bosh buxgalteriga hisobot beradi. Ikkinchisi, o‘z navbatida,

moliyaviy menejerlar, iqtisodchilar, buxgalterlar, tahlilchilar va moliya va buxgalteriya sohasidagi boshqa mutaxassislarni boshqaradi.

Moliyaviy menejerning asosiy

3-rasm. Korporatsiyalar moliyaviy menejerining funksiyalari ³

Moliyaviy menejer kapitalni sotib oluvchi sifatida bankirlar, aksiyadorlar, korporativ obligatsiyalar investorlari bilan kapitalni eng kam xarajat bilan jalb qilish to'g'risida muzokaralar olib boradi. Masalan, moliyaviy menejer bankirlar bilan foiz stavkalari va kredit berish shartlari to'g'risida muzokaralar olib boradi yoki moliya bozoridagi vositachilar bilan moliyaviy operatsiyalarni tashkilotchilariga to'lanadigan komissiyalar to'g'risida muzokaralar olib boradi. Sotuvchi sifatida moliyaviy menejer korporatsiya uchun qimmatli qog'ozlar, obligatsiyalar va boshqa qimmatli

³ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

qog'ozlarni foydali joylashtirish uchun jozibador investitsiya imidjini yaratadi. Agar bozorda o'z kapitali yoki qarz kapitalini jalb qilish narxi ko'tarilsa, u holda aksiyalar yoki obligatsiyalar qiymati mos ravishda pasayadi yoki teskari.

Zamonaviy sharoitda moliyaviy menejment tomonidan hal qilinishi kerak bo'lgan taktik vazifalar:

- mablag'larni qabul qilish hajmlari va muddatlaridagi muvozanatni ta'minlash orqali erishiladigan korporatsiyaning istalgan lahzada to'lov qobiliyatini saqlash;

- kredit va soliq siyosatini ishlab chiqish, aylanma mablag'lar hajmi va tuzilishini optimallashtirish orqali joriy faoliyatni moliyalashtirishning samarali tizimini ishlab chiqish.

- barcha darajalarda samarali narx siyosati va xarajatlarni boshqarishni shakllantirish orqali sotish rentabelligini (ya'ni operatsion darajadagi raqobatbardoshlikni) ta'minlash. Ushbu funksiyalar va vazifalarni amalga oshirishning o'ziga xos shakllari va usullari korporatsiyaning moliyaviy siyosati bilan belgilanadi, ularning asosiy elementlari quyidagilar bo'lishi mumkin:

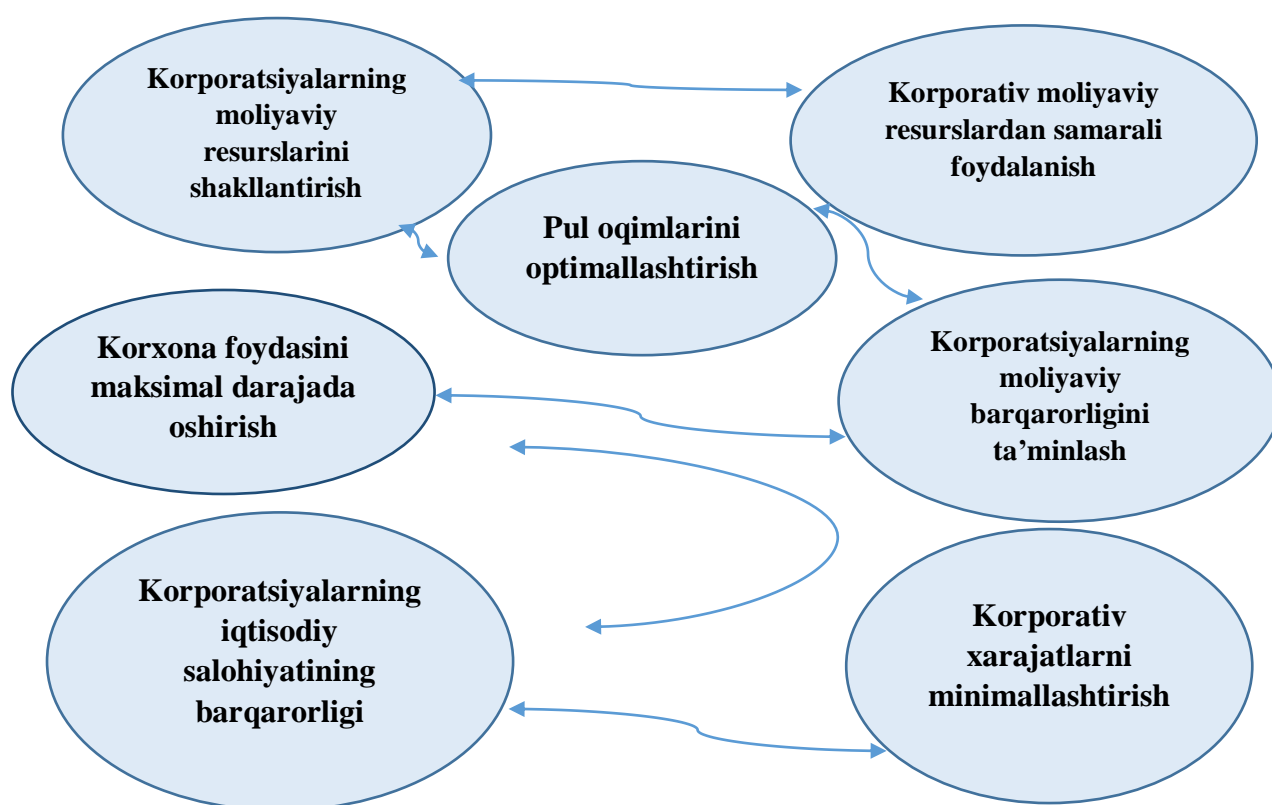
- hisob siyosati;
- kredit siyosati;
- naqd pulni boshqarish siyosati;
- xarajatlarni boshqarish bo'yicha siyosat;
- dividend siyosati.

Korporatsiyaning hisob siyosati variantini tanlash milliy buxgalteriya standartlariga muvofiq amalga oshirilishi kerak.

Kredit siyosati doirasida aylanma mablag'lar bilan ta'minlash masalasi hal qilinmoqda – o'z aylanma mablag'lari miqdori, qarz mablag'lariga bo'lgan ehtiyoj. Buning uchun tijorat kreditlari, qisqa muddatli bank kreditlaridan foydalaniladi. Agar uzoq muddatli kreditni jalb qilish zarur bo'lsa, kapital tarkibi va moliyaviy barqarorligi o'rganiladi. Naqd pulni boshqarish siyosati bu rejalashtirish va boshqarish tizimidir. Dividend siyosati mulkdorlar manfaatlarini himoya qilishni menejerlar va kreditorlar manfaatlari bilan muvozanatlashtirishi kerak.

Korxonalar moliyasining vazifalaridan biri bu tashkilot xarajatlari uchun uzluksiz moliyaviy resurslarni ta'minlashdir. Korporatsiyaning iqtisodiy faoliyatini moliyalashtirishning asosiy manbai uning o'z kapitali hisoblanadi. Biznesni yuritish xarajatlarning o'z aylana mablag'lari miqdoridan vaqtincha oshib ketishi bilan korporatsiya qarz mablag'larini jalb qiladi. Uzoq muddatli ehtiyojlarni qondirish uchun ko'pincha obligatsiyalar yoki aksiyalar chiqariladi yoki uzoq muddatli kreditlar olinadi. Kredit olish yoki aksiyalar chiqarish to'g'risidagi bunday strategik qarorlar pirovardida korporatsiya kapitalining tuzilishini belgilaydi.

Korporativ moliyani boshqarishning asosiy vazifalari yuqorida 4-rasmda keltirilgan.

4-rasm. Korporativ moliya muammolari ⁴

Shuni ta'kidlash kerakki, an'anaviy buxgalteriya ko'rsatkichlari foydasi iqtisodiy foyda yaratish uchun sarflangan kapitalni jalb qilish uchun sarflangan xarajatlarni hisobga olmaydi, shuningdek,

⁴ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

qo‘shimcha qiymat yaratish, aylanma mablag‘lar hajmini, kapital qo‘yilmalarni boshqarish uchun zarur bo‘lgan o‘shishni hisobga olmaydi, lekin asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarning amortizatsiyasi kabi pul bo‘lmagan ko‘rsatkichni hisobga olgan holda, alohida moliyaviy mutaxassislar korporativ faoliyatning asosiy ko‘rsatkichi sifatida kutilgan diskontlangan pul oqimini tanlaydilar. Ushbu muqobil boshqaruv usuli biznes qiymatini boshqarish deb nomlanadi.

1.2. Korporativ moliya xususiyatlari

Korporatsiya xususiyatlari uning moliyaviy boshqaruv tizimini yaratishning ba’zi xususiyatlarini belgilaydi. U korporatsiyada, shuningdek, moliya bilan bog‘liq boshqa sohalarda boshqaruvning quyi tizimi sifatida ishlaydi.

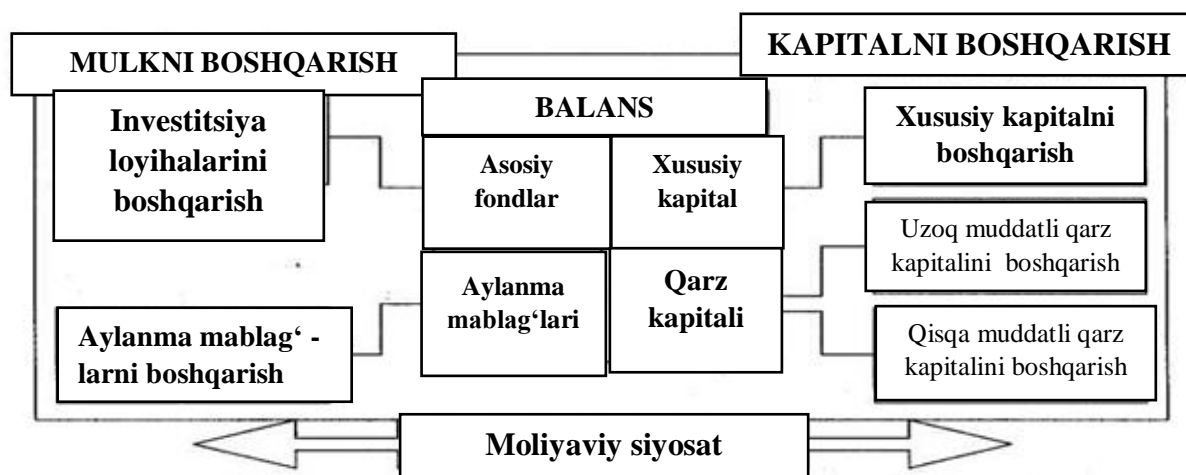
Korporatsiya moliyaviy boshqaruvning to‘liq to‘plamiga muhtoj. Bunday boshqaruv aspektlarining yagona ro‘yxatini tuzish mumkin emas, chunki har bir kompaniya u yoki bu narsalarga bo‘lgan ehtiyojda o‘z nuqtai nazariga ega. Har bir kompaniyada o‘zgarib turadigan taxminiy ro‘yxat korporativ moliyani boshqarishning quyidagi bosqichlarini o‘z ichiga oladi:

- moliyalashtirish maqsadlarini aniqlash;
- rejalashtirish va bashorat qilish;
- ma’lumotlarni ro‘yxatdan o‘tkazish;
- nazorat va tahlil.

Yoki muallif tasnifiga ko‘ra:

- korporatsiyaning moliyaviy siyosati va moliyaviy strategiyasini ishlab chiqish (maqsadlarni belgilash);
- rejalashtirish: uzoq muddatli (investitsiya) va qisqa muddatli moliyaviy (byudjetlashtirish);
- korporatsiyaning moliyaviy-iqtisodiy modelini yaratish (buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish aspektlarini o‘z ichiga olgan holda);
- moliyaviy tahlil va boshqa tahliliy protseduralar;
- kapitalni boshqarish (aktivlar va qarzlar);

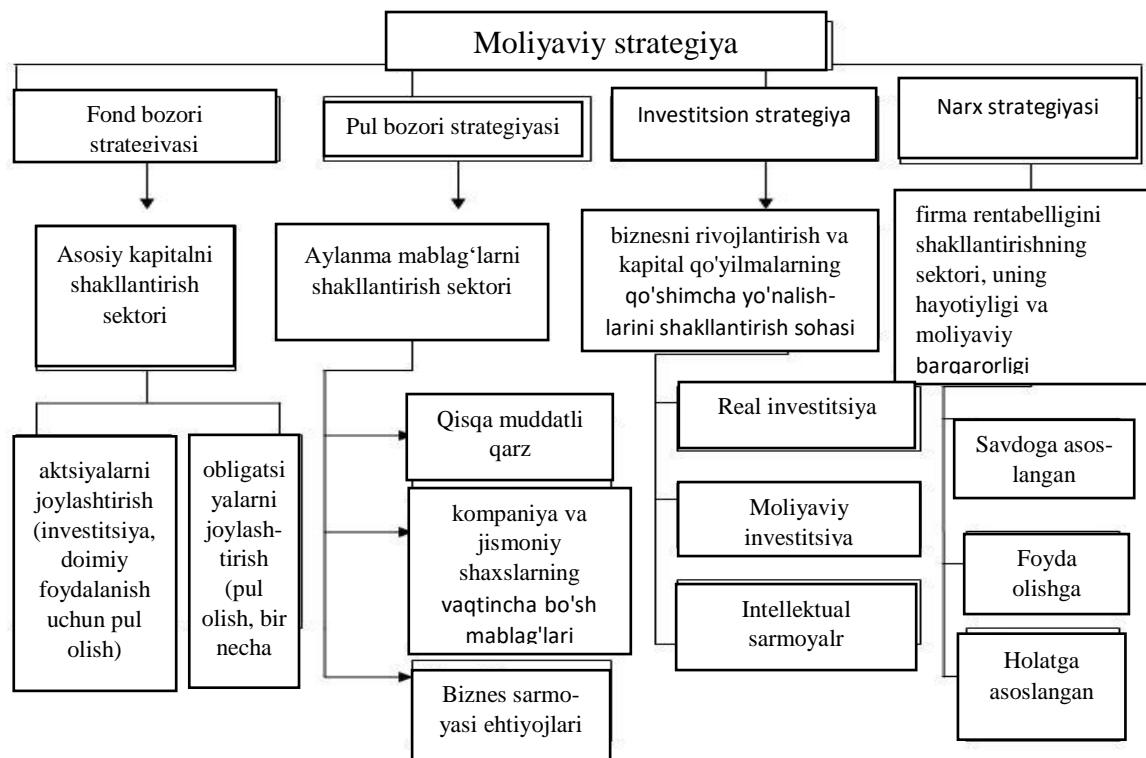
- xatarlarni boshqarish (ba'zilar uni zamonaviy korporatsiya boshqaruvining alohida yo'nalishi sifatida ajratib ko'rsatishadi);
- soliqni rejalashtirish va optimallashtirish.

5-rasm. Korporatsiyalarning moliyaviy siyosati⁵

Moliyaviy strategiya bu korporatsiyaning moliyaviy siyosati amalda amalga oshiriladigan usullar to'plamidir. Korporatsiya faoliyatining barcha jabhalarini qamrab olgan korporatsiyaning moliyaviy strategiyasiga asosiy va aylanma mablag'larni optimallashtirish, kapitalni boshqarish, foydani taqsimlash, naqdsiz to'lovlar, soliq menejmenti va qimmatli qog'ozlar siyosati kiradi. Moliyaviy strategiyaning sanab o'tilgan tarkibiy qismlari moliyaviy strategiyaning obyektlarini belgilaydi. Korporatsiyaning moliyaviy strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish obyektlari bu daromadlar va mablag'lar tushumlari, xarajatlar va mablag'larni taqsimlash, byudjet va byudjetdan tashqari fondlar bilan munosabatlar, kredit munosabatlari (6-rasm).

⁵ https://alfaseminar.ru/finansovaya_politika

6-rasm. Korporativ moliyaviy strategiya⁶

Moliyaviy strategiya, bizning fikrimizga ko‘ra, korporativ boshqaruv tizimidagi alohida kategoriya emas, balki faqat umumiy iqtisodiy, bozor yoki boshqaruv strategiyasini amalga oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, moliya – bu o‘ziga xos kichik bo‘limlarga ega bo‘lgan, masalan, moliyalashtirish strategiyasiga ega bo‘lgan juda mustaqil funksional soha. Umuman olganda, u kompaniyaning bozor strategiyasini amalga oshirishga xizmat qiladi. Kredit siyosati, narx siyosati, dividend siyosati va boshqalar korporatsiya moliyaviy siyosatining o‘ziga xos ko‘rinishidir. “Konservativ”, “tajovuzkor” yoki “neytral” ta’riflari moliyalashtirish va pul mablag‘larini boshqarish siyosatiga tegishli bo‘lishi mumkin.

Moliyaviy taktika – tanlangan moliyaviy strategiyaning aniq amaliy chora-tadbirlari, usullari va uslublari to‘plami.

Moliyaviy taktikalar moliyaviy aloqalarning to‘g‘ri va o‘z vaqtida o‘zgarishini, shuningdek, korporatsiyaning turli xil resurslari o‘rtasida, shuningdek, uning tarkibiy va alohida

⁶ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

bo'linmalari o'rtasida pul oqimlarini qayta taqsimlanishini ta'minlaydi. Moliyaviy taktikalar moliyaviy strategiyalar bilan taqqoslaganda yanada moslashuvchan bo'lishi kerak, shunda korporatsiyalar bozor sharoitidagi o'zgarishlarga – xizmatlar va kapital narxlarining o'zgarishiga, talab va taklifga, inson omilining ta'siriga – masalan, ishlab chiqarishga zarar yetkazmasdan ta'sir ko'rsatishi mumkin. Moliyaviy strategiya va moliyaviy taktikalar chambarchas bog'liq: strategiya taktikani belgilaydi, ammo strategik rejada ko'zda tutilmagan vaziyatlarda ma'lum taktik topilmalarni muvaffaqiyatli qo'llash korporatsiya moliyaviy strategiyasining o'zgarishiga olib kelishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining jadal rivojlanayotgan bozorlaridan birida faoliyat yuritadigan zamonaviy korporatsiya boshqaruv korporatsiyasi va bir nechta ishlab chiqarish korporatsiyalari o'rtasida mehnat taqsimoti, javobgarlik va vakolatlariga ega bo'lgan murakkab ierarxik tuzilish shaklini oldi. Vakolatli biznes siyosati va zamonaviy boshqaruv texnologiyalaridan foydalanish (xususan, sifat menejmenti tizimi) iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'sishiga olib keldi. Rahbariyat amalga oshirilgan ishlar bilan to'xtamaydi va xoldingi bo'ylab nazorat tizimini o'rnatishni rejalashtirmoqda. Garchi bunday tizimning elementlari allaqachon mavjud bo'lsa va ushbu biznes funksiyasini bajaradigan xizmat mavjud bo'lsa-da, menejment jamoasi konsalting kompaniyasiga murojaat qilishdi. Bunda bir qator ijobiy jihatlar ko'rinadi. Birinchidan, menejment o'z kelajagini mustahkamlashga va yaxshi sharoitda o'zgarishlarni amalga oshirishga harakat qiladi, ishlar yomonlashayotgan paytda emas va biron bir ishni qilishni boshlash juda kech, resurslar esa juda cheklangan. Ikkinchidan, uchinchi tomon pudratchisiga murojaat qilish (mavjud ko'nikmalarga qaramay) – bu professional ish uslubining namoyon bo'lishi. Tashqaridan xolis qarashning mavjudligi, maslahatchilarning bilimi va tajribasi, o'zgarishlarning izchilligi (masalan, ERP tizimini joriy qilish konsultantlarsiz amalga oshirilmaydi) maslahat uchun sarflangan mablag'larni oqlaydi. Uchinchidan, ushbu korporatsiya proaktiv menejmentdan

foydalanadi deb aytishimiz mumkin. G'arbda keng tanilgan zamonaviy kompaniyani boshqarish vositasi sifatida nazorat qilish Rossiya va O'zbekistonda kamdan-kam qo'llaniladi. Shuning uchun menejmentda bu faqat moliyaviy vosita – byudjetni shakllantirishga qo'shimcha hisoblanadi. Moliya sohasidagi korporatsiyaning umumiy strategiyasini nazorat qiluvchi quyi tizim – byudjetlashtirish amalga oshiradi. Moliyaviy siyosatning asosini sarmoyalar tashkil etadi. Akademik E.S. Stoyanova⁷ o'zining moliyaviy boshqaruv bo'yicha darsligida quyidagi ta'rifni beradi: “Moliyaviy siyosatning asosini korporatsiyalarning investitsiya siyosati tashkil etadi”.

Hamma tomonidan qabul qilingan ushbu qoida moliyaviy hisobot talablariga binoan ma'lumot to'plash, ma'lumotlarni yozib olish va faqat joriy hisobotlarni tuzishga katta e'tibor qaratadigan moliya direktorlari, xazinachilar va auditorlarning harakatlariga hech qanday ta'sir qilmaydi.

Garchi korporatsiyalarni sotib olish, birlashish yoki qo'shilish natijalarini baholash, uzoq muddatli kapital qo'yilmalar, shuningdek, bularning barchasini boshqarish usullari uzoq vaqtdan buyon katta va o'rta korporatsiyalar top-menejerlari va egalarini qiziqtirgan.

1.3. Korporativ moliyaviy muammolar

Sof foydani rivojlantirish, taqsimlash va undan foydalanishning strategik yo'nalishlari bo'yicha korporatsiya faoliyatiga ta'sir ko'rsatishning asosiy usuli – mulkdorlar yoki ijro etuvchi va nazorat qiluvchi organlarning a'zolari bo'lgan shaxslar tomonidan mas'uliyatli qarorlar qabul qilish. Korporatsiya doirasida kapitalning milliy va xalqaro bozorlari bilan o'zaro aloqada bo'lish uchun tegishli moliyaviy va kredit tashkilotlari yaratiladi va rivojlanadi.

⁷ Stoyanova E Moliyaviy menejment. Monografiya. Moskva: Perspektiv, 1995, 1990-yillar.
Bocharov V.V. Moliyaviy menejment. – O'quv qo'llanma. SPb.: Piter, 2007.176b.

Ushbu maqsadga erishish jarayonida korporatsiyalar, birinchi navbatda, “muvozanatli” boshqaruv qarorini qabul qilish muammosiga duch kelishadi. “Qarorlarning 90% ga yaqini ulardagi ma’lumotlar hisobga olinmasdan qabul qilinadi.” Boshqacha qilib aytganda, mikro, makro muhitni monitoring qilish va axborotni tizimlashtirish bo‘yicha tizimli yondashuvning yo‘qligi bevosita boshqaruv qarorlari sifatiga ta’sir qiladi. Biznesning noaniqligi va oldindan aytib bo‘lmaydigan xususiyatini hisobga olgan holda, bizning fikrimizcha, biz korporativ boshqaruv qarorlari sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan makro va mikroiqtsodiy omillarni kuzatishga ko‘proq e’tibor qaratishimiz kerak.

Ko‘pgina korporatsiyalar ushbu muammoni risklarni baholash va boshqarishning zamonaviy usullarini joriy etish orqali hal qilishga urinmoqdalar. Hozirda O‘zbekistondagi risklarni boshqarish boshlang‘ich bosqichida, ammo bunday ishlarga ehtiyoj katta sanoat korporatsiyalarining ko‘pchiligida tan olingan. Xatarlarni baholashda menejerlar bir qator usullardan foydalana-dilar: o‘z menejerlarining to‘plangan bilimlari va tajribalari, tashqi ekspertlarning baholari, rasmiylashtirilgan risklarni baholash protseduralari. Ushbu muammoga bunday yondashish risklarni boshqarish vazifalari yuqori va o‘rta menejment tomonidan ko‘rib chiqilishini va hal qilinishini anglatadi va shu bilan birga, qoida tariqasida, ishlab chiqilgan siyosatni qat’iyan bajaradilar.

Korporatsiyaning normal va tizimli moliyaviy faoliyati uchun eng katta xavf tug‘diradigan omillarning tarkibi quyidagicha: maksimal xavf manbalari 70% – “subyektiv omil” (xodimlarning xatosi), 20% – “biznes sheriklarining insofsizligi”, 8 % – “Tabiiy ofatlar” va 2% – boshqalar. Xatarlarni boshqarish siyosatini amalga oshirish jarayonida korporatsiyalar bir qator qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar:

- Kompaniyalar va xatarlarni boshqarish bo‘yicha korporativ tuzilmalarning yetishmasligi.

Bugungi kunda moliya institutlarini boshqarish, ularning xizmat ko‘rsatishi mexanizmlarini yaratish, boshqaruv qarorlarini

qabul qilishning asosiy ko'rsatkichlari to'plamini aniqlash muammosiga duch kelmoqda. Ko'pgina yirik sanoat korporatsiyalarining rahbarlari faoliyatning barcha turlari to'g'risida ma'lumot to'plash va qayta ishlash zarur deb o'ylashga moyil. Darhaqiqat, bu boshqaruvning yana bir usuli – vaziyat o'zgarishiga tezda javob berish, biznes jarayonlarini xolisona baholash va qarorlar qabul qilish imkonini beradigan boshqaruv hisobi deb ataladi. Ammo menejment hisobiga o'tish muammosi shundaki, Rossiyada boshqaruv hisobini tashkil etishning deyarli barcha ma'lum usullari moliyaviy oqimlarni rejalashtirish, byudjet tizimini yaratish va xarajatlarni hisobga olish usulini tanlash va boshqaruv modellarini tavsiflaydi. G'arb iqtisodiyotlari bozor sharoitlariga dosh berolmaydilar. Shu sababli, biron bir axborot vakuumida bo'lgan holda, korporativ rahbarlar yana o'z xavfi va xavfi ostida qaror qabul qilishga majbur bo'lmoqdalar.

Haqiqiy nazorat muammosida qaror qabul qilish juda murakkab muammo bo'lib, obyektiv ravishda mavjud bo'lgan bir xil xilma-xil alternativalar tomonidan yuklanadi va subyektiv omil ta'siriga ta'sir qiladi. Menejerning qarori har doim o'z vaqtida kechiktiriladi.

Bu har doim "vaziyat" ning kelib chiqish nuqtasida hukmron bo'lgan yangi shartlarga mos kelmaydi. Ko'p darajali korporatsiyalarda menejerning qarori faqatgina "vaziyatlar" paydo bo'ladigan joyda tasodifiy takrorlangan taqdirdagina to'g'ri bo'lishi mumkin. Ko'p darajali korporatsiyalarda menejerning qarori u yerga rasmiylashtirilgan boshqaruv qarori kelib tushgan paytda "vaziyatlar" yuzaga kelgan joyda tasodifiy takrorlangandagina to'g'ri bo'lishi mumkin.

Ushbu muammoni "allaqachon ro'y bergan" holatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishni yaxshilaydigan tizimlarni joriy etish yo'li bilan hal qilib bo'lmaydi. Zamonaviy korporatsiyada umumiy natijaga faqat bitta "birinchi" rahbar javob beradi. Korporatsiyalar va ishlab chiqarish birliklarining funksional xizmatlari umuman boshqacha maqsadlar, vazifalar va samaradorlik ko'rsatkichlariga ega. Bu bosh-

qaruv tizimida doimiy ravishda “markazdan qochiradigan” kuchlarni vujudga keltiradi va korporatsiyani “buzadi”. Simulyatsiya yordamida biz ijrochiga korporativ ichki aloqalarni real vaqtda va hatto muddatidan oldin muvozanatlash vositasini taklif etamiz. Modellashtirish – bu qaror qabul qilish uchun mo‘ljallangan, makon va vaqtdagi real hayotiy jarayonlarning namoyishi.

Avvalo, matematik usullar va modellarni mavjud ma’lumotlarning tizimli, ixcham va ko‘rinadigan taqdimotining yetarlicha samarali vositasi deb hisoblash mumkin. Matematik ma’lumotlarni qayta ishlash natijalarini tahlil qilish, ko‘pincha harakatlarning ayrim usullari bo‘yicha ba’zi tavsiyalar berishga imkon beradi. Bundan tashqari, ma’lum bir rasmiylashtirishni tan oladigan bir qator odatiy boshqaruv vaziyatlari mavjud, bu yerda aniq matematik yondashuvlar va mulohazalar hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi. Bunda menejmentning sifati va samaradorligini yanada og‘ir tizimda, faqat foydali ma’lumotlar bilan ishlaydigan sodda tizim beradigan narsalar bilan ortiqcha to‘yingan holda solishtirishga imkon beradigan modellar katta foyda keltirishi mumkin.

Modelning asosiy maqsadi moliyaviy menejerga yoki boshqa qaror qabul qiluvchiga o‘zlarining maqsadlariga erishishning mumkin bo‘lgan usullari qatorida o‘z siyosati va harakatlarini ilmiy jihatdan aniqlashda yordam berishdir.

Shunday qilib, simulyatsiya real vaqt rejimida ko‘p darajali, ko‘p funksional, ko‘p parametrli, dinamik tizimlarni muvozanatlash imkonini beradi. Modellar yaratish korporativ moliyani boshqarish tizimlarini rivojlantirishning yangi bosqichidir. Modellar real vaqt rejimida tezkor, to‘liq va ishonchli ma’lumotlarni olish, vaziyatni rivojlantirish ssenariylarini bashorat qilish, bu, shubhasiz, boshqaruv qarorlari sifatini oshirishga imkon beradi. Aynan shu yo‘nalishda korporativ moliyani boshqarishning zamonaviy usullarini ishlab chiqish va qo‘llash muhim hisoblanadi.

II BOB. NAQD PUL OQIMINI BOSHQARISH

2.1. Pul oqimlarini boshqarish turlari va prinsiplari

Naqd pul oqimini boshqarish korporatsiya faoliyatining asosiy yoʻnalishlaridan biridir. Naqd pul oqimini boshqarish naqd pul muomalasi vaqtini (moliyaviy sikl) hisoblashni, pul oqimini tahlil qilishni, uni bashorat qilishni, naqd pulning maqbul darajasini aniqlashni, naqd byudjetlarni tuzishni va boshqalarni oʻz ichiga oladi.

Har qanday korporatsiyaning pul oqimlarini boshqarish umumiy moliyaviy boshqaruv tizimining muhim qismidir. Naqd pul oqimini boshqarish moliyaviy boshqaruvning turli xil muammolarini hal qilishga imkon beradi va uning asosiy maqsadiga boʻysunadi. Naqd pul oqimlarini boshqarishning asosiy maqsadi – bu mablagʻlarni olish va sarflash hajmlarini muvozanatlash va ularni oʻz vaqtida sinxronlashtirish orqali korxonani rivojlanish jarayonida moliyaviy balansini taʼminlash.

Naqd pul – bozor iqtisodiyotiga oʻtish davrida iqtisodiyotdagi eng cheklangan resurs. Korxonaning moliyaviy-xoʻjalik faoliyatidagi muvaffaqiyati bu mablagʻlarni safarbar qilish va ulardan samarali foydalanish maʼmuriyatining qobiliyati bilan belgilanadi.

Naqd pul koʻpincha nodavlat aktiv deb nomlanadi. Ular korxonaga uchun xom ashyo, materiallar, uskunalar sotib olish, ish haqini toʻlash va h.k.

V.V. Bocharov⁸, korporatsiyaning pul mablagʻlariga bankdagi hisob-kitob, valyuta va depozit hisobvaraqlaridagi pullar kiradi. Bundan tashqari, mablagʻlar alohida koʻrib chiqilmaydi. Ular bilan bir vaqtda korporatsiyaning qisqa muddatli investitsiyalari ham tahlil qilinadi, chunki aynan shu toifadagi aktivlar korporatsiyalarning aylanma mablagʻlarining eng likvidli qismi hisoblanadi.

⁸ Bocharov V.V. Moliyaviy menejment. –Oʻquv qoʻllanma. SPb.: Piter, 2007.176b.

Qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar, qoida tariqasida, qimmatli qogʻozlar bilan ifodalanadi: boshqa emitentlarning qimmatli qogʻozlari, muddati bir yilgacha boʻlgan davlat va munitsipal qisqa muddatli obligatsiyalar.

Aytish kerakki, adabiyotda “pul oqimlari” tushunchasi taʼrifi va ularning tasnifi boʻyicha turli xil qarashlar mavjud. Stoyanova E.S. ishlab chiqarish va tijorat sikli mablagʻlar oqimi bilan boshlanadi va tugaydi deb hisoblaydi. Foyda olishga qaratilgan korxonada faoliyati mablagʻlarni mahsulot sotish jarayonida debitorlik qarzigacha aylanadigan turli xil aktivlarga oʻtkazilishini talab qiladi. Yigʻish jarayoni pul tushumini keltirib chiqaradigan va natijada yangi daromad aylanishi boshlanganda samaradorlikka erishilgan deb hisoblanadi. Boshqa bir amerikalik olim J.K. Van Xorn “firmaning pul oqimi doimiy jarayon” deb hisoblaydi. Firma aktivlari naqd puldan aniq foydalanishni, majburiyatlar esa sof manbalarni anglatadi. Naqd pul oqimi vaqt oʻtishi bilan sotish, debitorlik qarzlarni yigʻish, kapital xarajatlar va moliyalashtirishga qarab oʻzgarib turadi.

V.I. Leontyev⁹ fikriga koʻra pul oqimi (inglizcha Cash Flow analogi – naqd pul oqimi) – bu korporatsiyaning maʼlum vaqt davomida pul oqimi natijasini aks ettiruvchi parametr. Boshqacha qilib aytganda, bu vaqt va makonda taqsimlangan ishlab chiqarish va savdo jarayonida hosil boʻlgan mablagʻlarning tushumlari va toʻlovlari yigʻindisi. V.V. Bocharov pul oqimiga biroz boshqacha taʼrif beradi. Shunday qilib, V.V. Bocharova fikriga koʻra, pul oqimi – hisobot yoki rejalashtirish davrida korporatsiya tomonidan olingan yoki toʻlangan pul miqdoridir. Oʻzining ishida V.I. Leontyev va V.V. Bocharov naqd pul oqimini boshqarish bilan bogʻliq eng muhim tushunchalarni belgilaydi: naqd pul tushumi, pul oqimi, sof pul tushumi, qoʻshimcha pul oqimi.

⁹ V.I. Leontyev. Rossiyada pul oʻtkazmalari mexanizmi. Oʻquv qoʻllanma Case, 2013 yil 176b

Naqd pul oqimi joriy (operatsion) xarajatlarni, investitsiya xarajatlarini, byudjetga va byudjetdan tashqari jamg'armalarga to'lovlarni, korxonada aksiyadorlariga dividendlarni to'lashni va hokazolarni qoplash natijasida paydo bo'ladi. Mablag'larning barcha tushumlari va ajratmalari o'rtasidagi farq. Naqd pul tushumining qiymati kassa hisobvaraqlari bo'yicha balans ma'lumotlariga muvofiq belgilanadi. Sof pul oqimi korporatsiyalarning joriy, sarmoyaviy va moliyaviy faoliyatidan kelib chiqadi. Sof naqd pul oqimining o'sishi korporatsiya iqtisodiy rivojlanish sur'atining o'sishini ta'minlaydi, uning tashqi moliyalashtirish manbalariga bog'liqligini kamaytiradi. Qo'shimcha pul oqimi bu korporatsiyalar tomonidan ma'lum bir davrda ishlab chiqarilgan va u tomonidan aktivlarga joylashtirilgan haqiqiy pul mablag'lari.

Korporatsiyaning pul oqimlarini boshqarish jarayoni muayyan prinsiplarga asoslanadi, ularning asosiylari:

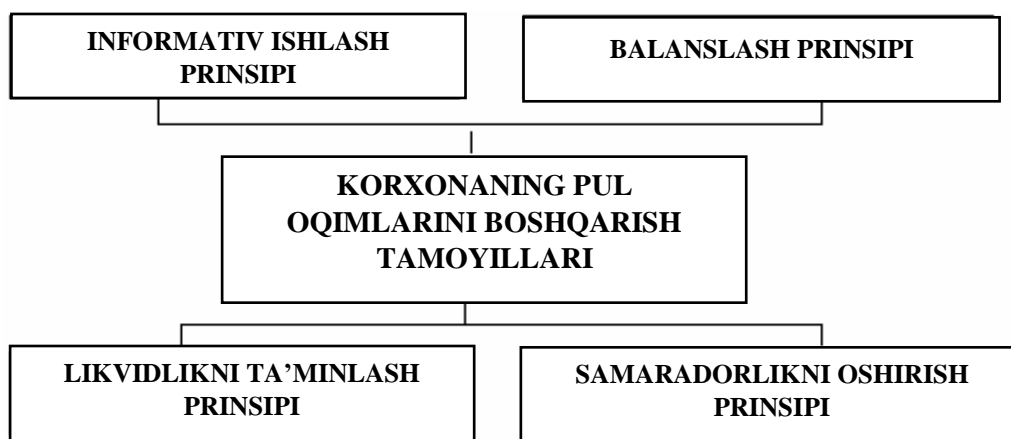
1. Axborot ishonchliligi prinsipi. Har qanday boshqaruv tizimi singari, pul oqimlarini boshqarish ham zarur axborot bazasi bilan ta'minlanishi kerak. Pul oqimlarini tahlil qilish uchun ma'lumot manbayi, birinchi navbatda, pul oqimlari to'g'risidagi hisobot, balansning o'zi, moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot va balansga qo'shimchalar.

2. Muvozanatni ta'minlash prinsipi. Korporativ pul oqimlarini boshqarish korporativ pul oqimlarining ko'p turlari va turlari bilan shug'ullanadi. Ularning menejmentning umumiy maqsadlari va vazifalariga bo'ysunishi korporatsiyalarning pul oqimlari turlari, hajmi, vaqt oralig'i va boshqa muhim xususiyatlar bo'yicha muvozanatlashni talab qiladi. Ushbu prinsipni amalga oshirish korporativ pul oqimlarini boshqarish jarayonida ularni optimallashtirish bilan bog'liq.

3. Samaradorlikni ta'minlash prinsipi. Naqd pul oqimlari individual vaqt oralig'i sharoitida mablag'larni qabul qilish va sarf qilishning sezilarli darajada tengsizligi bilan tavsiflanadi, bu esa vaqtincha bo'sh mablag'lar hajmini shakllantirishga olib

keladi. Asosan, ushbu vaqtincha foydalanilmaydigan pul mablag‘lari qoldiqlari vaqt o‘tishi bilan inflyatsiyadan va boshqa sabablarga ko‘ra o‘z qiymatini yo‘qotadigan samarasiz aktivlardir. Pul oqimlarini boshqarish jarayonida samaradorlik prinsipini amalga oshirish korporatsiyaning moliyaviy sarmoyalarini kiritish orqali ulardan samarali foydalanishni ta‘minlashdan iborat.

4. Likvidlikni ta‘minlash prinsipi. Pul oqimlarining ayrim turlarining yuqori tengsizligi mablag‘larning vaqtincha yetishmasligini keltirib chiqaradi, bu uning to‘lov qobiliyati darajasiga salbiy ta‘sir qiladi. Shuning uchun pul oqimlarini boshqarish jarayonida ko‘rib chiqilayotgan barcha davr mobaynida ularning likvidligini yetarli darajada ta‘minlash zarur. Ushbu tamoyilning amalga oshirilishi ko‘rib chiqilayotgan davrning har bir vaqt oralig‘i kontekstida ijobiy va salbiy pul oqimlarini mos ravishda sinxronlash orqali ta‘minlanadi.

8-rasm. Korporativ pul oqimlarini boshqarish tamoyillari¹⁰

Ko‘rib chiqilgan prinsiplarni hisobga olgan holda, korporatsiyalarning pul oqimlarini boshqarishning aniq jarayoni tashkil etiladi. Agar menejment obyekti korxonaning turli xil iqtisodiy va moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish bilan bog‘liq pul

¹⁰Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

oqimlari bo'lsa, unda boshqaruv predmeti bu moliyaviy xizmat bo'lib, uning tarkibi va soni korxonada hajmi, tuzilishi, operatsiyalar soni, faoliyat yo'nalishlari va boshqa omillar:

1. Boshlang'ich korporatsiyalarda bosh buxgalter ko'pincha moliya va rejalashtirish bo'limi boshlig'ining funksiyalarini birlashtiradi;

2. O'rta korporatsiyalarda – buxgalteriya bo'limi, moliyaviy rejalashtirish va tezkor boshqarish bo'limi ajratilgan;

3. Yirik korporatsiyalarda moliyaviy xizmatning tuzilmasi sezilarli darajada kengayib bormoqda – moliyaviy direktorning umumiy rahbarligi ostida buxgalteriya hisobi, moliyaviy rejalashtirish va operatsion boshqarish, shuningdek, analitik bo'lim, qimmatli qog'ozlar va valyutalar bo'limi mavjud.

Pul oqimlarini boshqarish tizimining elementlariga kelsak, ular moliyaviy usullar va vositalarni, tartibga soluvchi, axborot va dasturiy ta'minotni o'z ichiga olishi kerak:

- korporativ pul oqimlarini tashkil etish, dinamikasi va tuzilishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan moliyaviy usullar orasida qarzdorlar va kreditorlar bilan hisob-kitoblar tizimini alohida ajratib ko'rsatish mumkin; muassislar (aksiyadorlar), kontragentlar, davlat idoralari bilan munosabatlar; qarz berish; moliyalashtirish; fondni shakllantirish; sarmoya; sug'urta; soliqqa tortish; faktoring va boshqalar;

- moliyaviy vositalar tarkibida pul mablag'lari, kreditlar, soliqlar, hisob-kitob shakllari, investitsiyalar, narxlar, veksellar va boshqa fond bozori vositalari, amortizatsiya stavkalari, dividendlar, depozitlar va boshqa vositalar mavjud bo'lib, ularning tarkibi tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. korporatsiya moliya;

- korxonani me'yoriy qo'llab-quvvatlash davlat qonunchilik va me'yoriy hujjatlar tizimidan, belgilangan normalar va standartlardan, xo'jalik yurituvchi subyektning ustavidan, ichki buyruq va ko'rsatmalardan va shartnomaviy bazadan iborat.

Zamonaviy sharoitda biznesni muvaffaqiyatli amalga oshirishning zaruriy sharti – bu ma'lumotni o'z vaqtida olish va unga tezkor javob berishdir, shuning uchun korporatsiya pul oqimlarini boshqarishning muhim elementi ichki hisobotdir.

Shunday qilib, korporatsiyalar uchun pul oqimlarini boshqarish tizimi bu korporativ moliyaviy xizmat tomonidan belgilangan maqsadga erishish uchun mablag'lar oqimiga maqsadli, doimiy ta'sir ko'rsatadigan usullar, vositalar va o'ziga xos texnikalar to'plamidir.

2.2. Korporativ pul oqimlarini rejalashtirish

Naqd pul oqimini boshqarish bosqichlaridan biri bu rejalashtirish bosqichidir. Naqd pul oqimini rejalashtirish mutaxassisga mablag' manbalarini aniqlashda va ulardan foydalanishni baholashda, shuningdek kutilayotgan pul oqimlarini aniqlashda, shuning uchun tashkilotning o'sish istiqbollari va uning kelajakdagi moliyaviy ehtiyojlarini aniqlashga yordam beradi.

Pul oqimi rejasini tuzishning asosiy vazifasi daromad manbalarining haqiqatini va xarajatlarning asosliligini, ularning paydo bo'lishining sinxronligini tekshirish, qarz mablag'lariga bo'lgan ehtiyojni aniqlashdan iborat. Pul oqimi rejasi to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita tuzilishi mumkin.

Pul oqimlarini uch turga bo'lish zarurati har birining roli va ulardan o'zaro foydalanishligi bilan izohlanadi. Agar asosiy faoliyat har uch turi uchun zarur mablag'larni ishlab chiqarishda mavjud bo'lsa va asosiy foyda manbasi bo'lsa, investitsiya va asosiy faoliyat ko'rsatayotgan sharoitiga ko'maklashish uchun ishlash.

Pul oqimi rejasi har xil vaqt oralig'ida (yil, chorak, oy, o'n yil), qisqa muddat uchun to'lov kalendar shaklida tuziladi.

KO'PAYISH	KAMAYISH
Asosiy faoliyat	
Mahsulot sotishdan tushadigan daromad	Mol yetkazib beruvchilarga to'lovlar
Debitorlik qarzlari	Ish haqini to'lash
Moddiy boyliklarni sotishdan olingan daromad, barter	Byudjetga va byudjetdan tashqari fondlarga to'lovlar
Xaridorlar avanslar	Kredit uchun to'lovlar %
	Iste'mol fondi to'lovlari
	To'lanadigan to'lovlar
Investitsiya faoliyati	
Asosiy vositalarni, nomoddiy aktivlarni sotish, tugallanmagan qurilish	Ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun kapital qo'yilmalar
Sotishdan tushgan mablag' uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar	Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar
Dividendlar, moliyaviy investitsiyalarning %	
Moliyaviy faoliyat	
Qisqa muddatli kreditlar va qarzarlar	Qisqa muddatli kreditlar, qarzlarni to'lash
Uzoq muddatli kreditlar va qarzarlar	Uzoq muddatli kreditlar, qarzlarni to'lash
Veksellarni sotish va to'lashdan tushadigan mablag'lar	Dividendlarni to'lash
Aksiyalar chiqarilishidan tushadigan mablag'lar	Xarajatlarni to'lash
Maxsus maqsadli moliyalashtirish	

9-rasm. Korporatsiya mablag'larining naqd pul tushishi va chiqishi¹¹

¹¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

To'lov taqvimini tuzish jarayonida quyidagi vazifalar hal etiladi:

- kassa tushumlari va korporatsiyaning kelgusi xarajatlari vaqtincha birlashishini hisobga olishni tashkil etish;
- pul tushumlari va tushumlari harakati to'g'risida axborot bazasini shakllantirish;
- axborot bazasidagi o'zgarishlarni har kuni qayd etish;
- to'lovlarni amalga oshirmaslik tahlili va ularning sabablarini bartaraf etish choralarini tashkil etish;
- qisqa muddatli moliyalashtirish zarurligini hisoblash;
- korporatsiyaning vaqtincha bo'sh mablag'larini hisoblash;
- moliyaviy bozorni vaqtincha bo'sh pul mablag'larini eng ishonchli va daromadli joylashtirish pozitsiyasidan tahlil qilish.

To'lov taqvimi pul oqimlari to'g'risidagi haqiqiy ma'lumot bazasi asosida tuziladi, unga quyidagilar kiradi: kontragentlar bilan shartnomalar; kontragentlar bilan hisob-kitoblarni yarashtirish aktlari; mahsulotlar uchun to'lash uchun hisob-fakturalar; hisob-fakturalar; hisobvaraqlarga pul tushumlari to'g'risidagi bank hujjatlari; pul o'tkazmalari; mahsulotni jo'natish jadvallari; ish haqini to'lash jadvallari; qarzdorlar va kreditorlar bilan hisob-kitoblarning holati; byudjet va byudjetdan tashqari jamg'armalar oldidagi moliyaviy majburiyatlar bo'yicha to'lovlarni qonunda belgilangan muddatlari; ichki buyurtmalar.

To'lov taqvimini samarali ravishda tuzish uchun bankdagi hisobvaraqlardagi mablag' qoldiqlari, sarflangan mablag'lar, kun uchun o'rtacha qoldiqlar, korporatsiya bozoridagi qimmatli qog'ozlar holati, kelgusi davr uchun rejalashtirilgan tushumlar va to'lovlar to'g'risidagi ma'lumotlarni nazorat qilish kerak.

Avvalo, joriy hisob-kitoblarga va korporatsiya kassasiga pul olishning aniq manbalarini va vaqtini belgilash kerak. Shu bilan birga, mahsulot yoki xizmatlarning real sotilishi va pulning haqiqiy tushumi o'rtasidagi mumkin bo'lgan vaqt o'zgarishini hisobga olish kerak. Sotish har doim ham pul olishni anglatmaydi, chunki sotib olingan tovarlar uchun to'lov darhol amalga oshirilmasligi mumkin, lekin faqat bir muncha vaqt o'tgach,

masalan, tovar kreditga sotilgan bo'lsa. Keyin biznes-rejaning boshqa bo'limlarida hisoblangan xarajatlar summalari belgilangan muddatgacha umumlashtiriladi. Shuni yodda tutish kerakki, bir qator to'lovlar majburiy vaqtinchalik xarakterga ega (masalan, soliqlarni to'lash), mos ravishda kompaniya ushbu to'lovlarni to'lash vaqtini manevr qila olmaydi. Qoida tariqasida soliqlarni to'lash sanalari soliq taqvimida keltirilgan. Boshqa to'lovlar ijro muddati jihatidan unchalik majburiy emas. Ularning to'lovi korxonadagi moliyaviy holatga qarab rejalashtirilishi mumkin, ya'ni mablag 'tushishiga qarab. Moliyaviy reja tarkibiy qismlarini hisoblash davr boshidagi mablag'lar miqdorini aniqlashdan boshlanadi, bunda kassadagi va bankdagi hisobvaraqlardagi qoldiqlar mavjud. Keyin korporatsiyaning joriy faoliyatiga tegishli tushumlar va to'lovlarni hisoblash amalga oshiriladi. Sarmoyaviy hisob-kitoblarga yer uchastkalari, binolar, jihozlar, uskunalari, materiallar bo'yicha tushumlar va to'lovlar, ishtirok etish (aksiyalar) ni sotib olish / sotib olish, qimmatli qog'ozlarni sotish / sotib olish, kreditlarni berish / to'lash kiradi. Tashqi moliyalashtirishni hisoblashda kapital va qarz kapitalini jalb qilish / qaytarish uchun tushumlar va to'lovlar hisobga olinadi. Shunday qilib, davr (oy, chorak, yil) oxiridagi mablag'larning yakuniy qoldig'ini davr boshidagi qoldiq (qoldiq) va mablag' tushumining summasiga kamaytirilgan summasi sifatida aniqlash mumkin. Naqd pul tushumlari va to'lovlari rejasi daromadlar va xarajatlar rejasiga asoslanib, oylar bo'yicha taqsimlanadi. Agar bir necha oy davomida to'lovlar tushumlardan oshib ketsa va bu farqni naqd pul bilan qoplab bo'lmaydigan bo'lsa, korporatsiya ushbu muddat uchun qarz olish uchun oldindan g'amxo'rlik qilishi kerak. Agar boshqa bir oyda naqd pul tushumlari, aksincha, to'lovlardan oshib ketsa, "ortiqcha" pulni qisqa muddatli kreditga berish yoki to'lovlar yana tushumlardan oshib ketguncha bankka qo'yish mumkin. Ba'zi hollarda, rivojlanishning bir nechta mumkin bo'lgan ssenariylarini oldindan ko'rish va shunga muvofiq, daromadlar va xarajatlar rejasi va naqd pul tushumlari va to'lovlari rejasi uchun bir nechta variantlarni berish foydalidir. Bunday

ssenariylarni tuzish va hisob-kitoblarni olib borish ishlari nafaqat rasmiy rejalarni olish vositasi sifatida, balki menejerga korporatsiya rivojlanishining mumkin bo'lgan yo'llari to'g'risida oldindan o'ylash imkoniyatini bergani uchun ham muhimdir.

2.3. Pul oqimlarini muvozanatlash va sinxronlashtirish

Pul oqimi rejasini ishlab chiqarish natijalari, kamomad yoki mablag' sarflanishi mumkin. Buning uchun pul operatsiyalarini boshqarish yakuniy bosqichida katta hajmdagi va vaqtdagi muvozanatlash, shakllanishini vaqt bilan sinxronlashtirish va joriy hisobvaraqdagi mablag' qoldig'ini optimallashtirish lozim.

Ham tanqislik, ham pul oqimining ortiqcha qismi korporatsiya faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Kamomad oqimining salbiy oqibatlari korporatsiyaning likvidligi va to'lov qobiliyati darajasining pasayishi, xomashyo va materiallar yetkazib beruvchilarga muddati o'tgan kreditorlik qarzlarning ko'payishi, olingan moliyaviy kreditlar bo'yicha muddati o'tgan qarzar ulushining oshishi, ish haqi to'lashning kechikishi, moliyaviy sikl davomiyligining ko'payishi va pirovardida korporatsiya kapitali va aktivlaridan foydalanish rentabelligining pasayishi bilan namoyon bo'ladi.

Haddan tashqari pul oqimining salbiy oqibatlari vaqtincha ishlatilmaydigan naqd pulning inflyatsiyadan real qiymatini yo'qotishida, pul mablag'larining foydalanilmagan qismidan ularning qisqa muddatli investitsiyalari sohasidagi potensial daromadlarini yo'qotilishida namoyon bo'ladi, bu esa oxir oqibat korporatsiyalar aktivlari va o'z kapitalining rentabellik darajasiga salbiy ta'sir qiladi.

I.N.Yakovlevaning¹² fikriga ko'ra, defitsit pul oqimining hajmi quyidagilar bilan muvozanatlashtirilishi kerak.

1. qo'shimcha kapital yoki uzoq muddatli qarz kapitalini jalb qilish;

2. aylanma aktivlar bilan ishlashni takomillashtirish;

¹² <https://megaobuchalka.ru/6/32481.html>

3. asosiy bo‘lmagan uzoq muddatli aktivlardan xalos bo‘lish;
4. korporatsiyaning investitsiya dasturini qisqartirish;
5. pastroq xarajatlar.

Haddan tashqari pul oqimining miqdori quyidagilar bilan muvozanatlashtirilishi kerak.

1. korporatsiyaning investitsiya faolligini oshirish;
2. faoliyatni kengaytirish yoki diversifikatsiya qilish;
3. uzoq muddatli kreditlarni muddatidan oldin to‘lash.

Vaqt o‘tishi bilan pul oqimlarini optimallashtirish jarayonida ikkita asosiy usul – tenglashtirish va sinxronizatsiya qo‘llaniladi. Naqd pul oqimlarini tekislash, ko‘rib chiqilayotgan vaqt oralig‘idagi individual intervallar sharoitida ularning hajmini yumshatishga qaratilgan ushbu optimallashtirish usuli bir vaqtning o‘zida o‘rtacha pul qoldiqlarini optimallashtirish va likvidlik darajasini oshirib, pul oqimlarini shakllantirishdagi (ijobiy va salbiy) mavsumiy va sikl farqlarini ma‘lum darajada yo‘q qilishga imkon beradi. Vaqt o‘tishi bilan pul oqimlarini optimallashtirishning ushbu uslubi natijalari standart og‘ish yoki o‘zgarish koeffitsienti yordamida baholanadi, bu esa optimallashtirish jarayonida kamayishi kerak.

Pul oqimlarini sinxronlashtirish ularning ijobiy va salbiy turlarining kovaryansiyasiga asoslangan. Sinxronizatsiya jarayonida ushbu ikki turdagi pul oqimlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik darajasining oshishi ta‘minlanishi kerak. Vaqt o‘tishi bilan pul oqimlarini optimallashtirishning ushbu uslubi natijalari korrelyatsiya koeffitsienti yordamida baholanadi, bu optimallashtirish jarayonida “+1” qiymatiga moyil bo‘lishi kerak. To‘lov aylanmasining tezlashishi yoki pasayishi tufayli korrelyatsiyaning zichligi oshadi.

To‘lov aylanmasi quyidagi choralar yordamida tezlashadi:

1. qarzdorlarga chegirmalar miqdorini oshirish;
2. xaridorlarga beriladigan tovar krediti muddatini qisqartirish;
3. qarzlarni undirish bo‘yicha kredit siyosatini kuchaytirish;

4. korporatsiyaning to'lovga layoqatsiz xaridorlari foizini kamaytirish maqsadida qarzdorlarning kredit qobiliyatini baholash tartibini kuchaytirish;

5. faktoring, veksellarni hisobga olish, forfayting kabi zamonaviy moliyaviy vositalardan foydalanish;

6. overdraft va kredit liniyasi kabi qisqa muddatli kreditlardan foydalanish.

To'lov oborotining pasayishi quyidagilar tufayli amalga oshirilishi mumkin:

1. yetkazib beruvchilar tomonidan taqdim etiladigan tovar krediti muddatini ko'paytirish;

2. lizing orqali uzoq muddatli aktivlarni sotib olish, shuningdek, korporatsiya faoliyatining strategik jihatdan unchalik ahamiyatga ega bo'lmagan yo'nalishlarini autsorsingga o'tkazish;

3. qisqa muddatli kreditlarni uzoq muddatli kreditga o'tkazish;

4. yetkazib beruvchilar bilan naqd pulda hisob-kitoblarni kamaytirish.

Korporatsiyaning rejalashtirilgan barcha turdagi pul oqimlarining konsentratsiyasi maxsus rejalashtirish hujjatida – joriy moliyaviy rejaning asosiy shakllaridan biri bo'lgan mablag'larni qabul qilish va sarflash rejasida aks ettirilgan. Kelgusi yil uchun har oyda tashkilotning pul oqimidagi mavsumiy tebranishlarni hisobga olish uchun mablag'larni qabul qilish va sarflash rejasi ishlab chiqiladi. U iqtisodiy faoliyatning ayrim turlari va umuman korporatsiya uchun tuzilgan. Ushbu rejani ishlab chiqish uchun bir qator dastlabki shartlar yomon prognoz qilinishini hisobga olib, u odatda optimistik, realistik va pessimistik versiyalarda tuziladi. Bundan tashqari, ushbu rejani ishlab chiqish juda o'zgaruvchan va uning individual ko'rsatkichlarini hisoblash usullariga muvofiqdir.

Pul mablag'larini qabul qilish va sarflash rejasini ishlab chiqishning asosiy maqsadi tashkilotning iqtisodiy faoliyatining alohida turlari sharoitida yalpi va sof pul oqimlarini o'z vaqtida prognoz qilish va rejalashtirish davrining barcha bosqichlarida

doimiy to'lov qobiliyatini ta'minlashdir. Pul mablag'larini qabul qilish va sarflash rejasi quyidagi ketma-ketlikda ishlab chiqilgan:

- Birinchi bosqichda korporatsiyaning operatsion faoliyati uchun mablag'larning kelib tushishi va sarflanishi prognoz qilinmoqda, chunki ushbu rejaning bir qator samarali ko'rsatkichlari uning boshqa tarkibiy qismlarini rivojlantirish uchun dastlabki shart bo'lib xizmat qiladi.

- Ikkinchi bosqichda korporatsiyaning investitsiya faoliyati uchun mablag'larni qabul qilish va sarflashning rejalashtirilgan ko'rsatkichlari ishlab chiqiladi (uning operatsion faoliyatidan kelib tushgan sof pul oqimini hisobga olgan holda).

- Uchinchi bosqichda korporatsiyaning moliyaviy faoliyati uchun mablag'larning kelib tushishi va sarflanishining rejalangan ko'rsatkichlari hisoblab chiqiladi, bu kelgusi davrda uning operatsion va investitsiya faoliyati uchun tashqi moliyalashtirish manbalarini ta'minlashga mo'ljallangan.

- To'rtinchi bosqichda yalpi va sof pul oqimlari hamda umuman korporatsiya uchun naqd pul qoldiqlari dinamikasi prognoz qilinadi.

Korporatsiyaning operatsion faoliyati uchun mablag'larning kelib tushishi va sarflanishini prognoz qilish ikki asosiy usulda amalga oshiriladi: mahsulot sotishning rejalashtirilgan hajmi asosida va sof foydaning rejalashtirilgan maqsadli miqdori asosida. Operatsion faoliyat uchun mablag'larning kelib tushishini va sarflanishini prognoz qilishda mahsulotni sotishning rejalashtirilgan hajmidan kelib chiqib, individual reja ko'rsatkichlarini hisoblash quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi. Mahsulotlarni sotishning rejalashtirilgan hajmini aniqlash tegishli mahsulot bozorining imkoniyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqarilgan ishlab chiqarish dasturi asosida amalga oshiriladi.

Ushbu yondashuv mahsulotni rejalashtirilgan sotish hajmini tashkilotning resurs salohiyati va undan foydalanish darajasi, shuningdek, tegishli mahsulot bozorining imkoniyatlari bilan bog'lashga imkon beradi. Rejalashtirilgan mahsulot hajmini hisoblashning asosiy ko'rsatkichi bu holda tovar mahsulotlarini

ishlab chiqarishning rejalashtirilgan hajmi hisoblanadi. Rejalashtirilgan mahsulot sotish hajmini hisoblash modeli quyidagicha:

$$ORP = ZGP_n + PTP - ZGP_k,$$

Bu yerda, ORP – ko‘rib chiqilayotgan davrda (oy) mahsulot sotishning rejalashtirilgan hajmi;

ZGP_n – rejalashtirish davrining boshidagi tayyor mahsulotlar zaxiralari yig‘indisi;

PTP – ko‘rib chiqilayotgan rejalashtirish davrida tayyor tovar mahsulotlarini ishlab chiqarishning umumiy hajmi;

ZGP_k – ko‘rib chiqilayotgan davr oxiridagi tayyor ishlash zaxiralarining yig‘indisi.

Rejalashtirilgan mahsulot sotish hajmi mavjud savdo operatsiyasini amalga oshirishda mavjud bo‘lmagan naqd pulga sotish va tovar (tijorat) ssudasini berish bilan farqlanadi.

Debitorlik qarzlarning rejalashtirilgan undirish koeffitsientini hisoblash uning tovar (tijorat) ssudasini berish siyosatini o‘zgartirish bo‘yicha rejalashtirilgan chora-tadbirlarni hisobga olgan holda uning hisobot davri uchun haqiqiy darajasi asosida amalga oshiriladi.

2.4. Optimal naqd pul qoldig‘ini hisoblash

Naqd pul joriy aktivlarning bir turi sifatida quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

1. Muntazam – mablag‘lar joriy moliyaviy majburiyatlarni to‘lash uchun ishlatiladi, shuning uchun kiruvchi va chiquvchi pul oqimlari o‘rtasida vaqt oralig‘i doimo mavjud. Natijada, kompaniya doimiy ravishda bankdagi joriy hisobvarag‘ida bo‘sh mablag‘larni to‘plashga majbur bo‘ladi;

2. Ehtiyot chorasi – korxonada faoliyati qat’iy tartibga solinmagan, shu sababli kutilmagan to‘lovlarni qoplash uchun naqd pul kerak. Ushbu maqsadlar uchun naqd pul mablag‘larining xavfsizligini yaratish maqsadga muvofiqdir;

3. Spekulyativlik – mablag‘lar spekulyativ sabablarga ko‘ra kerak bo‘ladi, chunki foydali investitsiyalar uchun imkoniyat to‘satdan paydo bo‘lishi har doim ham kichik imkoniyatga ega.

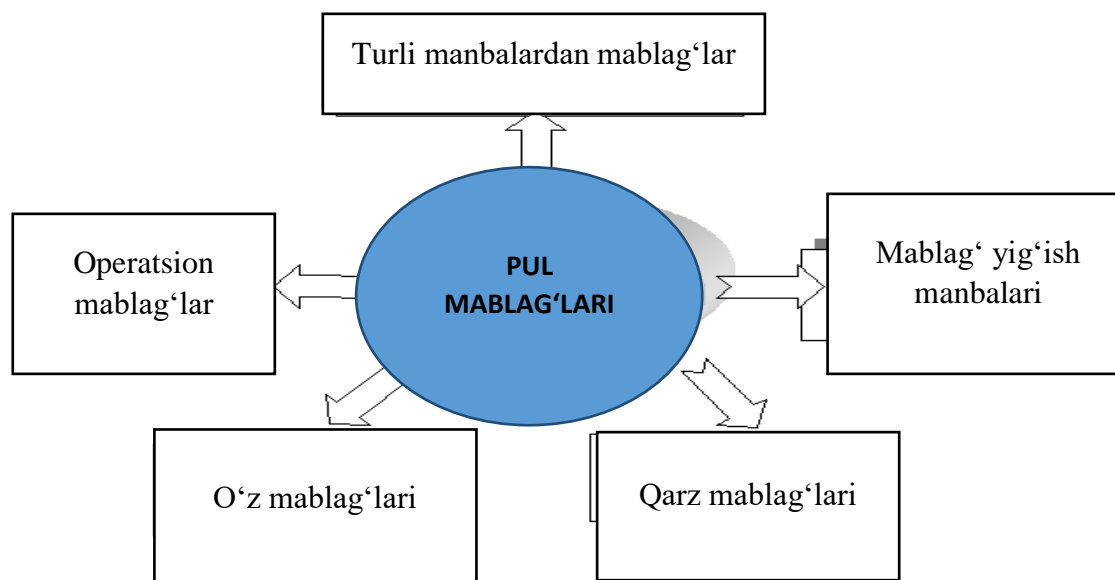
Biroq, naqd pul o‘zi notijorat aktivdir, shuning uchun pul oqimlarini boshqarish siyosatining asosiy maqsadi uni korporatsiyaning samarali moliyaviy-xo‘jalik faoliyatini amalga oshirish uchun yetarli bo‘lgan minimal darajada ushlab turishdir, shu jumladan:

- yetkazib beruvchilarning hisobvaraqa-fakturalarini o‘z vaqtida to‘lash, bu sizga mollar narxida taqdim etadigan chegirmalardan foydalanish imkoniyatini beradi;
- doimiy kredit qobiliyatini saqlash;
- korporatsiya faoliyati davomida yuzaga keladigan kutilmagan xarajatlarni to‘lash.

Yuqorida ta’kidlab o‘tilganidek, agar joriy hisobvaraqda katta miqdordagi pul bo‘lsa, korporatsiya o‘tkazib yuborilgan imkoniyatlar (har qanday investitsiya loyihasida ishtirok etishdan bosh tortish) xarajatlarini qoplaydi. Minimal mablag‘ zaxirasi bilan ushbu zaxirani to‘ldirish xarajatlari, texnik xizmat ko‘rsatish xarajatlari (qimmatli qog‘ozlarni sotib olish va sotish bilan bog‘liq tijorat xarajatlari yoki mablag‘ qoldig‘ini to‘ldirish uchun qarzni jalb qilish bilan bog‘liq foizlar va boshqa xarajatlar) paydo bo‘ladi. Shuning uchun joriy hisobvaraqdagi pul qoldig‘ini optimallashtirish masalasini hal qilishda o‘zaro qarama-qarshi bo‘lgan ikkita holatni hisobga olish maqsadga muvofiq: joriy to‘lov qobiliyatini saqlab qolish va bo‘sh mablag‘larni investitsiyalashdan qo‘shimcha foyda olish.

Naqd pul mablag‘larining optimal balansini hisoblashning bir necha asosiy usullari mavjud: Baumol-Tobin, Miller-Orr, Stoun va boshqalarning matematik modellari. Pul oqimlarini boshqarishning muhim bosqichi pul oqimlari ko‘rsatkichlari asosida hisoblangan stavkalarni tahlil qilishdir. Tahlilchilar pul oqimlari bilan balans moddalari va daromadlar to‘g‘risidagi hisobot o‘rtasidagi munosabatlarni ochib beradigan va korporatsiyalarning moliyaviy barqarorligi, to‘lov qobiliyati va rentabelligini tavsiflovchi ko‘plab

nisbatlarni taklif qilishdi. Ushbu koeffitsientlarning aksariyati daromad yoki daromad yordamida hisoblangan ko'rsatkichlarga o'xshashdir. Keyinchalik, 10-rasmda korporatsiya mablag'larini tashkil etishni ko'rib chiqamiz.

10-rasm. Korporativ mablag'larni tashkil etish¹³

Pul oqimlarini boshqarishda asosiy rol ularning turlari, hajmi, vaqt oralig'i va boshqa muhim xususiyatlar bo'yicha ularning muvozanatini ta'minlashga bog'liq.

Naqd pul oqimlarini boshqarishning korporatsiyalar uchun ahamiyati va ahamiyatini yuqori baholash qiyin, chunki korporatsiyalarning ma'lum bir davrdagi barqarorligi nafaqat uning sifati va samaradorligiga, balki kelajakda rivojlanish, moliyaviy muvaffaqiyatga erishish qobiliyatiga ham bog'liqdir.

¹³ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

III BOB. KORPORATSIYANING MOLIYAVIY XIZMATI VA NAZORATI

3.1. Korporatsiyalarning moliyaviy xizmati, uning vazifalari va funksiyalari

Korxonaning moliyaviy xizmati deganda korporatsiya faoliyatini tashkil etish tizimida ma'lum funksiyalarni bajaradigan mustaqil tarkibiy bo'linma tushuniladi. Korporatsiya moliyaviy siyosatining asosiy maqsadi resurslarni harakatini tashkil etish, samarali boshqaruvga hissa qo'shish, olingan daromadlarni maksimal darajaga ko'tarish, uning reproduktiv ehtiyojlarini o'z vaqtida va to'liq moliyaviy qo'llab-quvvatlash hamda davlat va kontragentlar moliya tizimi bilan hisob-kitoblarni amalga oshirishga yordam beradi.

Korporatsiyaning moliyaviy xizmati korporatsiyalar iqtisodiyotini boshqarishning yagona mexanizmining bir qismidir va shu sababli u korxonaning boshqa xizmatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, buxgalteriya bo'limi moliyaviy xizmatga korporatsiyalarning kreditorlik va debitorlik qarzlari, uning hisobvaraqlaridagi mablag'lar miqdori va kelgusi xarajatlar miqdori to'g'risida ma'lumot beradi. O'z navbatida, moliyaviy xizmat ushbu ma'lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish natijasida korporatsiyalarning to'lov qobiliyatiga, aktivlarining likvidligiga, kreditga layoqatligiga malakali baho beradi, to'lov kalendarini va boshqa moliyaviy rejalarni tuzadi, moliyaviy parametrlar bo'yicha tahliliy hisobotlarni tayyorlaydi. Ushbu ma'lumotlardan o'z ishlarida foydalanadigan boshqa iqtisodiy bo'linmalar korporatsiyalarning holati va o'z ishining natijalarini korxonaga rahbariyatiga taqdim etadi.

Marketing xizmati. Marketing xizmati mahsulot sotilishi to'g'risida ma'lumot oladi va undan daromadlarni rejalashtirish va operatsion moliyaviy rejalarni tuzishda foydalanadi. Muvaffaqiyatli marketing kampaniyasini o'tkazish uchun moliyaviy xizmat sotish narxlarini asoslaydi, savdo xarajatlarini tahlil qiladi, korporativ mahsulotlarning raqobatdoshligini qiyosiy baholaydi,

rentabelligini optimallashtiradi va shu bilan bitimlar tuzish uchun sharoit yaratadi.

Moliyaviy xizmat korxonaning barcha xizmatlaridan moliyaviy munosabatlar va moliyaviy oqimlarni sifatli tashkil etish uchun zarur bo'lgan harakatlarni talab qilishga haqlidir. Shuningdek, uning vakolatiga korporatsiyalarning imidji va ishbilarmonlik obro'si kabi muhim xususiyatlari kiradi.

Korporatsiyalarning kattaligiga, tashkiliy-huquqiy shakliga, moliyaviy munosabatlar spektriga, moliyaviy oqimlar hajmiga, faoliyat turiga va oldida turgan vazifalarga qarab, moliyaviy xizmat turli tuzilmalar bilan ifodalanishi mumkin.

Buxgalter tomon Naqd pul aylanmasi kam bo'lgan va ishchilar soni kam bo'lgan boshlang'ich korporatsiyalarda, boshqaruv funksiyalari ajratilmagan taqdirda, xizmat xizmatining vazifalarida, qoida tariqasida.

O'rta korporatsiyalarida moliya bo'limi buxgalteriya bo'limi yoki yashash-iqtisodiy bo'limiga kiradigan maxsus moliya guruhi tomonidan amalga oshirilmoqda. Moliyaviy guruhdagi har bir boshqarishga mo'ljallangan ishlarning alohida yo'nalishi, ularni boshqarish qurilishi ajratilgan. Boshqaruvga soliq hisob-kitoblari ishonib topshirilishi mumkin.

Katta korporatsiyalarda ishlab chiqarishning katta ko'lami va moliyaviy ishlarning katta hajmlari bilan maxsus moliya bo'limlari yaratiladi. Moliya bo'limini bevosita faqat korporatsiyalar rahbariga yoki uning moliya bo'yicha o'rinbosariga bo'ysunadigan boshliq boshqaradi va ular bilan birgalikda korporatsiyalarning moliyaviy holati, o'z aylanma mablag'larining xavfsizligi, reja va rejalarda nazarda tutilgan xarajatlarni moliyalashtirish uchun mablag' bilan ta'minlashi amalga oshirish uchun javobgardir.

Korporativ moliya bo'limi, odatda, moliyaviy ishlarning alohida yo'nalishlari uchun mas'ul bo'lgan bir nechta byurolardan iborat: rejalashtirish byurosi, bank byurosi, kassa byurosi, hisob-kitob byurosi va boshqalar. Har bir byuro tarkibida maxsus guruhlar tuziladi. Har bir guruhning vazifalari byuroning funksiyalarini batafsil bayon qilish orqali aniqlanadi. Shunday

qilib, masalan, rejalashtirish byurosi tarkibida uzoq muddatli, joriy va operatsion rejalashtirish uchun guruhlar tuzish mumkin. Hisob-kitob byurosi, qoida tariqasida, korporativ hisob-kitoblarning muayyan turlari uchun javobgar guruhlarni o'z ichiga oladi: yetkazib beruvchilar, iste'molchilar bilan hisob-kitoblar, soliq hisob-kitoblari va boshqalar.

Korporativ moliya bo'limining taxminiy tuzilishi 11-rasmda keltirilgan.

Moliyaviy direksiyalar yirik korporatsiyalarda ishlashi mumkin. Bosh moliya direktori moliyaviy direktor bo'lib, u odatda korporatsiyalar vitse-prezidenti hisoblanadi.

Korporatsiyalarning moliyaviy direksiyasi moliya bo'limi, rejalashtirish-iqtisodiy bo'limi, buxgalteriya bo'limi, marketing bo'limi vaboshqa korporativ xizmatlarni birlashtiradi.

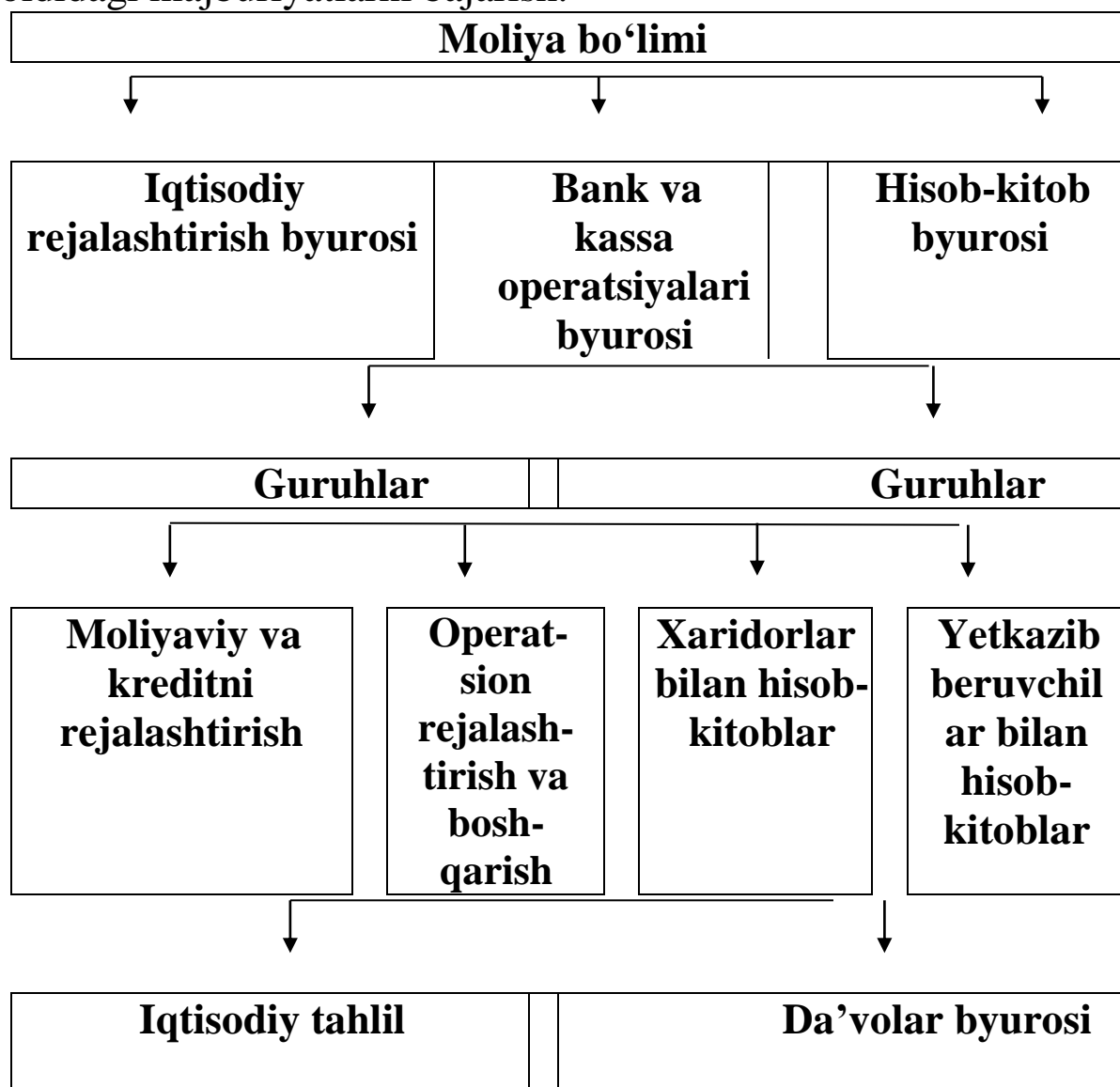
Korporatsiyaning asosiy boshqaruv xizmatlarining bitta direksiyasining qo'lida to'planishi moliyaviy munosabatlar va moliyaviy oqimlarga tartibga solish ta'sirini sezilarli darajada oshiradi. Mavjudlikning ushbu variantida moliyaviy xizmat nafaqat korporatsiyalar faoliyatining miqdoriy parametrlarini muvaffaqiyatli tuzatibgina qolmay, balki korporatsiyalarning moliyaviy strategiyasi va taktikasini ishlab chiqishda bevosita ishtirok etish tufayli ularning sifatini ham oldindan belgilab beradi.

Korporatsiyaning moliyaviy xizmati har qanday maqomda bo'lsa ham, u o'z mablag'larini tashkil etish tizimining faol qismidir.

Moliyani tashkil etish tizimida moliyaviy xizmat tashkil etuvchi quyi tizim sifatida, moliyaviy ish esa uyushgan quyi tizim vazifasini bajaradi.

Ushbu diagramma moliyaviy ish va moliyaviy xizmatning o'zaro bog'liqligini aks ettiradi. Moliyaviy xizmat o'z funksiyalarini rivojlantirib, ilg'or boshqaruv texnologiyalarini o'zlashtiradi va moliyaviy ishlarning yangi turlarini o'zlashtiradi, shu bilan birga, korporatsiyada moliyaviy ish turlarining o'zgarishi, xilma-xilligi moliya xizmati funksiyalarining o'zgarishini, aniqlanishini belgilaydi.

Moliyaviy xizmatning asosiy vazifalari: joriy xarajatlar va investitsiyalar uchun naqd pul bilan ta'minlash; byudjet, banklar, boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlar va ishlaydigan ishchilar oldidagi majburiyatlarni bajarish.

11-rasm. Korporativ moliya bo'limining tuzilishi¹⁴

Korporatsiyaning moliyaviy xizmati xarajatlarni moliyalashtirish usullarini belgilaydi. Ular o'z-o'zini moliyalashtirish, bank va tijorat (tovar) kreditlarini jalb qilish, o'z kapitalini jalb qilish, byudjet mablag'larini olish, lizing bo'lishi mumkin. Pul

¹⁴ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarish uchun moliyaviy xizmatlar operatsion pul mablag‘larini yaratadi, zaxiralarni shakllantiradi, korporatsiya aylanmasiga naqd pul jalb qilish uchun moliyaviy vositalardan foydalanadi.

Moliyaviy xizmatning vazifalari quyidagilardan iborat:

- asosiy vositalardan, investitsiyalardan, zaxiralardan eng samarali foydalanishni rag‘batlantirish;

- aylanma aktivlarning aylanishini tezlashtirish, ularning xavfsizligini ta‘minlash, o‘z aylanma aktivlari hajmini iqtisodiy asoslangan me‘yorlarga yetkazish bo‘yicha tadbirlarni amalga oshirish;

- moliyaviy munosabatlarni tashkil etishning to‘g‘riligini nazorat qilish.

Moliya funksiyasining funksiyalari korporatsiyalardagi moliyaviy ishlarning mazmuni bilan belgilanadi. Bular:

- rejalashtirish; moliyalashtirish; sarmoya;
- yetkazib beruvchilar va pudratchilar, buyurtmachilar va xaridorlar bilan hisob-kitoblarni tashkil etish;
- moddiy rag‘batlantirishni tashkil etish, bonus tizimlarini rivojlantirish;
- byudjet oldidagi majburiyatlarni bajarish, soliqqa tortishni optimallashtirish;
- sug‘urta.

Moliya bo‘limi (xizmat) va buxgalteriya hisobi funksiyalari bir-biri bilan chambarchas bog‘liq va bir-birining ustiga chiqishi mumkin. Biroq, ular orasida sezilarli farqlar mavjud. Buxgalteriya bo‘limi allaqachon amalga oshirilgan faktlarni qayd qiladi va aks ettiradi, moliyaviy xizmat esa ma‘lumotlarni tahlil qiladi, moliyaviy faoliyatni rejalashtirish va bashorat qilish bilan shug‘ullanadi, boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun korporatsiya rahbariyatiga xulosalar, asoslar, hisob-kitoblarni taqdim etadi, moliyaviy siyosatni ishlab chiqadi va amalga oshiradi.

Hozirgi vaqtda bir qator mahalliy korporatsiyalar moliyaviy holati inqirozga yuz tutmoqda, bunga quyidagilar dalolat beradi:

- investitsiya uchun mablag'larning sezilarli darajada yetishmasligi, ayrim hollarda ishlab chiqarish faoliyati uchun ish haqining pastligi, shuningdek, idoraviy noishlab chiqarish obyektlarini moliyalashtirishning sezilarli darajada qisqarishi;

- korporatsiyalarning bir-birlariga to'lamasligi, katta miqdordagi debitorlik va kreditorlik qarzlari, bu korporatsiyalarning moliyaviy muammolarini murakkablashtiradi;

- umumiy soliq majburiyatlarining zo'ravonligi, sotishdan tushadigan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning yuqori qismi;

- qarzga olingan resurslarning yuqori narxi, bu ishlab chiqarishning mavjud rentabellik darajasini hisobga olgan holda, korporativ ehtiyojlar uchun bank kreditidan foydalanishni iqtisodiy jihatdan foydasiz qiladi.

O'zbekiston iqtisodiyotining ochiqligini hisobga olgan holda, korporativ moliyani kuchaytirish va shu asosda davlat moliyasini barqarorlashtirish vazifasi ham davlat, ham korporatsiyalar uchun ustuvor vazifadir.

Mahalliy korporatsiyalar moliyaviy xizmatlarining rolini oshirishi kerak. Moliyaviy xizmatlarning tashkiliy tarkibi va ular bajaradigan funksiyalar takomillashtirishni talab qiladi.

Xalqaro standartlarga muvofiq, moliya xizmati buxgalteriya bo'limidan ajralib turishi kerak, chunki ularning vazifalari har xil va ular mavjud moliyaviy resurslar va mablag'larni aniqlashda turli usullardan foydalanadilar. Masalan, buxgalteriya hisobi tez-tez hisoblash usulidan foydalanadi. Bunday holda, daromadlarning paydo bo'lishi mahsulotlarni, ishlarni, xizmatlarni sotish va xarajatlar – uning paydo bo'lish momenti hisoblanadi.

Moliyaviy xizmat korporatsiyaning joriy faoliyati uchun zarur bo'lgan mablag'larning doimiy mavjudligi to'g'risida g'amxo'rlik qiladi, ularning kelib tushishi va sarflanishini nazorat qiladi. Demak, moliya xizmati pul mablag'larini aniqlashda kassa usuliga (naqd pulga) tayanadi.

Bunday holda, naqd pulni olish va sarflash momenti daromad va xarajatlarning paydo bo'lishi deb hisoblanadi.

Moliya va buxgalteriya o'rtasidagi tub farqlar nafaqat mablag'larni belgilash yondashuvlarida, balki qarorlar qabul qilish sohasida ham mavjud. Buxgalteriya bo'limi ma'lumotlarni yig'ish va taqdim etish bo'yicha ish olib bormoqda. Moliya bo'limi (menejment) buxgalteriya hisobi ma'lumotlari bilan tanishib, ularni tahlil qilib, qo'shimcha ma'lumot tayyorlaydi. Ushbu materiallarning barchasi tahlili asosida korporatsiya faoliyatiga tegishli aniq qarorlar qabul qilinadi.

Mahalliy korporatsiyalar uchun korporatsiyalar va firmalar moliyasini boshqarish bo'yicha xorijiy tajribalar va moliyaviy boshqaruv usullari bilan tanishish foydalidir. Mustaqil moliyaviy xizmatlar G'arbning barcha standart kompaniyalarida mavjud va odatda ularning bo'linmalari (mutaxassislar yoki bo'limlar guruhlari) mavjud. Yevropa mamlakatlarida moliya bo'linmalari moliyaviy boshqaruv amaliyotiga e'tiborni qaratadilar.

Moliya xizmatiga moliyaviy direktor (moliya bo'yicha vitse-prezident) rahbarlik qiladi. Moliyaviy tahlil, moliyaviy nazorat, moliyaviy rejalashtirish, pul mablag'lari va qisqa muddatli investitsiyalar kabi bo'limlar unga bo'ysunadi.

Korporativ moliyaviy xodimlarning kasbiy darajasiga qo'yiladigan talablar ortib bormoqda. Moliya xizmati rahbari ishlab chiqarish samaradorligi va davlatning iqtisodiy siyosatidagi o'zgarishlarni diqqat bilan kuzatib borishi, makro va mikroiq-tisodiyot sohasida bilimlarga ega bo'lishi kerak.

3.2. Korporatsiyalarda moliyaviy nazorat

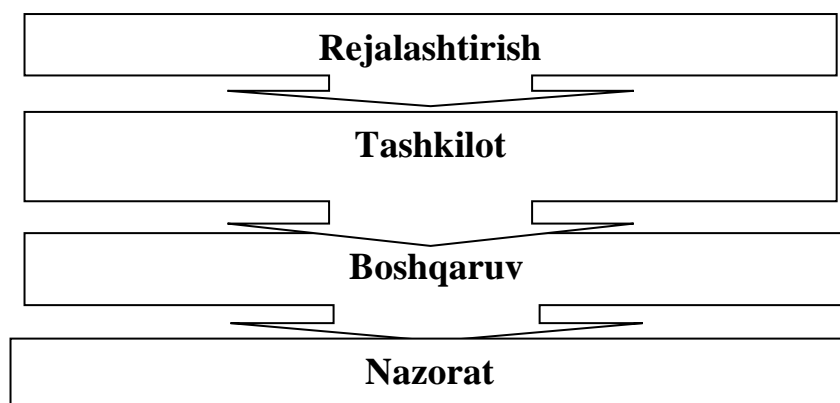
Menejment jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida korporatsiyalar faoliyatini nazorat qilish.

Zamonaviy haqiqat sharoitida korporatsiyaning muvaffaqiyati butunlay uning maqsadlarining bajarilishiga, moliyaviy va iqtisodiy barqarorligiga, shuningdek, korporatsiyalarning bozordagi raqobatchilar orasida tutgan mavqeyiga bog'liq. Ushbu talablarning bajarilishini ta'minlash korporativ menejmentning asosiy vazifasidir.

Nazorat – bu boshqaruvning analitik funksiyasi bo‘lib, u boshqaruv qarorlarini tayyorlash, qabul qilish va amalga oshirilishini nazorat qilish, shuningdek, boshqaruv subyekti tomonidan amalga oshiriladigan davlat tashkilotining (bo‘limning, xodimning) haqiqiy holatini tekshirish bo‘yicha tadbirlar majmuidir.

Korxonani boshqarish jarayoni dastlab 1914-yilda Anri Fayol tomonidan bosqichlarga bo‘lingan va hozirda quyidagi asosiy bosqichlarni o‘z ichiga oladi: rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish va nazorat.

Asosiy maqsadlarni shakllantirish va ularga erishish yo‘llarini belgilash uchun korporatsiyalarda rejalashtirish zarur, tashkilot bo‘ysunuvchilar o‘rtasida ishlarni optimal taqsimlashi kerak, menejment korporatsiya maqsadlariga erishish uchun odamlar birgalikda ishlashi uchun sharoit va istaklarni yaratishdir; va nazorat maqsadlarning haqiqatini baholash va korporatsiyalar qanday natijalarga erishganligini aniqlashdir. Shunday qilib, korporatsiyani boshqarish jarayoni boshqaruv va rejalashtirish funksiyalari o‘zaro bog‘liqligini anglatadi – nazorat tufayli korporatsiyalarning maqsadlari qayta ko‘rib chiqiladi (12-rasm).

12-rasm. Korporatsiyalar faoliyatini nazorat qilish¹⁵

Xodimlarni rag‘batlantirishni amalga oshirishni rivojlantirish, ularning bajarilishini to‘xtatish, tashkilot tuzilmasiga ishlashini nazorat qilish amalga oshirilishi mumkin. Umumiy ma’noda, nazorat korporatsiyasi o‘z maqsadlariga erishishni rejalashtirmoqda. Bu tashkilotning mohiyatiga ajratilgan bo‘lib, korporatsiyalar

¹⁵ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

munosabatlarning rag'batlantirilishi uchun kelib tushgan muammolarni o'ta jiddiylashguncha aniqlash va hal qilish uchun imkon beradi.

Nazoratning maqsadi me'yordan chetga chiqishlarni o'z vaqtida tuzatish, ish jarayoniga tuzatishlar kiritish va xatolarni tuzatish hisoblanadi.

Ishlab chiqarish va xo'jalik faoliyatini amalga oshirish bosqichlarida uch xil nazorat qo'llaniladi: dastlabki, joriy va yakuniy.

Dastlabki nazoratni amalga oshirishning asosiy vositasi ma'lum qoidalar, protseduralar va xulq-atvor yo'nalishlarini amalga oshirishdir. Tashkilotlarda dastlabki nazorat uchta asosiy yo'nalishda qo'llaniladi: inson, moddiy va moliyaviy resurslarga nisbatan.

Inson resurslari sohasidagi dastlabki nazorat tashkilotda ma'lum ish vazifalarini bajarish uchun zarur bo'lgan ishbilarmonlik, kasbiy bilim va ko'nikmalarni har tomonlama tahlil qilish, yuqori salohiyati va malakali mutaxassislarni tanlash orqali amalga oshiriladi. Ko'pincha ushbu nazorat turi ishchilarni o'qitish jarayonida yollangandan keyin ham davom etadi.

Nazorat – bu korporatsiyalarning maqsadlarini amalga oshirishni ta'minlaydigan jarayon, bu korporatsiyalarning haqiqiy holatini ma'lum mezonlarga solishtirishdan iborat.

Nazorat funksiyasini har bir menejer amalga oshiradi, bu uning ish vazifalarining ajralmas qismidir. Boshqarish obyekti bu tashkilot bo'lib, uning doirasida jarayonlar va tizimning ayrim elementlari boshqarilishi kerak.

Nazorat subyektlari ham korporativ menejerlar, ham davlat idoralari hisoblanadi.

Har qanday nazorat qilish jarayoni 3 bosqichdan iborat:

1) standartlar va mezonlarni ishlab chiqish – aniq, o'lchovli va vaqt chegaralariga ega bo'lgan maqsadlar (ko'rsatkichlar) standart sifatida ishlatiladi;

2) erishilgan natijalarni belgilangan standartlar bilan taqqoslash - maqsadlarga erishish darajasini aniqlash;

3) kerakli tuzatish choralarini ko'rish.

Boshqarish jarayoni bu yopiq sikl bo'lib, uning davomida obyektning holati to'g'risida olingan ma'lumotlarga asosan boshqaruv obyekti ta'sirlanib, yangi maqsadlar qo'yiladi.

Menejmentda nazoratning 3 turi mavjud:

1) dastlabki – nazorat ishning haqiqiy boshlanishidan oldin amalga oshiriladi. O'z jarayonida, tashkilot yoki uning bo'linmasi belgilangan vazifalarni bajarishga tayyor yoki tayyor emasligi aniqlanadi. U inson, moddiy va moliyaviy resurslarga nisbatan ishlatiladi.

2) joriy – iqtisodiy jarayon davomida amalga oshiriladigan nazorat. Natijada, ish jarayonida yuzaga keladigan og'ishlar o'z vaqtida aniqlanadi, bu esa o'zgaruvchan omillarga tezda javob berishga imkon beradi.

Bunday nazoratning subyektlari subordinatlar, subyektlar esa ularga tegishli boshliqlar.

3) yakuniy – nazorat ish tugagandan so'ng amalga oshiriladi. Bu odamlar qanday natijalarga erishganligini ko'rsatadi, ishdagi kamchiliklarni ochib beradi, ularning sabablarini aniqlaydi va kelajak rejalarini tuzish uchun asosdir. Qoplanish darajasi nuqtai nazaridan doimiy (to'liq) va tanlab boshqarish o'rtasida farq bor.

Boshqarish texnologiyasi 5 guruhdan iborat:

1. Boshqaruv konsepsiyasini tanlash (sistematik yoki xususiy tekshirishlar), nazorat predmetini aniqlash; nazorat qiluvchi organni aniqlash;

2. Nazorat standartlarini aniqlash (axloqiy, huquqiy, ishlab chiqarish va boshqalar);

3. Boshqarish ko'lamini va sohasini aniqlash (doimiy, selektiv, moliyaviy, mahsulot sifati, mehnat unumdorligi va boshqalar);

4. Boshqarish usullari yoki turlarini aniqlash (dastlabki, joriy, yakuniy);

5. Nazorat maqsadini aniqlash (nazoratning maqsadga muvofiqligi, to'g'riligi, muntazamligi, samaradorligi).

Odamlar nazorat qilishning ajralmas qismidir. Shuning uchun boshqaruvni loyihalashda menejer odamlarning xatti-harakatlarini hisobga olishi kerak.

Mumkin bo'lgan salbiy ko'rinishlarni kamaytirish uchun nazoratni amalga oshirayotganda quyidagi qoidalardan foydalanish

kerak (G. Shreder):

- xodim nima nazorat qilinishini bilishi kerak;
- kontrol ochiq bo'lishi kerak;
- xodim nazorat uning shaxsiga emas, balki ish jarayoniga yo'naltirilganligini ko'rishi kerak;
- harakatlar ustidan emas, balki natija ustidan nazoratni amalga oshirish kerak;
- nazoratni amalga oshirayotganda unga rioya qilish kerak
- do'stona ohang;
- nazoratni asoslash, uning maqsadini aniq qilish kerak;
- javobgarlik boshqalarga topshirilishi kerak.

Doimiy ravishda o'zgarib turadigan tashqi muhitda boshqarish funksiyasi, ayniqsa, dolzarbdir. Buning sababi shundaki, turli xil tashqi omillar ta'siri ostida allaqachon tasdiqlangan rejalar va ish dasturlarini o'zgartirish zarurati tug'iladi. Bu holda nazoratning maqsadi og'ishlarni o'z vaqtida topish, ularning sabablarini aniqlash va ularni yo'q qilishdir. Boshqarish jarayoni mahsulotning hayot aylanish jarayonining har bir bosqichida, moddiy va kadrlar resurslarini kirishni tekshirishdan tortib, yo'q qilish va demontaj qilishni nazorat qilishgacha mavjud.

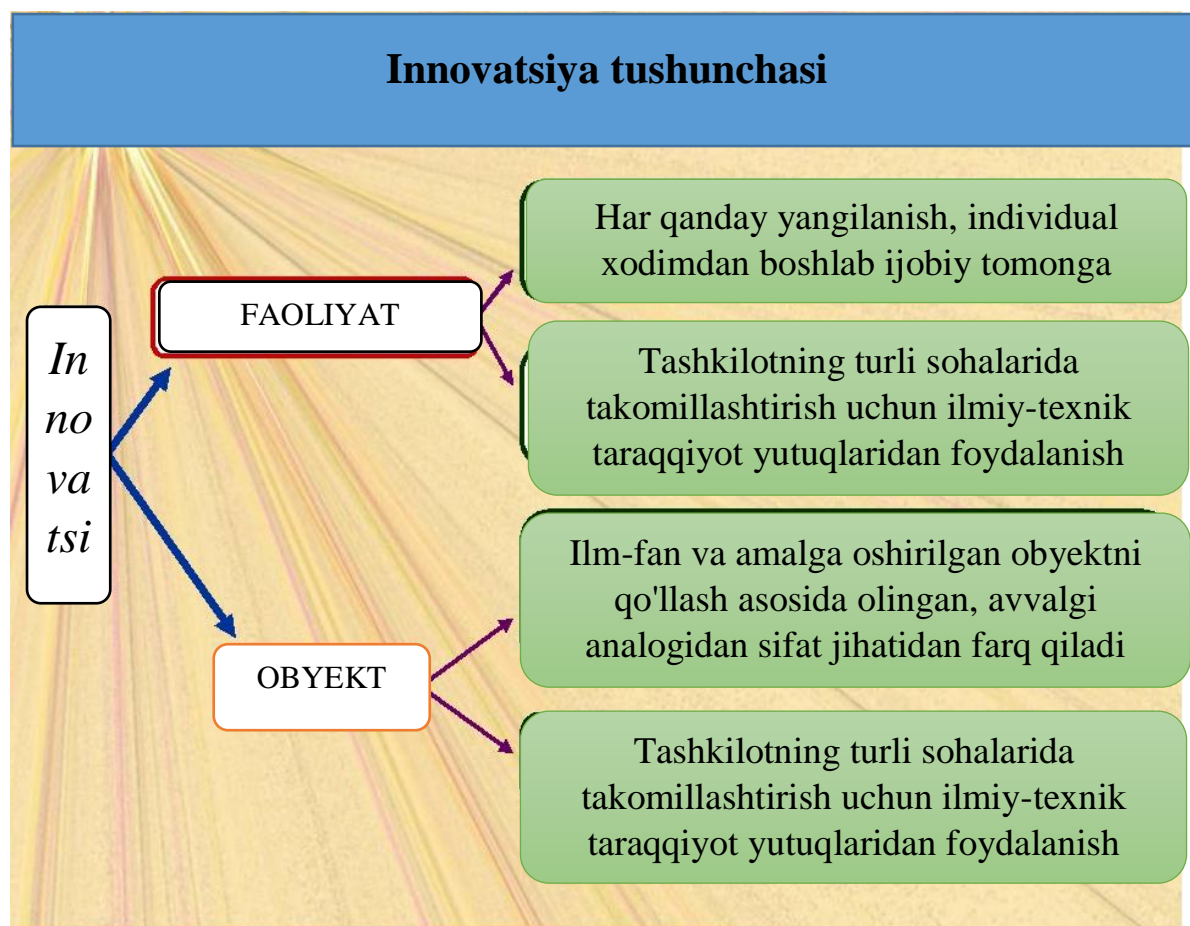
Butun jarayon murakkab tizimga aylantirilib, uning samaradorligiga umuman butun korporatsiya faoliyatining muvaffaqiyati bog'liqdir. Qoida tariqasida, nazorat masalalarini hal qilish funksional bo'limlarning rahbarlariga yuklanadi. Nazorat qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar ko'pincha kechikish bilan birga keladi, menejerlar faoliyat samaradorligiga ta'sir qilish va yo'qotishlarni oldini olish qiyin bo'lgan paytda nazorat natijalari to'g'risida bilib olishadi. To'g'ri tashkil etilgan nazorat korporatsiyalar faoliyatidagi kamchiliklarni o'z vaqtida aniqlashga emas, balki ularni bartaraf etish va kelajakda ularni oldini olish choralari ko'rishga imkon beradi. Hozirda menejer nazorat jarayonini amalga oshirishda juda ko'p vaqt va kuch sarf qilishi kerak. Bu ularning to'g'ridan-to'g'ri vazifalarini bajarish vaqti juda qisqartirilishiga olib keladi. O'z navbatida, bu boshqaruv tizimida hali o'rganilishi va yaxshilanishi kerak bo'lgan narsalardan dalolat beradi.

IV BOB. INNOVATSIYALARNI KORPORATIV BOSHQARISH

4.1. Innovatsiya va innovatsion jarayon tushunchasi

Jahon iqtisodiy adabiyotlarida “innovatsiya” potensial ilmiy-texnik taraqqiyotning yangi mahsulot va texnologiyalarda mujassam bo‘lgan realga aylanishi sifatida talqin etiladi. Mamlakatimizda innovatsiyalar muammosi ko‘p yillar davomida ilmiy-texnikaviy taraqqiyot (STP) iqtisodiy tadqiqotlari doirasida ishlab chiqilgan.

Adabiyotda yuzlab ta’riflar mavjud. Masalan, tarkib yoki ichki tuzilish asosida innovatsiyalar texnik, iqtisodiy, tashkiliy, boshqaruvchi va boshqalar bilan ajralib turadi. Quyida 13-rasmda innovatsiya tushunchasi va uning obyekti keltirilgan.

13-rasm. Innovatsiya tushunchasi¹⁶

¹⁶ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Innovatsiyalar ko‘lami (global va mahalliy) kabi xususiyatlar ta’kidlangan; hayot sikli parametrlari (barcha bosqichlar va pastki bosqichlarni aniqlash va tahlil qilish), amalga oshirish jarayonining qonuniyatlari va h.k. Turli xil mualliflar, asosan, chet elliklar, ushbu konsepsiyani o‘z tadqiqotlari obykti va mavzusiga qarab sharhlaydilar.

Masalan, B. Tvist innovatsiyani ixtiro yoki g‘oya iqtisodiy tarkibga ega bo‘ladigan jarayon sifatida belgilaydi. F. Nikson innovatsiyalar – bu yangi va takomillashtirilgan sanoat jarayonlari va uskunalari bozorida paydo bo‘lishiga olib keladigan texnik, ishlab chiqarish va tijorat faoliyatining kombinatsiyasi. B. Santo innovatsiyalar g‘oyalar va ixtirolardan amaliy foydalanish orqali o‘z xususiyatlariga ko‘ra eng yaxshi mahsulotlar, texnologiyalarni yaratishga olib keladigan va agar u iqtisodiy manfaatlarga yo‘naltirilgan bo‘lsa, foyda keltiradigan shunday ijtimoiy – texnik – iqtisodiy jarayon deb hisoblaydi. Innovatsiyalarning paydo bo‘lishi qo‘shimcha daromadlar bozoriga olib kelishi mumkin. I. Shumpeter innovatsiyani tadbirkorlik ruhi bilan rag‘batlantirgan ishlab chiqarish omillarining yangi ilmiy va tashkiliy birikmasi sifatida talqin qiladi. Innovatsiyalarning ichki mantig‘ida – iqtisodiy rivojlanish dinamikasining yangi momenti turadi.

Turli ta’riflarni tahlil qilish natijasida yangilikning o‘ziga xos mazmuni o‘zgarish, yangilikning asosiy vazifasi o‘zgarishi funksiyasi degan xulosaga kelish mumkin.

Avstriyalik olim I. Shumpeter beshta odatiy o‘zgarishlarni aniqladi:

1. Yangi texnologiya, yangi texnologik jarayonlardan foydalanish yoki ishlab chiqarish (sotib olish - sotish) uchun yangi bozorni qo‘llab-quvvatlash.

2. Yangi xususiyatlarga ega mahsulotlar bilan tanishtirish.

3. Yangi xom ashyolardan foydalanish.

4. Ishlab chiqarishni tashkil etishdagi o‘zgarishlar va uni moddiy-texnik ta’minlash.

5. Yangi savdo bozorlarining paydo bo‘lishi.

Innovatsion jarayonlarni tashkil etish va amalga oshirish faoliyati innovatsiya deb ataladi.

Bunday tadbirlar fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlar natijalaridan, eksperimental loyihalashtirish va ishlab chiqarish yechimlaridan, bozorga kiritilgan mahsulotni yaratish yoki takomillashtirish uchun turli xil yangiliklardan yoki korxonadan tomonidan qo'llaniladigan yangi yoki takomillashtirilgan texnologik jarayonlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Innovatsion faoliyat ta'lim, moliyaviy, konsalting xizmatlarini ko'rsatishni o'z ichiga oladi.

Innovatsiyalarni belgilashdan oldin, tijorat tashkiloti sifatida yagona korporatsiya faoliyatidagi fundamental yangiliklar fenomeni bilan bog'liq tushunchalar yig'indisiga yagona qarash kerak. Ularning ro'yxati unchalik keng bo'lmasligi mumkin, ammo ular ajralib turadigan innovatsion tabiatning o'ziga xos tarkibini tashkil qiladi:

- innovatsiyalar (innovatsiyalar);
- innovatsiyalar (innovatsiyalar);
- innovatsion loyihalar;
- innovatsion jarayon;
- korporatsiyalar (IDK) va boshqa subyektlarning innovatsion faoliyati.

Innovatsiya konsepsiyasining korporativ mazmuni nuqtai nazaridan uchta bog'liq yoki mustaqil shaklda ifodalanishi mumkin bo'lgan innovatsion faoliyatning ma'lum natijalarini ko'rib chiqish taklif etiladi.

1. Bozor tomonidan qabul qilingan tubdan yangi yoki sezilarli darajada yaxshilangan mahsulot.

2. Amalda amalga oshirilgan, sezilarli darajada takomillashtirilgan yoki yangi texnologik jarayon.

3. Isbotlangan yangi yoki takomillashtirilgan tashkiliy va boshqaruv modeli.

Butun dunyodagi olimlar va metodistlar so'nggi o'n yilliklar davomida universal innovatsiya konsepsiyasini ishlab chiqishda muvaffaqiyat qozonishga harakat qilishdi. Hodisaning o'zi ancha

yosh bo'lganligi va shuning uchun innovatsiyalarni rivojlantirish jarayoni juda jonli va dinamik bo'lganligi sababli innovatsion faoliyatning mazmunini ajratish oson emas. Madaniyat, ta'lim va h.k. kabi huquqiy, ijtimoiy munosabatlarni yaxshilashni hisobga olmaganida, biznes asoslarini tanlasangiz, ushbu vazifani yengish osonroq bo'ladi. Korporatsiyalarning odatiy amaliyotida innovatsiyalarning quyidagi asosiy yo'nalishlari ajratib ko'rsatiladi.

1. Innovatsion g'oyani ishlab chiqish va uni prototipga, yangi texnologiya, mahsulot, dizayn modeliga yetkazish yo'nalishidagi ilmiy-tadqiqot ishlari.

2. Yangi turdagi mahsulot yoki yangi texnologik ko'rsatkichni ishlab chiqarish uchun xom ashyo, materiallar, butlovchi qismlarni tanlash.

3. Yangi mahsulot yoki yangi noyob ishlab chiqarish texnologiyasini ishlab chiqarish uchun texnologik jarayonni ishlab chiqish.

4. Yangi uskunalar va texnologiya namunalarni loyihalash, ishlab chiqarish, sinovdan o'tkazish va o'zlashtirish bo'yicha ishlar.

5. Tashkiliy yangilik.

6. IDKni saqlash uchun axborot resurslarini yaratish yoki sotib olish.

7. Innovatsion namunalarni ishlab chiqaruvchi, innovatsion mahsulotlarni sotish va sotish uchun mas'ul bo'lgan AR-GE sohasida kadrlar boshqaruvi.

8. IDKning hujjatlari va huquqiy ta'minoti.

9. Innovatsiya sohasida marketing tadqiqotlari.

4.2. Korporativ innovatsiyalar uchun tasniflar

Korporatsiyalarning innovatsion faoliyati ushbu faoliyat turlariga bo'lish uchun asosiy tasnif mezonini tashkil etadi. Bu boradagi innovatsion faoliyat turlari orasida quyidagilarni ajratish mumkin:

- tadqiqot va rivojlantirish ishlari;

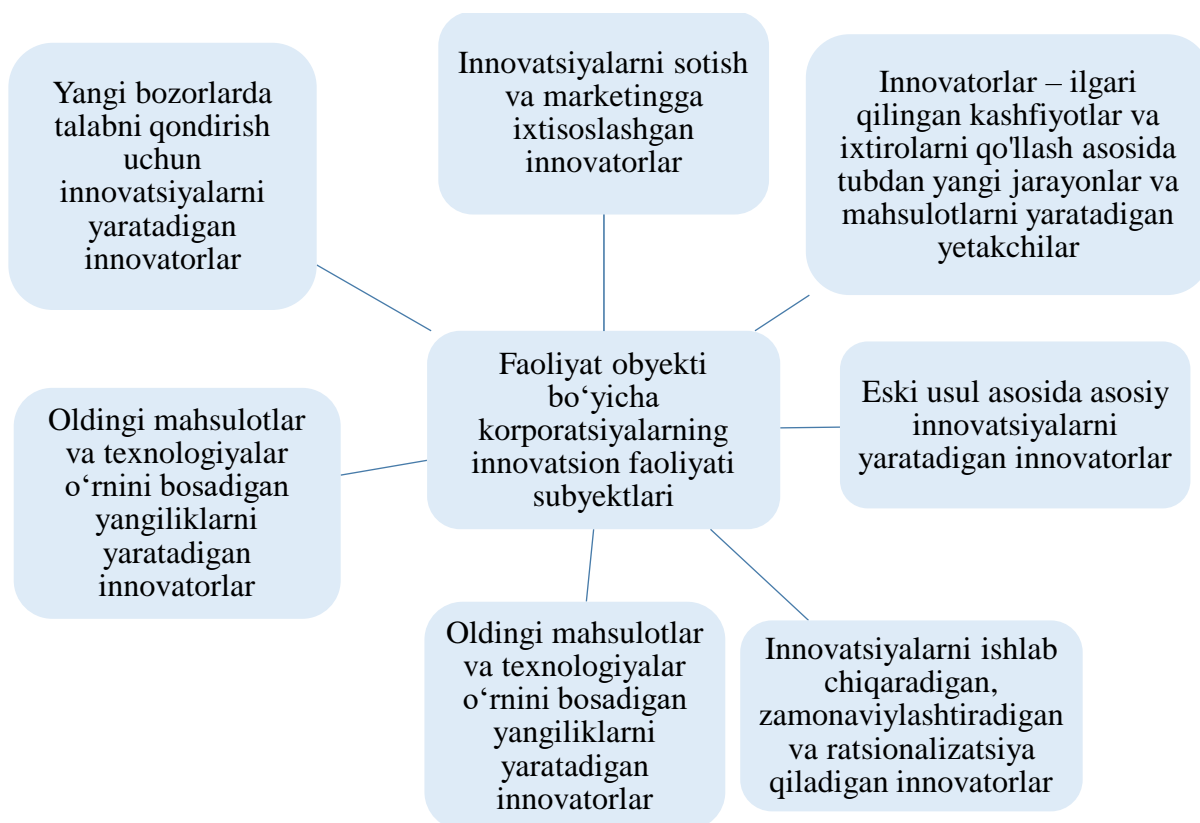
- texnologiyani rivojlantirish, asbobsozlik va ishlab chiqarishni tayyorlash, sinov komplekslarini tashkil etish va amalga oshirish bo'yicha ishlar;
- nou-xau, litsenziyalar va patentlarni sotib olish;
- innovatsion loyihalarni amalga oshirishda investitsiya faoliyati;
- yangi mahsulot va mahsulotlarni standartlashtirish va sertifikatlash;
- mavjud va yangi savdo bozorlarida innovatsion mahsulotlarni marketing va targ'ib qilish;
- IDK uchun kadrlarni tanlash, yollash, o'qitish va qayta tayyorlash;
- innovatsiyalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash institutlari bilan ishlash.

Innovatsion faoliyat subyektlarini mahalliy firma nuqtai nazaridan yuqori darajadagi innovatsion faoliyat pozitsiyasidan ajratish maqsadga muvofiqdir. Bu takror ishlab chiqarish va innovatsiyalarni rivojlantirishning milliy tizimiga taalluqlidir. Uning miqyosiga asoslanib, quyidagi mavzular ajratiladi.

1. Makro darajada innovatsiyalarni boshqarish va tartibga solishni ta'minlaydigan vazirliklar va idoralar.
2. To'liq yoki qisman davlat tomonidan nazorat qilinadigan va moliyalashtiriladigan notijorat tashkilotlar.
3. IDKdan foyda olishni maqsad qilmagan xususiy notijorat tashkilotlar.
4. Ilmiy-tadqiqot institutlari
5. Oliy o'quv yurtlari.
6. Foyda olish manfaatlari asosida ish yuritadigan tadbirkorlik tuzilmalari.

Xo'jalik yurituvchi subyektlar o'z amaliyotlarida ikki turdagi innovatsiyalar strategiyasini qo'llaydilar: an'anaviy chiziqli model va yangi interaktiv model. Birinchi model strategik yondashuvni nazarda tutadi, qachonki innovatsion faoliyatni rivojlantirish ketma-ket fundamental tadqiqotlardan amaliy ishlab chiqish va loyihalashga, so'ngra ishlab chiqarish orqali tijoratlashtirishga

o'tadi. Ikkinchi yondashuv innovatsion siklning barcha bosqichlarida innovatsion g'oyalarni ishlab chiqarishni o'z ichiga oladi.

14-rasm. Korporativ innovatsiyalarning subyektlari¹⁷

Yuqorida korporatsiya innovatorlari uchun tasniflash sxemasi keltirilgan. Innovatsiya obyektlari – bu ushbu yoki boshqa bosqichda IDK subyektlarining xatti-harakatlari bilan boshqariladigan yangiliklar. IDKning maqsadli yo‘nalishini va hayot siklining tegishli bosqichini hisobga olgan holda, innovatsiya obyektlari intellektual mahsulot (IA) va moddiy mahsulot (material, mahsulot, texnologiya) ga bo‘linadi.

Shuningdek, asosiy xarakteristikadan kelib chiqqan holda innovatsiyalarning boshqa muhim xususiyatlarini qayd etishimiz mumkin.

1. Amalga oshirilishning diskret xususiyati. IDK har safar vaqti-vaqti bilan olib boriladigan kampaniyalarning ma’lum bir rejimida qayta tiklanadi, deb taxmin qilinadi, chunki bunyodkorlik

¹⁷ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

va ilg'or g'oyalar uchun juda ko'p manbalar bo'lishi mumkin emaski, ular doimiy ravishda "shovqin" qiladi va bir xil darajadagi natija beradi.

2. Intellektual ish hajmiga yuqori talablar. Innovatsion faoliyatning ushbu xususiyati IDKni boshqa ishbilarmonlik faoliyatidan sifat jihatidan ham ajratib turadi. Ushbu sohadagi xodimlarning malakasi, tajribasi, kasbiy mahorati, xodimlarning boshqa umumiy omillari muvaffaqiyat kafolati emas. Hech bo'lmaganda innovatsion mafkurachilar va innovatsiyalarni ishlab chiquvchilar uchun yuqori iste'dod talab etiladi.

3. Eng ilg'or usullarni, texnologiyani, tadqiqot va ishlab chiqarish bazasini qo'llash zarurati.

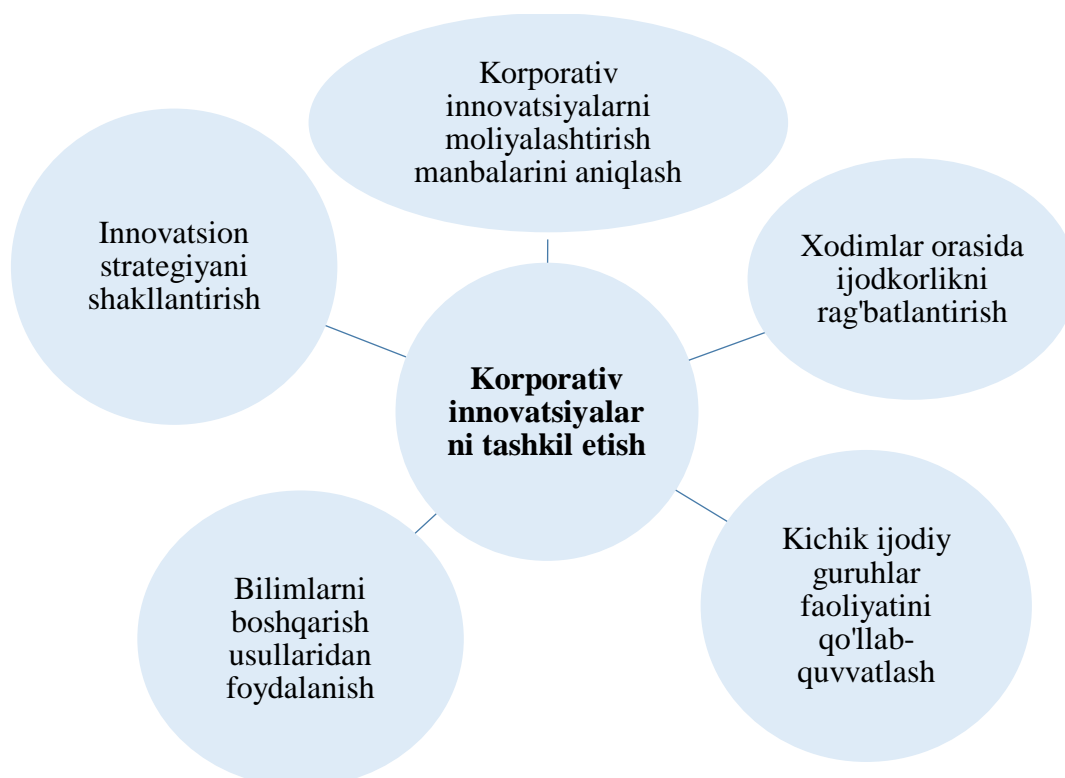
4. IDK bilan bog'liq ta'sirning kompaniya xodimlariga bog'liqligi. Firmaning tashkiliy, texnologik va madaniy tizimlari innovatsiyalar uchun ochiq bo'lsa, innovatsion faoliyat ko'rsatkichlari ham shuncha muhim bo'lishi mumkin.

5. Faoliyatning ijodiy komponenti bilan bog'liq bo'lgan IDK natijalarining yuqori noaniqligi.

IDKning o'ziga xos xususiyati, uning ixtirochilik va kashfiyot boshlanishi sifatida, ushbu amaliyotni juda nozik va nozik muvozanatli hodisaga aylantiradigan bir qator noyob daqiqalarni keltirib chiqaradi. Insonning har qanday faoliyatida bo'lgani kabi, bu yerda ham qiyinchiliklar mavjud bo'lib, ularni innovatsiya muammolari deb hisoblash mumkin. Ular orasida faqat asosiylarini ta'kidlaymiz:

- mualliflar jamoasining ixtirochilik salohiyati va korporatsiyaning yangilik kiritish qobiliyati o'rtasidagi ziddiyat;
- qaror qabul qilishda, ayniqsa, yirik korporatsiyalarda tadbirkorlik va boshqaruv tamoyillari o'rtasidagi ziddiyat;
- boshlang'ich korporatsiyalar o'rtasida resurslar yetishmasligi va innovatsion siklning uzoq davom etishi o'rtasidagi ziddiyat;
- texnologiya va vakolatlarning bir qismini ilmiy-tadqiqot ishlaridan marketing va sotishga o'tkazish muammosi;
- potensial jozibali innovatsion loyihalarni tanlash mexanizmlarida aniqlik yo'qligi;

- ragʻbatlantiruvchi tashkiliy muhitni yaratishdagi qiyinchiliklar.
- IDKni tashkil etish va oʻtkazish tamoyillari;
- PIDni oʻz tarkibida tashkil etish ushbu funksiyani amalga oshirishda eʼtiborga olinishi kerak boʻlgan uchta muhim jihatni oʻz ichiga oladi. Birinchi jihat – bu innovatsiyalarni rivojlantirish, amaliyotga tadbiq etish, ishlab chiqarish, marketing va samarali sotishga yoʻnaltirilgan va ragʻbatlantiradigan odamlar birlashmasi sifatida IDKning mavzusi. Ikkinchi nuqta – bu innovatsion jarayonni joylashtirish va IDK doirasida tegishli funksional harakatlarni amalga oshirish. Va nihoyat, tashkilotning uchinchi jihat – bu yangilik uchun mos tuzilishdir. Aslida, IDKni tashkil etish funksiyasi ham strategiyaga asoslanadi va aks ettirilgan qator elementlarni oʻz ichiga oladi, masalan, quyida keltirilgan 15-rasm.

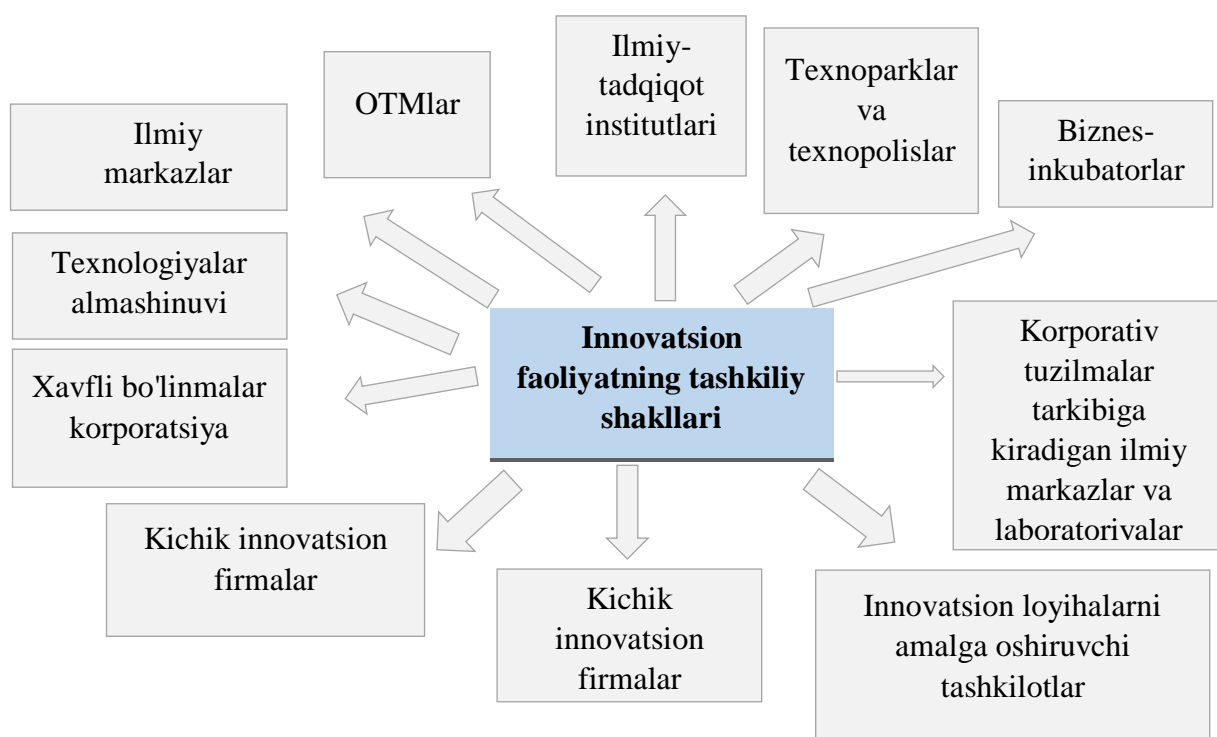

15-rasm. Korporativ innovatsiyalarni tashkil etish¹⁸

¹⁸ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Yuqoridagi omillar innovatsion faoliyatning tashkiliy shakllarini uni qo‘llab-quvvatlash, tartibga solish va amalga oshirishning turli darajalarida oldindan belgilab beradi. Bu yana bir bor guvohlik beradiki, zamonaviy dunyoda innovatsion tizim faqat bitta kompaniya doirasida to‘liq ishlay olmaydi. Bundan tashqari, makro infratuzilma darajasida innovatsion faoliyatni majburiy yaratish va rivojlantirish talab etiladi.

Shu bilan birga, ushbu turdagi IDK tashkiliy yangilik sifatida oddiy tijorat firmasi faoliyati doirasida mahalliy darajada amalga oshirilishi mumkin, ammo bu yerda tashqi yordam umuman talab qilinmaydi. Shu munosabat bilan biz quyida tavsiya etilgan 16-rasmning bir qismi sifatida taqdim etilgan mikro va makro darajadagi innovatsion faoliyatni tashkil qilishning quyidagi shakllarini ko‘rib chiqamiz.

16-rasm. Korporativ innovatsiyalarning tashkiliy shakllari¹⁹

Agar turli xil vositachilik institutlarini hisobga olsak, innovatsiyalarning tashkiliy shakllari yanada xilma-xildir. Masalan, investitsiya va innovatsion banklar, fond bozori subyektlari va

¹⁹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

boshqalar. Innovatsion faoliyat ishtirokchilari korporatsiyaning yaqin va uzoq muhitiga tegishli bo'lishi, mulkchilikning davlat, aralash yoki xususiy shakliga ega bo'lishi mumkin.

Tijorat tuzilmalarida, mulk shaklidan qat'i nazar, innovatsiyalarning quyidagi tashkiliy shakllarini ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiqdir:

- brigada innovatsiyasi;
- vaqtinchalik ijodiy markazlar va guruhlar;
- atipik, rejadan tashqari loyihalar ustida ishlash;
- kontrabanda ixtirosi va texnologiyani nusxalashni o'z ichiga olgan bootleggingning maxsus shakllari.

Quyida korporativ innovatsiyalarning prinsiplari keltirilgan:

- an'anaviy ishlab chiqarishga nisbatan innovatsion ishlab chiqarishning ustuvorligi – ilmiy faoliyat uchun ishlab chiqarish kuchlari tizimida yetakchi rolni tan olish;

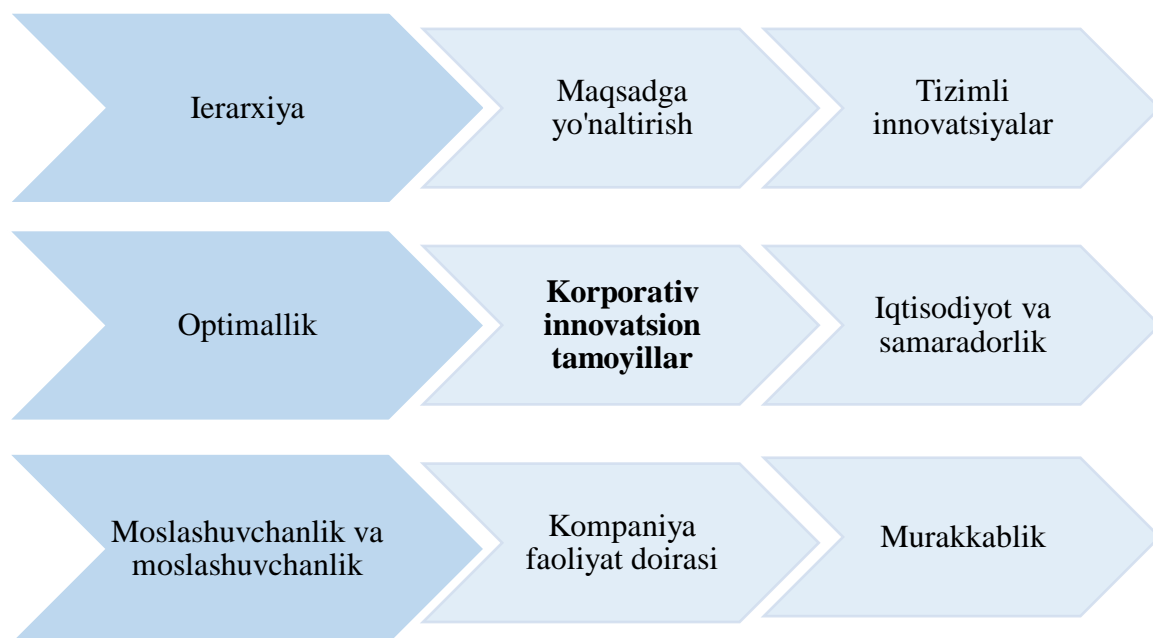
- moslashuvchanlik – yangi g'oya (ixtiro) uchun mustaqil tashkiliy tuzilmani yaratish zaruriyati va maqsadga muvofiqligi.

- murakkablik – rejalashtirishning texnik, texnologik, iqtisodiy, tashkiliy, ijtimoiy va boshqa jihatlarini bir vaqtning o'zida ko'rib chiqilishini ta'minlaydi. Rejalashtirilgan ko'rsatkichlarning asosligi ko'p jihatdan tashkilotning faoliyati va rivojlanishi samaradorligini belgilaydi. O'zgarishlar ro'yxatlangan jihatlar nuqtai nazaridan ham, vaqt oralig'ida ham, individual rejalashtirish obyektlari bo'yicha tahlil qilinishi kerak.

Samaradorlik, mahsulot ishlab chiqarishning bunday variantini ishlab chiqishni talab qiladi, foydalanilayotgan resurslarning mavjud cheklovlarini hisobga olgan holda, eng katta iqtisodiy samarani beradi. Har qanday rejalashtirilgan effekt ma'lum natijaga erishish darajasini ko'rsatadi: mahsulot ishlab chiqarish bo'yicha ishlar qanday amalga oshiriladi, u iste'molchini qondira oladimi va qanday sotilishi mumkin, kutilayotgan foyda qancha va hokazo. Rejalashtirish jarayonidagi samarani baholashda kutilayotgan ko'rsatkichlar, odatda, rentabellik darajasi va boshqa ma'lumotlar bilan belgilangan oldindan tanlangan maqsad bilan taqqoslanadi.

Optimallik rejalashtirishning barcha bosqichlarida bir nechta muqobil variantlardan eng yaxshi variantni tanlash zarurligini anglatadi. Har xil rejalarning maqbulligi mezonlari minimal ishlab chiqarish intensivligi, moddiy iste'mol yoki mavjud ishlab chiqarish sharoitlari va resurs cheklovlari sharoitida ishlab chiqarish tannarxi, shuningdek, maksimal foyda va boshqa yakuniy natijalar bo'lishi mumkin. 17-rasmda korporatsiyaning innovatsion faoliyati tamoyillari berilgan.

IDK bosqichlarining ketma-ketligi va tarkibi biz ko'rib chiqayotgan yangiliklar turiga qarab belgilanadi. Mantiqiy soddalik uchun texnologik va tashkiliy yangiliklarni ko'rish sohasidan chiqarib tashlash, faqat kuzatuv uchun bozorga xos xususiyatlarga ega bo'lgan yangi mahsulot yaratish siklini qoldirish mumkin. Bundan tashqari, biz "maksimal konfiguratsiya"ni, shu jumladan, asosiy tadqiqotlarni joylashtirishni ta'minlaydigan barcha kichik qismlarga ega bo'lgan juda katta kompaniya bilan ish olib boramiz deb o'ylaymiz.

17-rasm. Korporativ innovatsion tamoyillar²⁰

Bunda innovatsiya bosqichlari quyidagi tartibda amalga oshiriladi.

²⁰ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

1. Innovatsion strategik marketing va strategik rejalashtirish.
2. Ilmiy va amaliy bilim va qoliplarni olishga qaratilgan fundamental tadqiqotlar bosqichi. Odatda, amaliy sohada, allaqachon tan olingan nazariyalar asosida, asosiy izlanish tadqiqotlari olib boriladi.
3. Ilmiy-tadqiqot ishlarining bosqichi, uning asosiy maqsadi ilgari kashf etilgan jarayonlar va hodisalarni amaliy amalga oshirish va sanoat maqsadlarida foydalanishning mumkin bo'lgan usullarini o'rganishdir.
4. Sohani rivojlantirish ishlari (ilmiy-tadqiqot). R&D natijalari yangi yoki yangilangan mahsulot namunasini loyihalash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. R&D ishlari murakkab ichki arxitekturaga ega bo'lib, muallifning niyatidan vizualizatsiya orqali takroriy sinovlar o'tkazilgan prototiplarga o'tishni va shundan keyingina sanoat texnologik jarayonlariga o'tishni ta'minlaydi.
5. Sinov ekspluatatsiyasi bosqichi, yangi mahsulot namunalarini, shu jumladan, mijozlarning namunalarini sanoat sinovlariga tadbiq etish. Ushbu davrda operativ marketing faoliyati va bozorga yangi mahsulotni chiqarish uchun potensial kanallarni tadqiq etish ishlari olib boriladi.
6. Oldingi bosqichga parallel ravishda mahsulotlarning sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirish, barcha aniqlangan kamchiliklarni izchil takomillashtirish, va iste'molchilarning mulohazalari va takliflarini olish.
7. Bozorga chiqarilishning faol bosqichi, yangi (modernizatsiya qilingan) mahsulotni ilgari surish va sotish. Barqaror va keng ko'lamlı talabni shakllantirish, ishlab chiqarish hajmini oshirish, sotish va tegishli logistika bilan ta'minlash.
8. Oxirgi iste'molchi tomonidan uning darajasiga mos keladigan xizmatni taqdim etish bilan yangi mahsulotdan foydalanishni ta'minlash. Mahsulot sifati darajasini muhim iqtisodiy yo'qotishlarsiz nosozlik va nosozliklarga chidamlilikning kerakli parametrlariga yetkazish.

Innovatsiyalarni tartibga solish uning tijorat tuzilishi darajasida muvaffaqiyati uchun juda muhimdir.

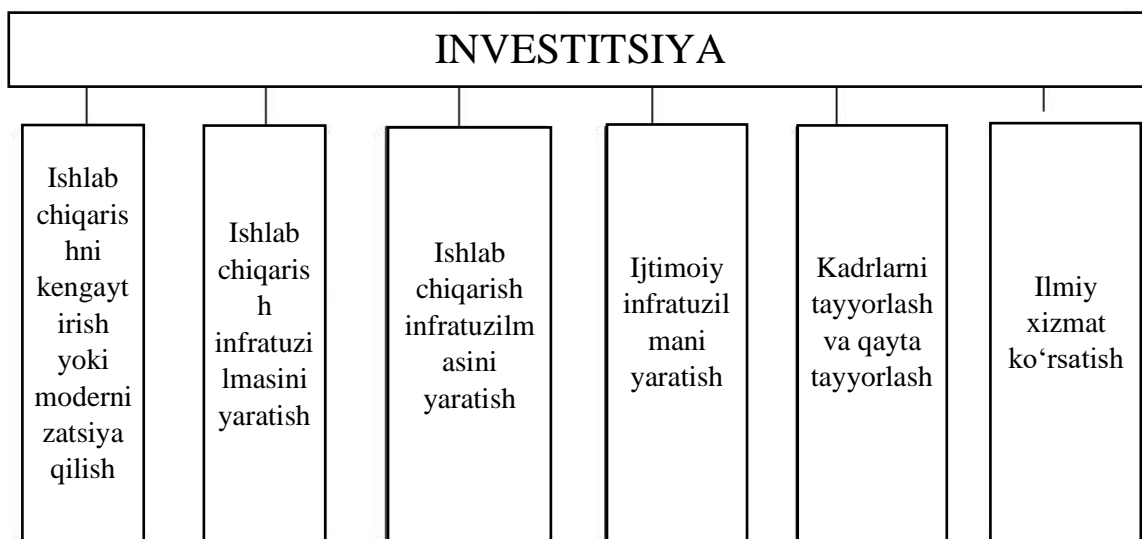
V BOB. INVESTITSİYALARNI KORPORATIV BOSHQARISH

5.1. Korporatsiya sarmoyaviy faoliyatining mohiyati

Uzoq muddatli istiqbolda firmalar, korxonalar va korporatsiyalarning samarali faoliyati, ularning rivojlanishining yuqori sur'atlarini ta'minlash va raqobatbardoshligini oshirish asosan ularning investitsiya faolligi darajasi va investitsiya faoliyati doirasi bilan belgilanadi. O'z nomidan va o'z mablag'lari hisobidan investitsiyalarni amalga oshiradigan jismoniy yoki yuridik shaxs investor deb ataladi.

Eng keng talqindagi sarmoyalar – bu capital ya'ni keyinchalik uni ko'paytirish uchun kiritilgan sarmoyadir. Kapital daromadlarining manbayi va investitsiyalarni jalb qilishning motivlari ulardan olinadigan foyda hisoblanadi. Ko'pincha “investitsiya” atamasi “kapital qo'yilmalar” atamasi bilan aniqlanadi. Bu holda investitsiyalar asosiy vositalarni (binolar, uskunalar, transport vositalari va boshqalarni) takror ishlab chiqarishga sarmoya sifatida qaraladi. Sarmoyalar kiritilishi mumkin: joriy aktivlarga; turli xil moliyaviy vositalarga (aksiyalar, obligatsiyalar va boshqalar); nomoddiy aktivlarning ayrim turlariga (patentlar, litsenziyalar va nou-xaularni sotib olish) va boshqalar. Binobarin, kapital qo'yilmalar torroq tushuncha bo'lib, ularni investitsiya shakllaridan biri sifatida qaralishi mumkin, ammo ularning analogi sifatida emas. Quyida biz investitsiya jarayonining mohiyatini ko'rib chiqamiz. (18-rasm).

Barcha sarmoyalar ikkita katta guruhga bo'linadi: real (kapital yaratuvchi) va moliyaviy. Haqiqiy investitsiyalar bu, asosan, ishlab chiqarish vositalariga mablag'larning (kapitalning) uzoq muddatli investitsiyalaridir. Ular ma'lum, odatda, uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarni ifodalaydi va odatda real aktivlarni sotib olish bilan bog'liq bo'ladi. Bunday holda, o'z ssudasi va qarz mablag'laridan, shu jumladan, bank ssudasidan foydalanish mumkin. Bunday holda, bank ham haqiqiy investorga aylanadi.

18-rasm. Investitsiya jarayoni²¹

Moliyaviy yoki portfel investitsiyalari – bu qimmatli qog'ozlar va boshqa aktivlar portfelini shakllantirish bilan bog'liq sarmoyalardir. Bu holda investorning asosiy vazifasi, qoida tariqasida, qimmatli qog'ozlarni fond bozorida sotib olish va sotish orqali amalga oshiriladigan, optimal investitsiya portfelini shakllantirish va boshqarish hisoblanadi. Rejalashtirish va buxgalteriya hisobi amaliyotida uzoq muddatli real sarmoyalarni quyidagi mezonlar bo'yicha guruhlash mumkin:

- moliyalashtirish manbalarini markazlashtirish darajasi bo'yicha: markazlashtirilgan (davlat byudjeti mablag'lari), markazlashtirilmagan (korxonaning o'z mablag'lari, qarzga olingan va jalb qilingan moliyaviy resurslar va boshqalar);
- texnologik tuzilishga ko'ra (ishlarning tarkibi va xarajatlari): qurilish-montaj ishlari, barcha turdagi uskunalar, asbob-uskunalar va inventarlarni sotib olish, boshqa kapital ishlar va xarajatlar uchun;
- asosiy vositalarni takror ishlab chiqarish xususiyati bo'yicha: yangi qurilish, kengaytirish;
- rekonstruktsiya qilish, texnik qayta jihozlash;

²¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

- ishlarni bajarish yo‘li bilan: shartnoma va iqtisodiy usullar bilan;

- maqsadi bo‘yicha: ishlab chiqarish va noishlab chiqarish maqsadlari uchun.

Investitsiyalar miqdori ma’lum omillarga bog‘liq.

Investitsiyalar hajmiga ta’sir qiluvchi faqat asosiy omillarni ko‘rib chiqamiz:

Birinchidan, sarmoyalar miqdori iste’mol va jamg‘arma uchun olingan daromadlarning taqsimlanishiga bog‘liq. Aholi jon boshiga past daromadlar sharoitida ularning aksariyati iste’molga sarflanadi. Daromadning o‘shishi ularning investitsiya resurslari manbai bo‘lib xizmat qiladigan jamg‘armalarga yo‘naltirilgan ulushini ko‘payishiga olib keladi. Binobarin, jamg‘arma ulushining oshishi investitsiyalar hajmining mos ravishda o‘shishiga olib keladi va aksincha.

Ikkinchidan, kutilayotgan sof foyda marjasi investitsiyalar hajmiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Sababi foyda sarmoyaning asosiy harakatlantiruvchisi hisoblanadi. Kutilayotgan sof foyda darajasi qancha yuqori bo‘lsa, investitsiyalar hajmi ham shunga mos ravishda yuqori bo‘ladi va aksincha.

Uchinchidan, kreditlash stavkasi ham investitsiyalar hajmiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Sarmoyalash jarayonida nafaqat o‘z kapitalidan, balki qarz kapitalidan ham tez-tez foydalaniladi. Agar kutilayotgan sof foyda stavkasi kreditlash stavkasidan oshib ketsa, unda hamma narsa teng bo‘lib, investitsiyalar samarali bo‘ladi. Shuning uchun kreditlash foiz stavkasining oshishi investitsiyalar hajmining pasayishiga olib keladi va aksincha.

To‘rtinchidan, investitsiyalar hajmiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan omillar qatorida kutilayotgan inflyatsiya darajasini ta’kidlash lozim. Ushbu ko‘rsatkich qanchalik yuqori bo‘lsa, investitsiyalarning kelajakdagi rentabelligi shunchalik qadrsizlanadi va shuning uchun investitsiyalarni ko‘paytirish uchun unchalik rag‘bat bo‘lmaydi. Ushbu omil uzoq muddatli investitsiyalar jarayonida alohida rol o‘ynaydi.

Investitsiya shakllari quyidagi mezonlarga muvofiq tasniflanadi:

1. Investitsiya obyektlariga muvofiq real va moliyaviy investitsiyalar ajratiladi.

▪ **Haqiqiy investitsiya** deganda, moddiy va nomoddiy (masalan, innovatsion investitsiyalar) real aktivlarga investitsiya tushuniladi.

▪ **Moliyaviy investitsiyalar** deganda turli xil moliyaviy vositalarga (aktivlarga) sarmoyalar tushuniladi, ularning ichida eng muhim qismini qimmatli qog'ozlarga qo'yiladigan investitsiyalar egallaydi.

2. Investitsiyalarda ishtirok etish xususiyati bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita investitsiyalar ajralib turadi.

To'g'ridan-to'g'ri investitsiya deganda investorning investitsiya obyektlarini tanlashda va mablag'larni kiritishda bevosita ishtiroki tushuniladi. To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar asosan investitsiya obyekti to'g'risida etarlicha aniq ma'lumotlarga ega bo'lgan va investitsiya mexanizmi bilan yaxshi tanish bo'lgan, o'qitilgan investorlar tomonidan amalga oshiriladi.

▪ **Bilvosita investitsiya deganda**, boshqa shaxslar (investitsiya yoki boshqa moliyaviy vositachilar) vositachiligidagi investitsiyalar tushuniladi. Hamma investorlar ham investitsiya obyektlarini samarali tanlash va ularni keyinchalik boshqarish uchun yetarli malakaga ega emaslar. Bunday hollarda, ular investitsiya yoki boshqa moliyaviy vositachilar tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlarni sotib olishadi, ular to'plangan investitsiya fondlarini o'z xohishiga ko'ra joylashtiradilar, ya'ni eng samarali investitsiya obyektlarini tanlash, ularni boshqarishda qatnashish va olingan daromadlarni o'z mijozlari o'rtasida taqsimlash.

▪ **Qisqa muddatli investitsiyalar** deganda odatda bir yildan oshmaydigan kapital qo'yilmalar tushuniladi.

▪ **Uzoq muddatli sarmoyalar** deganda bir yildan ortiq muddatga kapital qo'yilmalar tushuniladi. Yirik investitsiya kompaniyalari amaliyotida ular quyidagicha batafsil bayon etilgan:

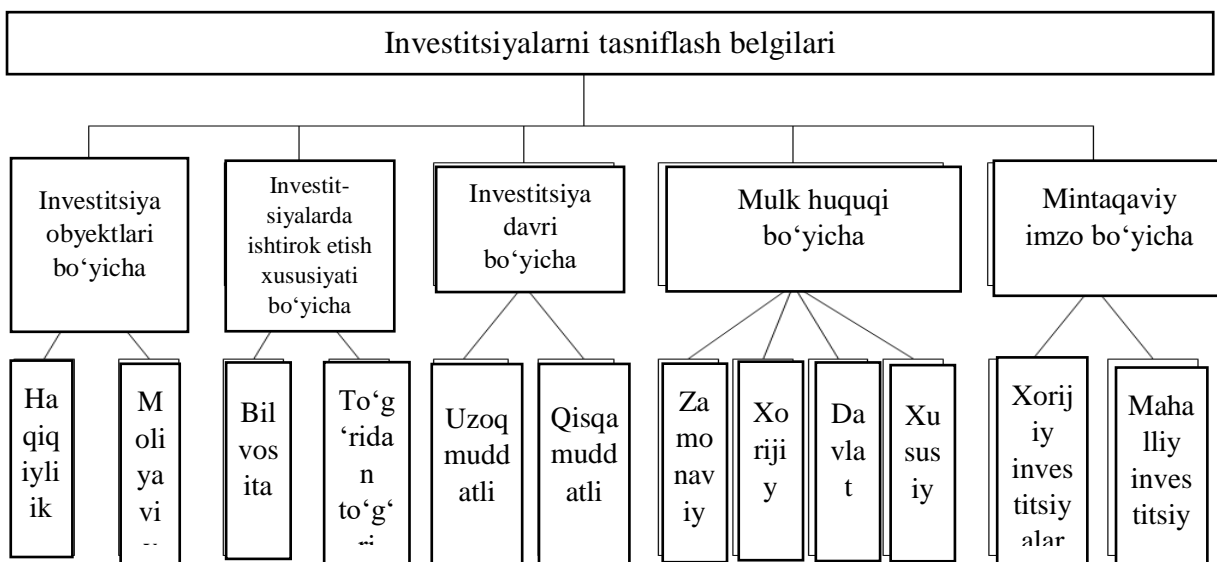
- 2 yilgacha;
- 2 yildan 3 yilgacha;
- 3 yildan 5 yilgacha;
- 5 yildan ortiq.

3. Mulkchilik shakllariga ko‘ra investorlar xususiy, davlat, xorijiy va qo‘shma investitsiyalarni ajratib turadilar.

4. Mintaqaviy asosda investitsiyalar mamlakat ichida va undan tashqarida farqlanadi.

- Mamlakat ichidagi sarmoyalar (ichki sarmoyalar) ma’lum bir mamlakatning hududiy chegaralarida joylashgan investitsiya obyektlariga sarmoya kiritishni anglatadi.

- Chet elga sarmoyalar (chet el investitsiyalari) ma’lum bir davlatning hududiy chegaralaridan tashqarida joylashgan investitsiya obyektlariga investitsiyalarni anglatadi (bu investitsiyalar, shuningdek, boshqa mamlakatlarning moliyaviy vositalarini sotib olishni o‘z ichiga oladi).

19-rasm. Investitsiyalarni tasniflash belgilari²²

Chet elga sarmoyalar (chet el investitsiyalari) ma’lum bir davlatning hududiy chegaralaridan tashqarida joylashgan investitsiya obyektlariga investitsiyalarni anglatadi (bu investitsiyalar,

²² Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

shuningdek, boshqa mamlakatlarning moliyaviy vositalarini sotib olishni o'z ichiga oladi).

Investitsiya faoliyati bu investitsiya jarayoni (kapital qo'yilmalar) va investitsiyalarni amalga oshirish bo'yicha amaliy harakatlar to'plamidir. Korporatsiyalar ishlab chiqarish faoliyati davomida kapital to'plashadi. Firmaning qo'shimcha ishlab chiqarish vositalariga va foydasiga sarmoyasi investitsiya deb ataladi. Kapital qo'yilmalar to'g'risida qaror qabul qilishdan oldin firma ularning iqtisodiy samaradorligini hisoblab chiqishi kerak. Iqtisodiy samaradorlik – bu ta'sirning sarf qilingan xarajatlarga nisbati sifatida hisoblanadigan nisbiy qiymat.

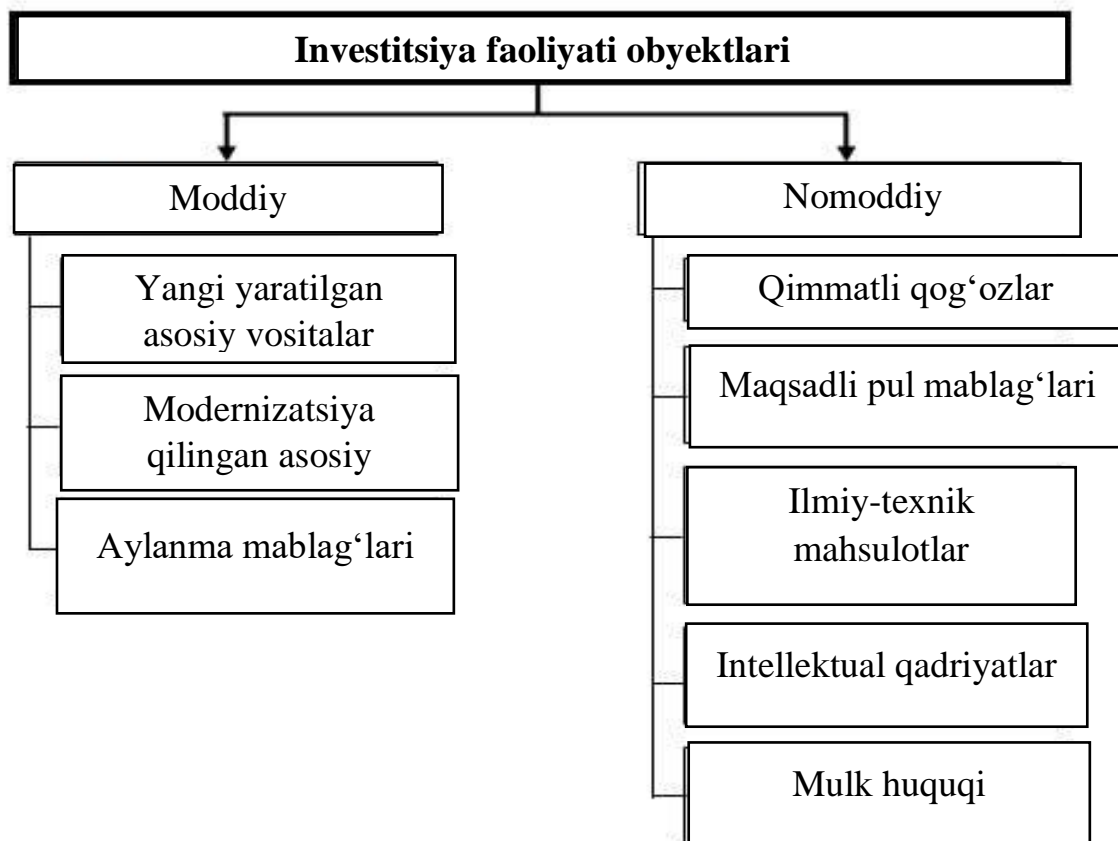
Buning samarasi foydaning oshishi, xarajatlarning pasayishi, mehnat unumdorligining oshishi, sifatning oshishi, ishlab chiqarish hajmining oshishi va boshqalar bo'lishi mumkin. Qaytarilish davri – bu loyiha boshlangandan boshlab minimal vaqt oralig'i, bundan tashqari ajralmas ta'sir salbiy bo'ladi va keyin qoladi. Investitsiyalar zudlik bilan ta'sir qilmaydi, lekin faqat ma'lum vaqtlardan so'ng, ya'ni rejalashtirilgan samaradorlikka erishilganda. Loyihani amalga oshirish (kapital qo'yilmalari) va samarani olish o'rtasidagi vaqt oralig'i kechikish deb ataladi. Kechikish qancha qisqa bo'lsa, samaradorlik shuncha yuqori bo'ladi.

Investitsiya obyektlari quyidagilar bo'lishi mumkin:

- barpo etilayotgan, rekonstruksiya qilinadigan yoki kengaytirilayotgan korxonalar, binolar, inshootlar (asosiy vositalar);
- Respublika, mahalliy darajadagi dasturlar. Bunday holda, sarmoyalar natijasida bitta muammo (dastur) ni yechishga yo'naltirilgan qurilayotgan binolar yoki rekonstruksiya qilinadigan obyektlar majmualari ham yaratilishi mumkin;
- mavjud ishlab chiqarish quvvatlarida yangi mahsulotlar (xizmatlar) ishlab chiqarish.

Korxonaga sarmoya kiritish samaradorligini asoslash bo'yicha bajarilgan ishlar kompleksi investitsiya loyihasi deb ataladi. Muayyan korxonaga uchun investitsiya loyihasi bu investitsiyalardan samarali foydalanishga qaratilgan harakatlar dasturini o'z ichiga

olgan tashkiliy, huquqiy, hisob-kitob va moliyaviy hujjatlar tizimidir. 20-rasmda korporatsiyalarning investitsiya faoliyati obyektlarini ko‘rib chiqishimiz mumkin.

20-rasm. Korporatsiyaning investitsiya obyektlari²³

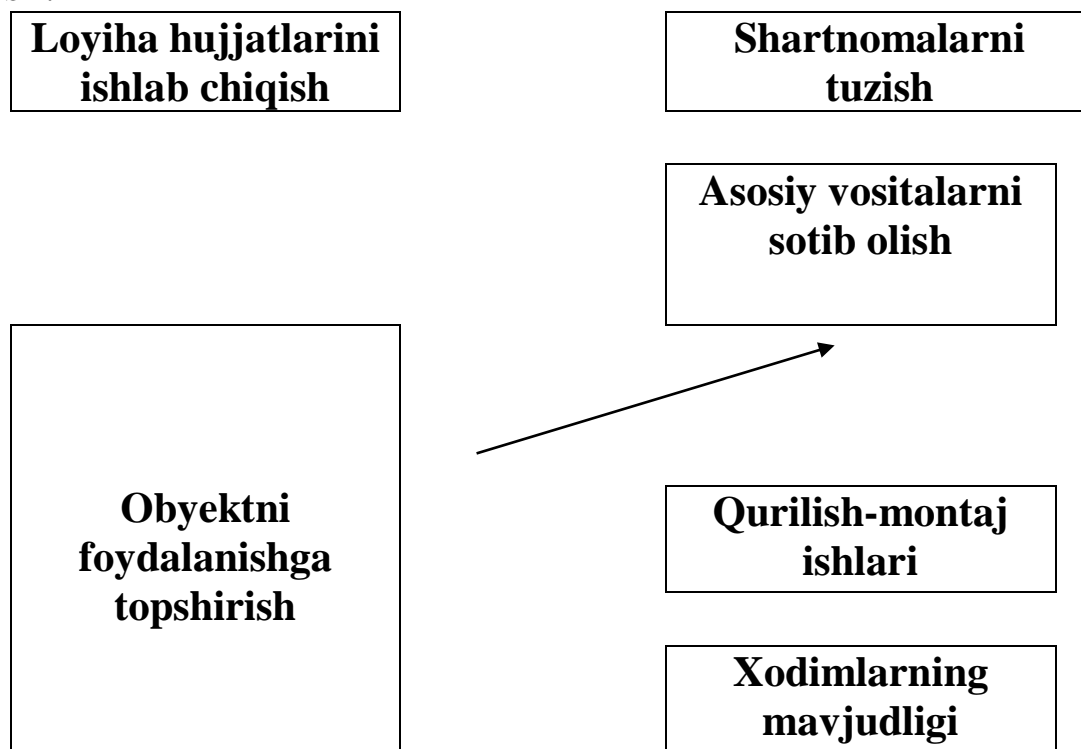
Investitsiya loyihasini tayyorlash – bu bir qator aktlar va bosqichlardan iborat bo‘lgan uzoq va ba’zan juda qimmat jarayon. Xalqaro amaliyotda ushbu jarayonning uchta asosiy bosqichini ajratish odat tusiga kiradi: investitsiyalardan oldin; sarmoya; operatsion.

Loyiha paydo bo‘lishi bilan uning tugatilishi orasidagi vaqt davri loyihaning hayot aylanishi deb ataladi. Investitsiyadan oldingi bosqich to‘rt bosqichni o‘z ichiga oladi:

1. investitsiya tushunchalarini (biznes g‘oyalarini) izlash;
2. loyihani oldindan tayyorlash;
3. loyihaning yakuniy formulasi, uning iqtisodiy va moliyaviy maqbulligini baholash;

²³ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

4. loyihani yakuniy ko‘rib chiqish va u bo‘yicha qaror qabul qilish.

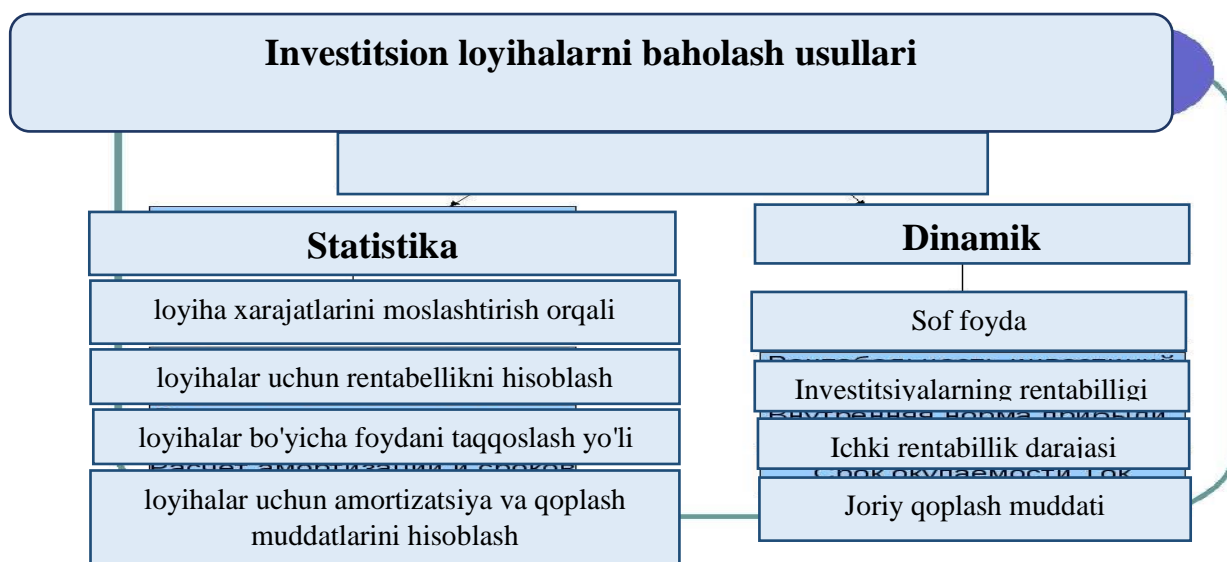
21-rasm. Korporatsiyaning investitsiya bosqichi²⁴

Chizmadan ko‘rinib turibdiki, investitsiya bosqichi, asosan, loyihalarni boshqarish sohasida keng ko‘lamli konsalting va dizayn ishlarini o‘z ichiga oladi. Loyihani boshqarish – bu loyihaning butun hayot sikli davomida inson, moliyaviy va moddiy resurslarni taqsimlash va harakatini rejalashtirish, tashkil etish va boshqarish jarayonidir. Loyihani amalga oshirish loyiha ishtirokchilari tomonidan ta‘minlanadi. Loyihaning asosiy ishtirokchisi – loyiha amalga oshirilayotgan tashkilot tomonidan taqdim etilgan buyurtmachi hisoblanadi.

5.2. Investitsiya loyihalarining samaradorligini baholash usullari

²⁴ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Investitsiya loyihalarining samaradorligini baholash usullari – bu ularning rentabelligi va qaytarilish istiqbollari baholash uchun turli xil obyektlarga uzoq muddatli kapital qo‘yilmalarning maqsadga muvofiqligini aniqlash usullari deganidir. Hozirgi vaqtda investitsiya loyihalarini baholashning umumiy qabul qilingan usuli bu diskontlash usuli, ya’ni investitsiya loyihasi doirasida amalga oshirilgan turli vaqtlarda daromad va xarajatlarni vaqt bo‘yicha yagona (bazaviy) nuqtaga yetkazish hisoblanadi.

22-rasm. Korporatsiyaning investitsiya loyihalarini baholash usullari²⁵

Yuqoridagi 22-rasmda investitsiya loyihalarini baholash usullarini ko‘rib chiqishimiz mumkin. Loyihaning samaradorligi loyiha ishtirokchilariga nisbatan xarajatlar va foyda nisbatini aks ettiruvchi ko‘rsatkichlar tizimi bilan tavsiflanadi. Effektivlikni aniqlashda kelgusi xarajatlar va foydalarni baholash hisob-kitob davri mobaynida amalga oshiriladi, uning davomiyligi “hisoblash ufqi” deb nomlanadi. Hisoblash ufqi hisoblash bosqichlarida o‘lchanadi va samaradorlikni aniqlashda hisoblash bosqichi bir oy, chorak yoki yilni tashkil qiladi. Barcha hisob-kitoblar asosiy, taxmin qilingan va hisoblangan narxlarda amalga oshiriladi.

²⁵ kumc.ru/o_kompanii/novosti/2014

Investitsiya loyihalarining samaradorligini baholashda ko'rsatkichlarni turli vaqtlarda taqqoslash ularning qiymatini dastlabki versiyaga yetkazish (diskontlash) orqali amalga oshiriladi. Barcha xarajatlar va foyda keltirishi uchun chegirma koeffitsientidan foydalaniladi (pasayish koeffitsienti bilan bir xil) L_t quyidagicha hisoblanadi:

$$L_t = \frac{1}{(1+E)^t}$$

L_t – pasayish koeffitsienti;

E – diskontlash stavkasi;

t – hisoblash bosqichining raqami (yillar, choraklar, oylar bilan belgilanadigan vaqt davri).

Diskont stavkasi kapital rentabelligi stavkasiga teng (foiz stavkasi Markaziy bank tomonidan belgilanadi).

Uning asosida quyidagi to'rtta mezon hisoblanadi:

1. Integral ta'sirga teng bo'lgan sof joriy qiymat (NPV) yoki sof joriy qiymat (NPV) quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$\mathcal{E}_{\text{int}} = \text{ЧДД} = \sum_{t=0}^T (R_t - \mathcal{Z}_t) \frac{1}{(1+E)^t},$$

R_t – hisoblash bosqichida erishilgan natija;

\mathcal{Z}_t – bir xil bosqichdagi xarajatlar (shu davr uchun);

T – hisoblash ufqi

$$NPV = -\sum_0^t I \frac{1}{(1+E)^t} + \sum_1^t CF \frac{1}{(1+E)^t},$$

I - investitsiya xarajatlari (investment);

$$PV = \sum_1^t CF \frac{1}{(1+E)^t}, \quad (5)$$

Sof joriy qiymat (NPV) qiymati ijobiy bo'lsa, unda bu loyihaning maqsadga muvofiqligi bilan mos keladi va mezon

qiymati qanchalik yuqori bo'lsa, investitsiya loyihasi shunchalik jozibador bo'ladi.

2. Loyihaning rentabelligi (rentabellik ko'rsatkichi – PI) yoki rentabellik indeksi (ID) – bu kamaytirilgan effektlar yig'indisining kapital qo'yilmalar miqdoriga nisbatidir.

$$ИД = \frac{1}{K} \cdot \sum_{t=0}^T (R_t - Z_t) \frac{1}{(1+E)^t},$$

K – diskontlangan kapital qo'yilmalar miqdori

$$K = \sum_{t=0}^T K_t \cdot \frac{1}{(1+E)^t},$$

K_t – t-pog'onadagi investitsiyalar yig'indisi (ma'lum bir yil, oy, chorakda).

$$PI = \frac{\sum_{t=0}^t \frac{CF}{(1+E)^t}}{\sum_{t=0}^t \frac{1}{(1+E)^t}}$$

Shubhasiz, $PI > 1$ mezonining qiymati loyihaning maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi va PI 1dan qanchalik ko'p bo'lsa, loyihaning investitsiya jozibadorligi shunchalik yuqori bo'ladi.

3. Qaytarilish muddati (PB). Gap sarmoyani qoplash uchun zarur bo'lgan vaqtni belgilashdan iborat bo'lib, u uchun investitsiya loyihasini amalga oshirishda olingan sarmoyadan foyda kutilmoqda.

Ikkita hisoblash usuli mavjud:

a) dastlabki investitsiyalar miqdori o'rtacha yillik naqd pul tushumlari miqdoriga bo'linadi. U naqd pul tushumlari yillar davomida taxminan teng bo'lganda qo'llaniladi:

$$PB = \frac{\sum I_0}{PV},$$

Bu yerda I_0 – dastlabki sarmoyadir.

b) naqd pul tushumlari dastlabki sarmoyalar summasidan ularning farqi 0 ga teng bo'lgunga qadar hisob-kitob asosida

ushlab qolinadi. Shunga ko‘ra, bu muddat sarmoyani qoplash davri hisoblanadi.

4. Ichki rentabellik darajasi (IRR) yoki ichki rentabellik darajasi – bu kamaytirilgan effektlarning kattaligi kamaytirilgan kapital qo‘yilmalarga teng bo‘lgan u diskontlash stavkasidir.

$$(BHD) = \sum_{t=0}^T \frac{(R_t - 3_t)}{(1 + E_{vn})^t}$$

E_{vn} – bu ichki chegirma stavkasi.

$$\sum_{t=1}^t CF \frac{1}{(1+IRR)^t} - \sum_{t=0}^t I \frac{1}{(1+IRR)^t} = 0.$$

Bu yerda ushbu mezonning ikkita ta‘rifi keltirilgan.

a) Ichki rentabellik darajasi deb muntazam ravishda olinadigan daromadlarni kapitallashtirish pul mablag‘larini investitsiyalarga tenglashtiradigan hisoblangan foiz stavkalari tushuniladi va shuning uchun investitsiyalar qaytarish operatsiyasi hisoblanadi.

b) IRR indikatori – bu kalibrlash chegirmasi bo‘lib, unda investitsiya loyihasining rentabelligi loyihadagi dastlabki sarmoyaga teng bo‘ladi.

Yoki, boshqacha qilib aytganda, investitsiya xarajatlari va sof daromadni vaqtning bir nuqtasiga keltiradigan diskontlash stavkasi ular teng bo‘lgan qiymatga aylanganda va loyihaning ichki rentabellik darajasi ($IRR = E$) tushunchasiga mos keladi.

Loyiha to‘g‘risida qaror qabul qilish uchun yuqoridagi ko‘rsatkichlarning o‘zi yetarli emas, barcha ko‘rsatkichlar barcha ishtirokchilarining fikrlari, byudjet samaradorligi va ortiqcha ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ekologik va boshqa omillarni hisobga olgan holda hisoblanishi kerak.

Ushbu ko‘rsatkichlar tizimi xarajatlar va foyda nisbati uning ishtirokchilarining manfaatlari bilan bog‘liqligini aks ettiradi va umuman investitsiya loyihasining samaradorligini aniqlash uchun tijorat, byudjet va iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari hisoblab chiqiladi. Loyihaning tijorat samaradorligi talab qilinadigan rentabellik darajasini ta‘minlaydigan moliyaviy xarajatlar va natijalar nisbati bilan belgilanadi. Tijorat samaradorligi umuman loyiha uchun ham, uning alohida ishtirokchilari uchun ham

hisoblab chiqiladi. Tijorat samaradorligini hisoblashda mulkning sof qutqaruv qiymati ham aniqlanadi, bu bozor narxi va soliqlar o'rtasidagi farqdir.

Obyektning balans qiymati dastlabki xarajatlar va hisoblangan amortizatsiya o'rtasidagi farq sifatida aniqlanadi. Investitsiya loyihasini qabul qilishning zaruriy mezonlari ushbu loyiha ishtirokchisi xarajatlarni o'z zimmasiga olgan va daromad olgan har qanday vaqt oralig'ida to'plangan real pulning ijobiy saldosini bo'lib, qo'shimcha ravishda NPV, IRR, ID hisobga olinadi.

Iqtisodiy faoliyat noaniqlikka duch keladi, chunki u bozor konyunkturasi, boshqa tashkilotlarning (korxonalarining) xatti-harakatlari, ularning kutishlari va qarorlari bilan bog'liq. Har qanday investitsiya faoliyati tadbirkor o'z zimmasiga oladigan xavfning ma'lum qismini o'z ichiga oladi. Investitsiya loyihaning maqsadlariga erishilganda kutilmagan holatlar paydo bo'lishi mumkin. Ushbu kutilmagan holatlar yoki xavflar, odatda, xavf deb nomlanadi.

Loyihalarni baholashda quyidagi noaniqlik turlari va investitsiya xatarlari muhim hisoblanadi:

- iqtisodiy qonunchilik va mavjud iqtisodiy vaziyatning beqarorligi xavfi;
- tashqi iqtisodiy xavf (tovarlarni yetkazib berishga cheklovlarni kiritish, chegaralarni yopish);
- siyosiy vaziyatning noaniqligi va mamlakatdagi, mintaqadagi noqulay ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar;
- bozor konyunkturasining o'zgarishi, narxlarning valyuta kurslari;
- tabiiy va iqlim sharoitining noaniqligi;
- Ishlab chiqarish va texnologik xavf (jihozlarning ishdan chiqishi, baxtsiz hodisalar va boshqalar) (jihozlarning so'nggi modellariga ishonish kerak);
- Ishtirokchilarning maqsadlari, qiziqishlari va xulq-atvorining noaniqligi;
- ishtirokchilarning moliyaviy holati, maqsadlari to'g'risida ma'lumotlarning to'liq emasligi yoki noto'g'riligi.

Noaniqlik va xavf omillarini hisobga olish uchun quyidagi usullarni qo'llash tavsiya etiladi:

1. barqarorlikni loyihalash usuli;
2. usul – loyiha parametrlari va iqtisodiy parametrlarini sozlash;
3. noaniqliklarning rasmiylashtirilgan tavsifi.

Birinchi usul loyihani amalga oshirishning turli xil ssenariylarini ishlab chiqishni nazarda tutadi va har bir variant uchun loyihani amalga oshirishning iqtisodiy va tashkiliy mexanizmi qanday ishlashi tekshiriladi. Barcha ishtirokchilar uchun daromad va xarajatlar, zararlar aniqlanadi. Loyiha barcha hollarda uning barcha ishtirokchilarining manfaatlari hurmat qilinadigan bo'lsa, barqaror va samarali hisoblanadi. Shu bilan birga, barqarorlik darajasi sotish hajmining maksimal darajasi, narxlar darajasi, daromadlar, xarajatlar va boshqalar bilan belgilanadi, shu bilan birga zararsizlantirish nuqtasi hisoblab chiqiladi. Amalda, tavakkalchilikni baholash uchun zararsizlantirish nuqtasi hisoblanadi.

Daromad nuqtasi deganda, ishlab chiqarish hajmi, ishbilarmonlik faoliyati, sotish darajasi tushuniladi, bunda umumiy xarajatlar umumiy daromadga teng bo'ladi, ya'ni umumiy operatsion xarajatlar loyihadan olingan jami daromadga teng bo'ladi.

$$Q = \frac{I_{\text{пост}}}{Ц - I_{\text{пер}}} \quad (12)$$

Q – zararsizlanishga erishish uchun zarur bo'lgan mahsulotlar miqdori;

$I_{\text{пост}}$ – shartli ravishda belgilangan xarajatlar;

$I_{\text{пер}}$ – ishlab chiqarish birligi uchun shartli ravishda o'zgaruvchan xarajatlar;

$Ц$ – birlik narxi.

Daromad nuqtasini hisoblash asosida xavfsizlik oralig'i darajasi aniqlanadi:

$$y_p = \frac{Q_{\text{пор}} - Q}{Q_{\text{пор}}} \quad (13)$$

Uchinchi usul eng aniq, ammo ayni paytda qiyin usul hamdir. Bu quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

- Noaniqliklarni hisobga olgan holda umuman loyiha bo‘yicha ishlash ko‘rsatkichlarini aniqlash.

Bunday holda, kutilgan integral effekt hisoblanadi (butun loyiha uchun):

$$\Theta_{\text{ож.эф}} = \sum_{i=1}^n \Theta_i \cdot P_i, \quad (14)$$

$\Theta_{\text{ож.эф}}$ — kutilayotgan integral effekt;

Θ_i — loyihani amalga oshirishning i-sharti bo‘yicha ajralmas ta’sir;

P_i — ushbu shartning amalga oshish ehtimoli.

Eng samarali variant kutilgan integral effekt minimal bo‘lgan joyda hisoblanadi.

Xatarga qarshi kurashish uchun loyihaning investitsiya bosqichida quyidagi usullar qo‘llaniladi:

- loyiha ishtirokchilari o‘rtasida xavfni taqsimlash (xavfning bir qismini birgalikda ijrochilarga o‘tkazish);

- sug‘urta;

- kutilmagan xarajatlarni qoplash uchun zaxira mablag‘lari;

- xususiy xatarlarni zararsizlantirish;

- moliyalashtirish nuqtai nazaridan xatarlarni kamaytirish.

Amalda xatarlarni taqsimlash loyiha rejasi va shartnoma hujjatlarini tayyorlash paytida amalga oshiriladi. Shuni esda tutish kerakki, loyiha ishtirokchilari investorlarga qanchalik ko‘p xavf tug‘dirsa, investorlarni topish shunchalik qiyin bo‘ladi. Shuning uchun, loyiha ishtirokchilari investor bilan muzokaralar jarayonida, ular qabul qilishlari mumkin bo‘lgan tavakkalchilikka nisbatan maksimal darajada moslashuvchanlikni ko‘rsatishlari kerak.

Xavfni sug'urtalash, asosan, ma'lum bir xatarlarni sug'urta kompaniyasiga o'tkazishdir. Bu, odatda, mulkni sug'urta qilish va baxtsiz hodisalardan sug'urta qilish orqali amalga oshiriladi.

Favqulodda vaziyatlar uchun zaxira mablag'lari - bu loyihaning narxiga ta'sir etishi mumkin bo'lgan xatarlarni va loyihadagi uzilishlar bilan kurashish uchun zarur bo'lgan xarajatlarni muvozanatlashtiradigan xatarlarni boshqarish strategiyasidir. Buning uchun:

1. Xatarlarning yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlarini, ya'ni kutilmagan xarajatlarni qoplash miqdorlari baholanadi;
2. Favqulodda vaziyatlar zaxirasining tarkibi aniqlanadi;
3. Belgilangan zaxiradan qanday maqsadlarda foydalanish kerakligini aniqlang.

Shuni ta'kidlash kerakki, rezervning bir qismi har doim loyiha menejerining qo'lida bo'lishi kerak. Xususiyligida biz loyiha bo'yicha individual bosqichlarni (ishlarni) amalga oshirish bilan bog'liq, lekin umuman butun loyihaga bevosita ta'sir qilmaydigan xatarlarni tushunamiz. Xususiyligida mavjud usulidan foydalanish bosqichlari ketma-ketligi quyidagicha:

1. Loyiha uchun eng katta ahamiyatga ega bo'lgan xavfni ko'rib chiqadi;
2. Narxlarning oshib ketishi noxush hodisa ehtimolini hisobga olgan holda aniqlanadi;
3. Xatarning ahamiyatini kamaytirishga (uning ehtimoli yoki xavfini kamaytirishga) qaratilgan mumkin bo'lgan chora-tadbirlar ro'yxati aniqlandi;
4. Tavsiya etilgan tadbirlarni amalga oshirish uchun qo'shimcha xarajatlar aniqlanadi;
5. Tavsiya etilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun talab qilinadigan xarajatlar xavf hodisasi yuzaga kelishi sababli mumkin bo'lgan ortiqcha xarajatlar bilan taqqoslanadi;
6. Xatarga qarshi choralarni qo'llash to'g'risida qaror qabul qilinadi;
7. Xatarlarni tahlil qilish jarayoni keyingi eng muhim xavf uchun takrorlanadi.

Loyiha rejasining bir qismi bo‘lgan loyihani moliyalashtirish rejasi quyidagi xatar turlarini hisobga olishi kerak:

- loyihaning yaroqsizligi xavfi, ya’ni investorlar loyihadan olingan taxminiy daromad xarajatlarni qoplash, qarzlarni to‘lash va investitsiyalarning qaytarilishini ta’minlash uchun yetarli bo‘lishiga amin bo‘lishlari kerak;

- soliq tavakkalchiligiga amaldagi qonunchilikda nazarda tutilgan soliq imtiyozlaridan u yoki bu sabablarga ko‘ra foydalana olmaslik kiradi; soliq qonunchiligidagi o‘zgarishlar; soliq imtiyozlarini kamaytiradigan soliq xizmati qarori. Investorlar, odatda, shartnomalar va shartnomalarga kiritilgan tegishli kafolatlar orqali o‘zlarini soliq xavfidan himoya qiladilar;

- qarzlarni to‘lamaslik xavfi loyihaning mahsulotlariga bo‘lgan talabning qisqa muddatli pasayishi yoki unga narxlarning pasayishi sababli daromadlarning vaqtincha pasayishi bilan yuzaga kelishi mumkin. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun zaxira fondlarini shakllantirish, loyihani qo‘shimcha moliyalashtirish imkoniyati, loyiha mahsulotini amalga oshirishdan tushumning ma’lum foizini ushlab qolish kabi xatarlarni kamaytirish choralari qo‘llaniladi;

- tugallanmagan qurilish xavfi. Investidlarni inflyatsiya, valyuta o‘zgarishi, ekologik muammolar, hukumat qoidalari sababli loyihaning qurilish bazasining kech qurilishi bilan bog‘liq qo‘shimcha xarajatlar xavfi xavotirga solmoqda. Shu sababli, qurilish boshlanishidan oldin loyiha ishtirokchilari uni o‘z vaqtida tugatish kafolatlari to‘g‘risida kelishuvga erishishlari kerak.

Xatarlarni tahlil qilish – xavf omillarini aniqlash va ahamiyatini baholash protseduralari, aniqrog‘i, ba’zi bir kiruvchi hodisalar yuz berishi va loyiha maqsadlariga erishishga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ehtimolini tahlil qilish. Xatarlarni tahlil qilish xatarlarni va ular bilan bog‘liq salbiy oqibatlarini baholashni o‘z ichiga oladi. Birinchi bosqichda tegishli omillar aniqlanadi va ularning ahamiyati baholanadi. Xatarlarni tahlil qilishning maqsadi potensial sheriklarga loyihada ishtirok etishning maqsadga muvofiqligi to‘g‘risida qaror qabul qilish va mumkin bo‘lgan

moliyaviy yo‘qotishlardan himoya qilish choralarini ishlab chiqish uchun zarur ma’lumotlarni taqdim etishdir.

Xatarlarni tahlil qilish o‘zaro bir-birini to‘ldiruvchi ikkita turga bo‘linishi mumkin: sifatli va miqdoriy. Sifatli tahlil omillar, xavflar yo‘nalishlari va turlarini aniqlashga (aniqlashga) qaratilgan. Xatarlarni miqdoriy tahlili individual xatarlarning hajmini va umuman, loyihaning xatarini raqamli ravishda aniqlashga imkon berishi kerak.

Shunday qilib, investitsiya loyihasini investitsiya oldi tadqiqotlari bosqichida tahlil qilishda xavf omillarini hisobga olish, iloji boricha ko‘proq xavf turlarini aniqlash va loyihaning umumiy xatarlarini minimallashtirishga harakat qilish kerak.

VI BOB. XALQARO KORPORATSIYALAR MOLIYASINI TASHKIL ETISH

6.1. Korporativ moliyaning mohiyati va ularning xalqaro kapital bozoridagi o‘rni

Umumiy ma’noda korporativ moliya – bu ishlab chiqarish va xo‘jalik faoliyati jarayonida bir-biri bilan korporativ munosabatlarga kirgan ishtirokchilar o‘rtasidagi pul munosabatlarining tizimi. Iqtisodiyot nuqtai nazaridan korporativ moliya korporativ moliyani boshqarish sohasida vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlar majmuidan boshqa narsa emas. Umuman olganda, ular korporativ tuzilmalarning moliyaviy resurslarini shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan pul-kredit munosabatlarining o‘ziga xos xususiyatini aks ettiradi. Korporativ moliya tegishli boshqaruv tizimini tashkil etish va yaratishni talab qiladi. Uning subyektlari korporativ tuzilmalarning moliyaviy xizmatlari, obyektlari esa bir tomondan korporatsiyaning moliyaviy resurslari va boshqa tomondan korporativ biznes jarayoni ishtirokchilarining moliyaviy munosabatlaridir.

Ibratli darajada korporativ moliya global bo‘lib, xalqaro korporatsiyalar faoliyatiga ta’sir qiladi. Xalqaro korporatsiyalar – bu dunyoning bir nechta mamlakatlarida bir vaqtning o‘zida ishlab chiqarish va iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish uchun ishlab chiqarish omillarini birlashtirishga asoslangan iqtisodiy faoliyatni tashkil etish shakllaridan biridir. Xalqaro korporatsiyalarning asosiy turlari: transmilliy korporatsiyalar; ko‘p millatli korporatsiyalardir.

Xalqaro korporativ tuzilmalar darajasida moliyaviy menejment yanada murakkablashadi: noto‘g‘ri boshqaruv qarorlarini qabul qilish xavfi ortadi, korporatsiya faoliyatining yakuniy natijalariga ta’sir qiluvchi omillar hajmi oshadi va boshqaruv tuzilmalarining moslashuvchanligi va moslashuvchanligi roli oshadi. Biroq, xalqaro (global) darajadagi korporativ moliyalashtirish tamoyillari o‘zgarishsiz qolmoqda. Bularga qarorlar qabul qilishda iqtisodiy

mustaqillik, o'zini o'zi moliyalashtirish va o'zini o'zi ta'minlash, moddiy javobgarlik va qiziqish, shuningdek, moliyaviy zaxiralarni shakllantirish zarurati kiradi.

Zamonaviy milliy iqtisodiyotlarning rivojlanishining o'ziga xos xususiyati ularning faoliyatning turli sohalari globallasuvi jarayonlarida faol ishtirok etishidir. Dunyo davlatlarining aksariyati kapitalning xalqaro harakati jarayonlarida u yoki bu tarzda ishtirok etmoqda. Deyarli har qanday tashkilot mahsulot, arzon ishchi kuchi uchun yangi bozorlarni izlash, qo'shimcha mablag' jalb qilish va moliyaviy-xo'jalik faoliyatini diversifikatsiya qilish maqsadida xalqaro bozorga chiqishi mumkin. Bundan tashqari, mamlakatlardagi inflyatsiyaning salbiy ta'sirini kamaytirish maqsadida tashkilotlar bo'sh pul mablag'larining bir qismini chet el valyutasida saqlashlari mumkin.

XX asrning ikkinchi yarmida yuz minglab tashkilotlar va firmalarni qamrab olgan xalqaro kapital bozorining jadal rivojlanishi yangi turdagi xalqaro korporatsiyalar paydo bo'lishiga olib keldi.

Kapital bozorlariga pul, aksiyalar va obligatsiyalar bilan savdo qilinadigan moliyaviy resurslar bozorlari kiradi. Aksiya – bu aktsionerlik jamiyati kapitalidagi ma'lum bir ulushning hissasi to'g'risida guvohlik beruvchi qimmatli qog'oz. Yirik kompaniyalar aksiyalarining narxi va boshqa qimmatli qog'ozlar (kotirovka, valyuta kursi) fond birjasida aniqlanadi va fond birjasi byulletenlarida e'lon qilinadi.

Har xil turdagi aksiyalar orasida imtiyozli va oddiy aksiyalar ajratiladi. Aksiyadorlar jamiyati sof foydasining aksiyadorlar o'rtasida ular egalik qilgan aksiyalarga muvofiq taqsimlangan umumiy foydasining bir qismi dividendlar deb ataladi. Imtiyozli aksiyalar bo'yicha dividendlar, birinchi navbatda, belgilangan foizlar shaklida hisoblanadi. Oddiy aksiyalar bo'yicha dividendlar aksiyadorlik jamiyatining foydasiga qarab o'zgarib turadi. Aksiyadorlik jamiyati (ing. Corporation, public company) korxonalar, firmalar va jismoniy shaxslar (aksiyadorlar) birlashmasining tashkiliy shakli sifatida xizmat qiladi. Ta'sischi

aksiyadorlar banklar, savdo-sanoat kompaniyalari, sugʻurta kompaniyalari va boshqalardir. Aksiyadorlik jamiyatining kapitali muomalaga aksiyalar chiqarish yoʻli bilan shakllanadi. Aksiyadorlar foydadan dividend shaklida ulush olish huquqiga ega. Turli xil moliyaviy aktivlar (aksiyalar, obligatsiyalar va boshqalar) bu aktivlarga egalik huquqini tasdiqlovchi hujjat boʻlib xizmat qiladigan qimmatli qogʻozlar deb nomlanadi. Sanoat va savdo kompaniyalari, banklar va boshqa moliya institutlari qimmatli qogʻozlarni chiqaradilar – aksiyalar, obligatsiyalar, depozit sertifikatlari va boshqa uzoq muddatli va qisqa muddatli qarz majburiyatlarini chiqarish shular jumlasidandir. Quyida biz xalqaro kapital bozori (ARM) tuzilishini koʻrib chiqamiz:

- **Tijorat banklari.** Ular RTOlarda markaziy rolni oʻynaydilar, chunki ular nafaqat xalqaro toʻlovlar mexanizmini ishga tushiradilar, balki ularning moliyaviy faoliyati sohalarining kengligi bilan ham shugʻullanadilar. Banklarning majburiyatlari, asosan, turli muddatdagi depozitlardan iborat boʻlib, aktivlar, asosan, kreditlar (korporatsiyalar va hukumatlarga), boshqa banklardagi omonatlar (banklararo depozitlar) va obligatsiyalardan iborat.

- **Korporatsiyalar.** Korporatsiyalar, xususan, koʻp millatli xarakterga ega boʻlgan kompaniyalar oʻzlarining investitsiyalarini moliyalashtirish uchun xorijiy kapital manbalarini jalb qilishlari odatiy holdir. Mablagʻlarni jalb qilish uchun korporatsiyalar egalariga korporatsiya aktivlaridan ulush olish huquqini beradigan aksiyalar bloklarini sotishlari yoki qarzlarni moliyalashtirishga murojaat qilishlari mumkin. Korporativ obligatsiyalar koʻpincha sotuvga qoʻyiladigan moliyaviy markazlarning valyutasida koʻrsatiladi.

- **Markaziy banklar va boshqa davlat idoralari.** Odatda, markaziy banklar jahon moliya bozorlariga valyuta aralashuvi orqali kiritiladi. Bundan tashqari, boshqa davlat idoralari uchun mablagʻni chet eldan qarz olish odatiy hol emas. Hozirgi vaqtda tuzilgan RTO tuzilmasi bilan moliyaviy barqarorlik xavfi mavjud boʻlib, uni faqat koʻplab davlatlarning bank nazoratchilarining

yaqin hamkorligi natijasida yumshatish mumkin. RTolar turli mamlakatlar rezidentlariga xavfli aktivlar bilan savdo qilish orqali portfollarni diversifikatsiya qilish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, dunyoda investitsiya imkoniyatlari to'g'risidagi xalqaro ma'lumotlarning tezkor tarqalishini ta'minlash orqali bozor dunyodagi jamg'armalarni eng samarali tarzda taqsimlashga yordam beradi. Iqtisodiy integratsiya – bu davlatlararo kelishuvlar shaklidagi va davlatlararo organlar tomonidan muvofiqlashtirilib tartibga solinadigan iqtisodiy mexanizmlarning yaqinlashuviga olib keladigan iqtisodiy ta'sir o'tkazish jarayonidir. Integratsion jarayonlar iqtisodiy mintaqachilikning rivojlanishiga olib keladi, natijada mamlakatlarning alohida guruhlarini o'zaro savdo qilish uchun, ba'zi hollarda esa boshqa barcha mamlakatlarga qaraganda ishlab chiqarish omillarining mintaqalararo harakati uchun yanada qulay sharoitlar yaratadilar. Agar fond indekslarini tahlil qilsak, Yevropaning yetakchi mamlakatlari virusning iqtisodiy oqibatlariga yetarlicha javob berganligini ko'rishimiz mumkin. Buyuk Britaniya, Fransiya, Ispaniya, Belgiya va Italiya bozorlari sezilarli minusda edi, ammo Germaniya kichik plusda chiqdi. Faqat Daniya va Islandiya Yevropada kuchli o'sdi. Sug'urta kompaniyalari, pensiya jamg'armalari va o'zaro fondlar o'zlarining portfollarni diversifikatsiya qilish uchun chet el aktivlariga murojaat qilganlarida RTOlarning muhim ishtirokchilariga aylanishdi. Ayniqsa, umuman bank bo'lmagan, ammo korporativ aksiyalar va obligatsiyalarning obuna savdosiga ixtisoslashgan investitsiya banklari muhim rol o'ynadi.

Osiyo iqtisodiyoti ham ajoyib natijalarga erishdi – xususan, virusni sayyora bo'ylab tarqatgan Xitoy. CSI 300-da u 27 foizga o'sdi, ammo Xitoy aksiyalarining boshqa variantlari o'rtacha ko'rsatkichdan yaxshiroq edi. Yaponiya 16%, Janubiy Koreya 30% o'sdi. Sektorning faqat bir nechta ikkilamchi mamlakatlari sezilarli darajada minusda edi.

2020-yilda butun dunyo bo'ylab fond bozorlari halokatli cho'kdi: masalan, S&P 500 yil boshidan beri 30% dan ko'proq yo'qotdi. Biroq, jahon markaziy banklarining o'ta yumshoq pul-

kredit siyosati, ommaviy emlash va iqtisodiy tiklanishni kutish bilan bir qatorda, AQShning asosiy indekslariga nafaqat butun kuzni yutibgina qolmay, balki tarixiy cho‘qqilarni yangilashga imkon berdi. Eng kuchli o‘shishni texnologiya sektori va uni aks ettiruvchi NASDAQ indeksi ko‘rsatdi. MSCI ACWI All Cap Index (USD) bo‘yicha aksiyalarning jahon kapitallashuvi deyarli 14,500 dona aksiyani o‘z ichiga oldi.

Qo‘shma Shtatlar umumiy ulushi 55 foizdan ko‘p bo‘lgan holda shubhasiz yetakchidir, undan keyin Yaponiya, uchinchi o‘rin bilan Buyuk Britaniya raqobatdosh bo‘lgan Xitoy turibdi. O‘zining ulushini ko‘paytirgandan (bu NASDAQ natijalaridan keyin ajablanarli emas), keyin moliya sektori bo‘lgan axborot texnologiyalari yana yetakchi sektorga aylandi. Sog‘liqni saqlash, pandemiyaga qaramay, faqat to‘rtinchi o‘rinda turibdi.

6.2. Korporativ moliyaning xalqaro jihatlar

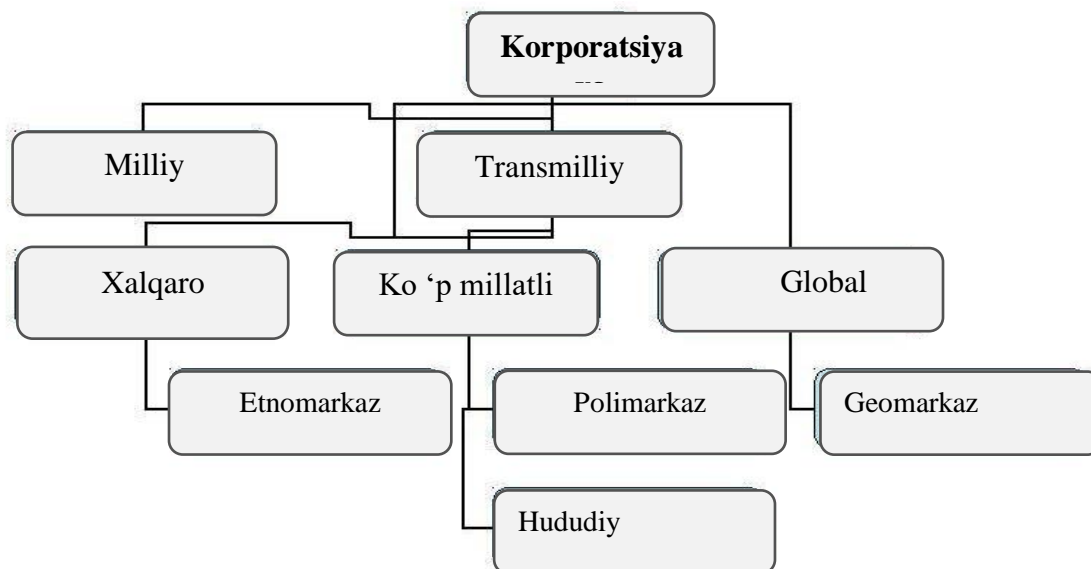
Xalqaro korporatsiya turli mamlakatlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri sarmoyalar kiritadi, ular o‘z mamlakatlaridan tashqarida nafaqat ishlab chiqarish vositalarining muhim qismini sotib olish yoki tayyor mahsulotlarni sotish, balki ishlab chiqarishning bir qismini ham olib ketishadi.

Xalqaro korporatsiyalarning ikki turi mavjud:

- **transmilliy korporatsiya (TNC)** – boshqa mamlakatlarda filiallari yoki sho‘ba korxonalariga ega bo‘lgan va markazlashtirilgan boshqaruvni unga kiradigan va turli mamlakatlarda joylashgan yuridik shaxslar va tarkibiy bo‘linmalarning (filiallar, sho‘ba korxonalar) mustaqilligi bilan birlashtirgan milliy korporatsiya (masalan, “Nestle”, Danone);

- **ko‘p millatli korporatsiya (MNC)** – bu bir qator davlatlarning milliy kompaniyalarini ishlab chiqarish, ilmiy-texnik asosda birlashtirgan va har bir mamlakatda operatsiyalarni olib borishda ko‘proq mustaqillikni o‘z zimmasiga olgan xalqaro korporatsiya (masalan, British Petroleum).

Quyida biz TMK turlarini ko‘rib chiqamiz.

25-rasm. TMK turlari²⁶

Jahon amaliyotida xalqaro korporatsiyalar tovar va ishlab chiqarish omillari uchun jahon bozoriga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan haqiqatan ham yirik kompaniyalarni anglatadi. Odatda, ularga quyidagilar kiradi:

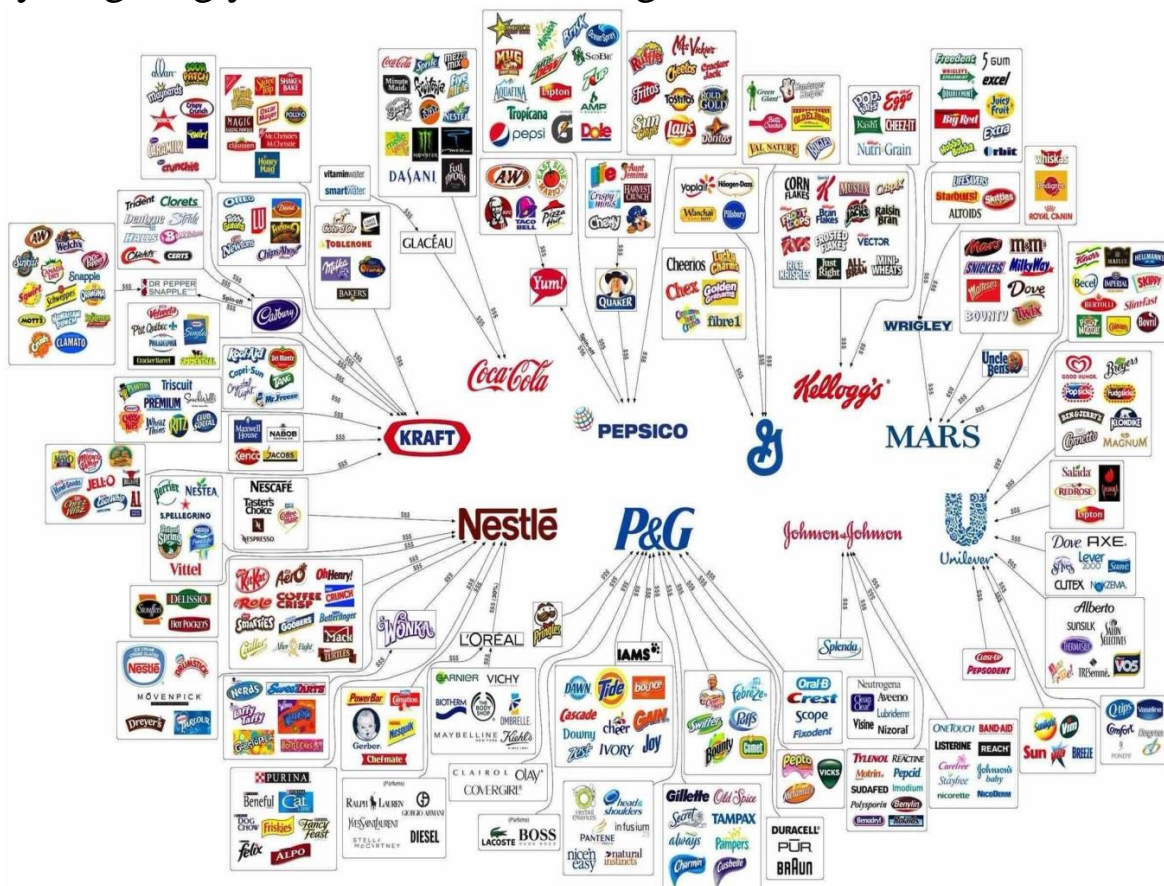
- yillik savdo hajmi kamida 1 milliard dollarni tashkil etadi;
- tovar aylanmasining 50% xorijiy operatsiyalarga to'g'ri keladi;
- xorijiy aktivlarning ulushi ularning umumiy hajmining kamida 25 foizini tashkil qiladi;
- kamida oltita mamlakatda filiallari mavjud.

Shunday qilib, xalqaro korporatsiyaning asosiy xususiyati to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar jarayonidir. Shu sababli, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni chet elga joylashtirishning asosiy sabablari sifatida – sotish bozorlarini kengaytirish, arzon resurslardan foydalanish va mulkni sotib olishni ajratib ko'rsatish mumkin.

2020-yillarda, fikrimizcha, TMKlar eroziyasi jarayoni tezlashadi, ya'ni UNCTAD terminologiyasida allaqachon

²⁶ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

ko'rsatib o'tilgan, TNC dan transmilliy korporatsiyalargacha bo'lgan siljish kuzatiladi. Shu bilan birga, TNClarning aksariyati hanuzgacha milliy kompaniyalar bo'lib, ularning faoliyati chegaralaridan tashqarida o'sgan, ya'ni transmilliy bo'lgan. Shunga qaramay, ko'p millatli kompaniyalar tomon barqaror qadam tashlash uchun bir qator zarur shartlar mavjud. Quyida dunyodagi eng yirik TMKlar ko'rsatilgan.

26-rasm. Dunyodagi yirik TMKlar²⁷

Birinchiidan, globallashuv ta'siri ostida kompaniyalar tobora transmilliylashmoqda. Biz nisbatan "klassik" TMKlarni tezda (yaratilgandan keyin bir necha yil ichida) chet elga to'g'ridan-to'g'ri sarmoya kiritishni boshlaydigan kompaniyalar haqida gaplashamiz (ingliz tilidagi adabiyotda hali terminologik birlik mavjud emas: ular xalqaro yangi korxonalar, global

²⁷ <https://investprofit.info/results-2020/>

boshlang'ich kompaniyalar, dunyo miqyosidagi yoki erta xalqarolashuvchi firmalar deb nomlanadi).

Bunday kompaniyalar, bir qarashda, korporativ xalqarolash-tirishning asosiy g'oyalarini rad etishlari mumkin. Darhaqiqat, ular nafaqat tashqi ekspansiya boshlanishidan oldin ichki bozorda o'z o'rnini egallashga harakat qilishadi, balki tashqi iqtisodiy faoliyatning tobora murakkab shakllarini bosqichma-bosqich rivojlanishini namoyish etmaydilar ham (to'liq konversiyaga aylangunga qadar). Transmilliy kompaniyalar tomonidan tug'ilgan ko'plab kompaniyalar to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar geografiyasida milliy jihatdan etnik-madaniy va tarixiy yaqinlik bilan belgilanadigan ustuvor yo'nalishlarga ega emaslar (shu jumladan, lingvistik va ta'lim omili tufayli – direktorlar kengashining chet ellik a'zolarini jalb qilish tufayli). Top-menejmentni jadallashtirilgan xalqarolashtirish sharoitida zarur bilim va (yoki) boshqa TNClarda ish tajribasini olgan odamlar tomonidan darhol biznesning transmilliy xususiyatiga yo'naltirilgan kompaniyalar yaratish uchun tobora ko'proq imkoniyatlar yaratilmoqda. Shu bilan birga, ushbu turdagi kompaniyalar, "klassik" TNClardan farqli o'laroq, ko'pincha yirik, hatto undan ham kattaroq yirik korxonalariga tegishli emaslar – natijada 2020-yillarda chet elda to'g'ridan-to'g'ri sarmoyasi bo'lgan kompaniyalar soni dunyoda sezilarli darajada ko'payishi mumkin.

Ikkinchidan, TMKlar uchun milliy hudud bilan uzilish nafaqat yuqori darajadagi menejmentning baynalmilallashuvi, balki "yukni qayta yuklash bazalari" (offshor kompaniyalar va qulay soliq qonunchiligiga ega bo'lgan boshqa yurisdiksiyalar yoki tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solish) muhimligi bilan ham bog'liq. Shu bois chegara sarmoyasi o'sib bormoqda.

Natijada, "TNK-migrantlar" ning aniq soni mavjud. Masalan, transmilliy kompaniyalarni emas, balki transmilliy kompa-niyalarni an'anaviy ravishda ajratish bilan Gollandiyalik TNKlar tarkibiga Rossiyaning VimpelCom yoki Shvetsiyaning IKEA kompaniyalari kiritilishi kerak (ularning asl qarorgohi bir necha

yil oldin Gollandiyaga ko‘chib o‘tgan). Gigant birlashishlar natijasida paydo bo‘lgan kompaniyalarni bir mamlakat bilan bog‘lash juda qiyin – ular orasida Gollandiyalik Britaniyaning bir asrlik tarixga ega bo‘lgan Royal Dutch Shell neft va gaz kompaniyasi va Belgiya-Amerikadagi Anheuser pivo zavodi – Busch InBev, zamonaviy shaklda 10 yildan beri faoliyat yuritmoqda. Va boshqa ko‘plab TMKlar, ham dunyodagi yetakchi moliya bo‘lmagan TNClarning birinchi yuzligidan, ham “ikkinchi eshelon”idan. 2020-yillarda bunday kompaniyalar soni sezilarli darajada ko‘payadi. Quyidagi rasmda dunyodagi TOP 10 TNC ko‘rsatilgan.

THE TOP 10		REVENUES (\$M)
1	Walmart	\$482,130
2	State Grid	\$329,601
3	China National Petroleum	\$299,271
4	Sinopec Group	\$294,344
5	Royal Dutch Shell	\$272,156
6	Exxon Mobil	\$246,204
7	Volkswagen	\$236,600
8	Toyota Motor	\$236,592
9	Apple	\$233,715
10	BP	\$225,982

27-rasim. TOP-10 tarkibiga kiritilgan yirik TMKlar²⁸

Bundan tashqari, dinamikada to‘lqin kabi bo‘lsa-da, uzoq muddatli istiqbolda aksiyalarga xorijiy portfel investitsiyalarining o‘sib borayotgan qiymatini unutmasligimiz kerak. Mahalliy fond bozorlarida xorijiy investorlarning ishtiroki ko‘payishi, shuningdek, yirik TMKlarning o‘z aksiyalarini chet elning yetakchi fond birjalarida ommaviy ravishda e‘lon qilish istagi, ko‘plab yirik TMKlarda xorijiy portfel investorlarining sezilarli (ba‘zan esa dominant) egalik qilishiga olib keldi.

²⁸ <https://investprofit.info/results-2020/>

Masalan, 2016-yil oxirida shveytsariyaliklar Nestle aksiyalarining atigi 35,7 foiziga egalik qilishgan, AQSHdagi jismoniy va yuridik shaxslar – 30,4 foiz, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari vakillari esa – taxminan 20 foizdan ko‘prog‘iga egalik qilishgan.

Uchinchidan, mintaqaviy integratsiya loyihalarini, ayniqsa Yevropa Ittifoqida chuqurlashtirish (Shimoliy Amerikada ozroq darajada va dunyoning boshqa mintaqalarida hozircha ancha zaif) nisbatan kichik mahalliy TMKlar orasida ham ko‘p millatli belgi shakllanishiga olib keladi. “Klassik” TMKlardan transmilliy kompaniyalarga uzoqlashishga hatto juda katta qo‘shilish va qo‘shilishlardan so‘ng taniqli brendlar bilan yarim avtonom mintaqaviy bo‘linmalar saqlanib qolishi ham to‘sqinlik qilmaydi. Hatto ushbu holatlarda ham “ota-ona” TMKning global tabiati kuchaymoqda. 2020-yillarda bu jarayon yanayam kuchayadi va bu rivojlanayotgan mamlakatlarga ham sezilarli ta‘sir qiladi va yarim muxtor mintaqaviy bo‘linmalarning bir global TMKdan boshqasiga qayta sotilishi haqiqatan ham ko‘p millatli kompaniyalarning rivojlanishiga yordam beradi.

2020-yillarda TMKlarning fuqaroligini yo‘q qilishdan tashqari rivojlanayotgan mamlakatlarning TMKlari ahamiyatining yanada o‘shishini kutish kerak, bu esa TMK turlarining yana bir o‘zgarishini keltirib chiqaradi. Shu bilan birga, hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlarda o‘tmishga aylanib ketayotgan ayrim turdagi TMKlarning tiklanishi ham istisno etilmaydi. Bu, xususan, geografik va tarmoq ustuvorliklarining muqarrar ravishda o‘zgarishi bilan bog‘liq (masalan, Xitoy va boshqa Osiyo TMKlarining Afrikaning va boshqa ba‘zi mamlakatlari – asosan iqtisodiy jihatdan qoloq bo‘lgan mamlakatlarning qishloq xo‘jaligi mahsulotlari va mineral resurslariga bo‘lgan qiziqishi ortib bormoqda). Quyida TMK reytingi TOP -200 da ko‘rsatilgan.

28-rasm. TOP-200 tarkibidagi TMK reytingi²⁹

28-rasmdan ko‘rinib turibdiki, AQSH, Yaponiya, Xitoy, Kanada va Hindiston kabi mamlakatlar TMK soni bo‘yicha yetakchilik qilmoqda.

Rivojlanayotgan va post-sotsialistik mamlakatlardan Xitoy, Rossiya va boshqa ba‘zi TMKlarning xorijiy ekspansiyalarining ko‘payishi 2020-yillarda yetakchi bo‘lishi mumkin. Yevropa Ittifoqi va AQSHda proteksionizmning yangi bosqichiga ehtimol, G‘arb davlatlari hozirgi kabi har bir alohida holatda o‘zlarining taqiqlarini siyosiyashtirishga yoki aksincha, ularni ko‘proq umumiy tartibga solish choralari niqobi ostida yashirishga urinishlari mumkin (AQSHning ayrim mamlakatlarga qarshi o‘zboshimchalik bilan kiritgan sanksiyalari bo‘lsin yoki Yevropa Ittifoqida rasmiy ravishda iste‘molchilar uchun sharoitlarni yaxshilash uchun ishlab chiqilgan energiya to‘plamlari deb nomlangan dasturlar bo‘lsin). Biroq, ertami-kechmi, bu to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar uchun liberal rejimning aksiomasidan va aksariyat rivojlangan mamlakatlarda past investitsion xatarlardan voz kechib, xalqaro darajadagi investitsiya faoliyatini tartibga solishni o‘zgartirishga majbur qiladi. Bu rivojlanayotgan mamlakatlardagi TMKlar yetakchi iqtisodiy kuchlarning investor-

²⁹ <https://investprofit.info/results-2020/>

kompaniyalari bilan taqqoslaganda transmilliylashtirishning boshqa modeli ustunligini xolisona namoyish etayotganligi bilan bog'liq.

Hozirgi vaqtda quyidagi turdagi TMKlar ajratib ko'rsatilmoqda:

- mahsulotlarning katta qismini ishlab chiqaradigan korxonalar bilan gorizontal ravishda birlashtirilgan (bosh kompaniyaning filiallari bosh kompaniya bilan bir xil ish olib boradi);

- vertikal ravishda birlashtirilgan, yakuniy mahsulotni ishlab chiqarishdagi eng muhim yo'nalishlarni bitta egasi va bitta nazorati ostida birlashtirgan. Xususan, neft sanoatida xom neft bir mamlakatda ishlab chiqariladi, boshqa mamlakatda tozalanadi, yakuniy mahsulotlarni sotish uchinchi mamlakatda amalga oshiriladi;

- turli xil faoliyat yo'nalishlari bilan shug'ullanadigan vertikal va gorizontal integratsiyaga ega bo'lgan milliy korxonalarni o'z ichiga olgan diversifikatsiya qilingan (Nestlé: oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish, restoranlar, kosmetika mahsulotlari savdosi va boshqalar).

TMK faoliyatining ijobiy xususiyatlari:

- mamlakat rivojlanishini jadallashtirish, qabul qiluvchi mamlakatlarga kapital, texnologiyalar, sanoat majmuasida boshqaruvni tashkil qilish tajribasi bilan ta'minlash. Masalan, iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlarini ta'minlash uchun TMKlardan muvaffaqiyatli foydalanadigan Janubiy Koreya va Tayvan tajribasi;

- xalqaro mehnat taqsimotiga, xom ashyo, pul, ishchi kuchi va boshqa resurslarni qayta taqsimlash, xalqaro iqtisodiy va siyosiy aloqalarni mustahkamlashga hissa qo'shishi;

- ko'plab ishlab chiqarish va iqtisodiy masalalarni hal qilishga imkon beradi (ishlab chiqarish samaradorligi va rentabelligini oshirish, boshqaruv muammolarini hal qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish va h.k.).

TMK faoliyatining salbiy xususiyatlari:

- chet el kompaniyalari tomonidan sanoat ishlab chiqarishining eng rivojlangan va istiqbolli segmentlarini egallash;
- TMK tarkibidagi mehnat taqsimotida istiqbolli mamlakatlardagi kompaniyalarga istiqbolsiz yoʻnalishlarni joriy etish qobiliyati;
- sanoatlashtirishning salbiy oqibatlari (atrof muhitning ifloslanishi, tashkilotlar daromadlaridagi nomutanosibliklarning oʻsishi, marketing boʻyicha isteʼmolchilarning munosabati va boshqalar);
- qabul qiluvchi mamlakat uchun eskirgan va ekologik xavfli texnologiyalarni qoʻllash joyiga aylanish xavfi;
- qabul qiluvchi mamlakatlarning iqtisodiy va siyosiy mustaqilligini cheklash, bu esa ijtimoiy muammolarning kuchayishiga olib keladi;
- inqirozga uchragan taqdirda, milliy kompaniyalarga nisbatan milliy kompaniyalar bilan taqqoslaganda qatʼiyroq choralar koʻrish qobiliyati (korxonalarni yopish, ishlab chiqarishni qisqartirish, bu ishsizlikka va boshqa salbiy hodisalarga olib keladi va bu investitsiyalar yoki kapitalni katta miqdordagi mablagʻlarni olib tashlash hodisasini nima bilan izohlaydi).

Xalqaro aloqalarga ega boʻlgan har qanday yirik milliy kompaniyaning faoliyati uning moliyaviy menejerlaridan xalqaro valyuta tizimi faoliyati, xalqaro moliyalashtirish manbalari va xalqaro hisob-kitob shakllari sohasida maxsus bilimlarga ega boʻlishlarini talab qiladi.

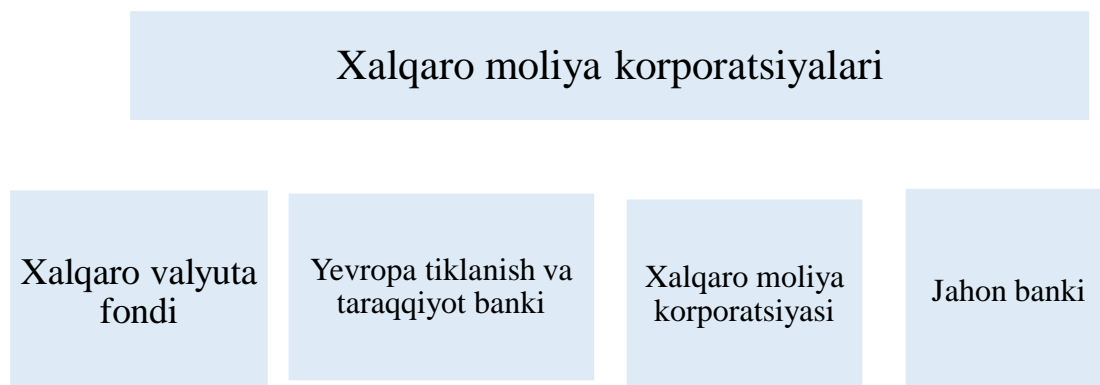
Xalqaro korporativ moliya faoliyatining sohasi bu global jahon bozori. Xorijiy korporatsiyalar bilan tovar ayirboshlash munosabatlari, savdo va kapital harakati doirasida oʻzaro aloqalar jarayonida valyutalar almashinadi, shakllanadi, taqsimlanadi va qayta taqsimlanadi va korporativ tuzilmalarning moliyaviy resurslaridan foydalaniladi. Bozor ishtirokchilarining oʻzlari moliyaviy munosabatlarga kirishadilar. Shu munosabat bilan, korporativ moliyalashtirish sohasida paydo boʻladigan xalqaro moliyaviy munosabatlar sohasi valyuta bozori sohasida ekanligini aytish adolatli. Valyuta operatsiyalarini amalga oshirish natijasida kelib

chiqadigan moliyaviy munosabatlar o'ziga xos xususiyatlarga ega. Barcha operatsiyalar valyuta birjalari deb ataladi yoki davlatlararo (banklararo) hisob-kitoblar orqali amalga oshiriladi. Jismoniy shaxslar bilan tovar aylanmasining ulushi juda oz.

Xalqaro korporativ moliyani o'rganishda ularning shakllanish manbalariga muhim ahamiyat beriladi. Xorijiy uzoq muddatli investitsiyalarni olishning eng keng tarqalgan usullari qatoriga qo'shma korporativ tuzilmalarni qurish, to'g'ridan-to'g'ri valyuta investitsiyalari, kredit liniyasini ochish, yevro aksiyalari va yevrobondlarni chiqarish, valyuta va foiz stavkalari va opsiyalari kiradi. Moliyaviy hisobotni shakllantirish xalqaro moliyaviy munosabatlar doirasida o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. Odatda, uni qurish shakllari va tamoyillari milliy darajada tartibga solinadi. Shu bilan birga, turli mamlakatlar korporatsiyalarining moliyaviy hisobotlarini standartlashtirish va taqqoslanadigan shaklga keltirishga imkon beradigan hisobot hujjatlarini tuzishning xalqaro (umumiy qabul qilingan) prinsiplari ham mavjud (IFRS standartlari).

Xalqaro korporativ moliyani tashkil etish namunasi Xalqaro moliya korporatsiyasi (qisqartirilgan – IFC) faoliyatining amaliyoti sifatida korporativ moliyani shakllantirish va faoliyatining eng yorqin misollaridan biri sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. Bunday tashkilotlar bir nechta a'zo davlatlar tomonidan jahon iqtisodiyotini rivojlantirishda ma'lum maqsadlarga erishishga qaratilgan moliyaviy resurslarni birlashtirish asosida yaratiladi. Xalqaro moliya korporatsiyalarini yaratish va faoliyatining asosiy maqsadlariga quyidagilar kiradi: xalqaro iqtisodiyotni barqarorlashtirish va tartibga solishga, jahon savdosini saqlab qolish va rag'batlantirishga qaratilgan xalqaro kapital bozorlarida (fond va valyuta) operatsiyalarni o'tkazish; Davlat loyihalarini davlatlararo kreditlash va byudjet kamomadini moliyalashtirish tizimini rivojlantirishga ko'maklashish "Ichki" va xalqaro loyihalarni kreditlash orqali innovatsion va investitsiya faoliyatini rag'batlantirish; Fundamental ilmiy tadqiqotlarni

rivojlantirishda xayriya yordami. Quyida eng mashhur xalqaro moliya korporatsiyalari keltirilgan.

29-rasm Xalqaro moliya korporatsiyalari³⁰

Rasmda ko'rsatilgan har bir tashkilotning o'ziga xos xususiyatlari, maqsadlari va vazifalari mavjud. Qoida tariqasida, IFClar o'z funksiyalarini amaliy bajarish uchun investitsiyalar va moliyaviy tahlillar, shuningdek, xatarlarni boshqarish uchun keng ko'lamli zamonaviy texnologiyalardan foydalanadilar. Ular qatoriga potensial investitsiya loyihalari va global derivativlar bozorlaridagi operatsiyalar, ya'ni fond bozorlari bo'yicha fundamental tadqiqotlar o'tkazish kiradi.

6.3. Xalqaro korporatsiyalar va xorijiy investitsiyalar

Jahon iqtisodiyoti rivojlanishining yangi shartlari ishlab chiqarish hajmining sifat jihatidan o'sishi va kompaniyalarning o'zlari-ning o'sishi bilan tavsiflanadi. Milliy va transmilliy darajadagi vertikal ravishda birlashtirilgan yirik tuzilmalar birinchi o'rinni egallayapti. Ushbu jarayon kapital harakati va chet el investitsiyalari bilan uzviy bog'liqdir.

³⁰ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Xalqaro xarakterdagi korporatsiyalar fenomeni 1970-yillarda paydo bo'lgan va o'sha paytdan beri faol muhokama qilinmoqda. Odatda, rivojlangan mamlakatlarning eng yirik firmalari bo'lgan xalqaro korporatsiyalarga to'g'ridan-to'g'ri xalqaro investitsiyalar va xalqaro savdoning asosiy qismi to'g'ri keladi. Hozirgi vaqtda transmilliy korporatsiyalar ulushi mamlakatlar o'rtasidagi tovar aylanmasining qariyb 40 foizini tashkil etadi.

Transmilliy va transmilliy korporatsiyalarni yaratishga turtki beruvchi kuchlar, bir tomondan, xalqaro mehnat taqsimotidan, resurslarni hududiy taqsimlanishidan va boshqa tomondan maqbul foydalanish orqali mahsulot tannarxini pasaytirish istagi savdo bozorlarini kengaytirish va natijada daromadlarni ko'paytirish istagidir. Sanoat korxonalarining joylashuvi resurslarni ishlab chiqarish joyidan va korxonadan ularni iste'mol qilinadigan joyga yetkazish xarajatlarini kamaytirish, ishlab chiqarish omillari, xususan, ishchi kuchi uchun xarajatlarni kamaytirishni hisobga olgan holda, nisbatan erkin tanlanishi mumkin va asosiy vositalarning amortizatsiyasi, soliq imtiyozlarini optimallashtirish va boshqalarga ijobiy ta'sir o'tkazishi mumkin. Shu bilan birga, iqtisodiyotning globallasuvi sharoitida korxonalarni xom ashyo manbalariga yoki energiya manbalariga jalb qilish kabi ishlab chiqarish kuchlarini hududiy taqsimotining klassik omillari orqada qolmoqda. Asosiy belgilovchi omil – bu umuman korporatsiya va uning alohida korxonalari xarajatlarining pasayishi bilan izohlanadi. Xalqaro korporatsiyaning asosiy xususiyati – bu o'z vatanidan qabul qiluvchi mamlakatlarga to'g'ridan to'g'ri xalqaro investitsiyalar qilinishidir. Vatan deb xalqaro korporatsiyaning bosh ofisi joylashgan davlat tushuniladi. Mezbbon mamlakat deb – xalqaro korporatsiya to'g'ridan-to'g'ri sarmoyalar asosida tuzilgan filiallari, assotsiatsiyalari yoki filiallariga ega bo'lgan mamlakat tushuniladi.

Xalqaro korporatsiyalar fenomenini tadqiq etish 1950-yillarining oxirlarida boshlandi. Aksariyat olimlar xalqaro miqyosdagi korporatsiyalarga ishlab chiqarish xarajatlarini tejash va ishlab chiqarishni ko'paytirish va uni boshqa mamlakatlarga yetkazib

berish imkonini beradigan “o‘lchov iqtisodiyoti” nazariyasidan boshladilar.

Keyinchalik, xalqaro korporatsiyalar nazariyasining texnologik yo‘nalishi paydo bo‘ldi va shakllandi, chunki ularning yaratilishi rivojlangan mamlakatlarda chet ellarda yordamchi operatsiyalarni amalga oshirish uchun korxonalar yaratadigan kompaniyalarning texnologik ustunligi bilan izohlanib, bosh kompaniyada ilg‘or texnologiyalar ustidan nazoratni qoldirdi. Keyinchalik xalqaro tashkilotlar nazariyasi paydo bo‘ldi, unga korporatsiyalar ma‘lum hajmga yetganidan keyin tortishadi.

Xalqaro korporatsiya – bu dunyoning turli mamlakatlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri sarmoyalar kiritadigan yirik korporatsiyaning tarkibiy tashkilot shaklidir.

Xalqaro korporatsiyalar ikki turga bo‘linadi. Transmilliy korporatsiyalarda (TNC) ularning bosh kompaniyasi bitta mamlakat poytaxtiga tegishli bo‘lib, filiallari dunyoning ko‘plab mamlakatlarida tarqalgan. Ko‘p millatli korporatsiyalarda (MNC) ularning bosh kompaniyasi ikki yoki undan ortiq mamlakat kapitaliga tegishli bo‘lib, filiallari ham turli mamlakatlarda joylashgan.

Zamonaviy xalqaro korporatsiyalarning aksariyat qismi TMK shaklida. Shunday qilib, Transmilliy korporatsiyalar institutining ma‘lumotlariga ko‘ra, hozirgi kunda dunyoda 63 mingdan ortiq TMK mavjud bo‘lib, ularning xorijiy filiallari soni 800 mingdan oshdi, shu bilan birga ular jahon savdosining 70 foizidan ortig‘iga va xorijiy investitsiyalarning 50% dan ortig‘iga egalik qilishmoqda. Quyidagi 31-rasmda transmilliy korporatsiyalar tuzilishini ko‘rib chiqishimiz mumkin.

31-rasm. Transmilliy korporatsiya tarkibi³¹

³¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Ko‘p millatli kompaniya deganda, keng miqyosda o‘z filiallari va filiallari orqali global miqyosda operatsiyalarni olib boradigan kompaniya tushuniladi. TMKlar vatan tashqarisida nafaqat ishlab chiqarish vositalarining muhim qismini sotib olish yoki tayyor mahsulotlarni sotish, balki ishlab chiqarishning bir qismini ham olib ketishadi. Ular chet elda faoliyat yuritayotgan korxonalarini sotib olishadi, yangi fabrikalar quradilar, savdo va kredit filiallarini ochadilar, ishchi kuchini, ishchilarni, qisman rahbar kadrlarni jalb qiladilar, xom ashyo, yarim tayyor mahsulotlar, ba’zi jihozlarni oladilar, ishlab chiqarishni, sotishni va mijozlarga sotishdan keyingi xizmatni tashkil qiladilar. Shunday qilib, kapitalning butun muomalasi milliy chegaralardan tashqariga chiqadi va xalqaro nisbatlarga ega bo‘ladi. TMKlar kapital integratsiyasining eng yuqori darajasi. TMKlar qator mamlakatlarda joylashgan gorizontal va vertikal ravishda birlashtirilgan korporatsiyalarni o‘z ichiga oladi. TMKlar yaratilishining harakatlantiruvchi kuchlari, bir tomondan, xalqaro mehnat taqsimotidan, resurslarni hududiy taqsimlanishidan maqbul foydalanish orqali mahsulot tannarxini pasaytirish istagi va boshqa tomondan sotishni kengaytirish istagi bozorlar va natijada daromadlarni ko‘paytiradi.

TMKlarning tarmoq tarkibi ancha keng: xalqaro kompaniyalarning 60% ishlab chiqarish, 37% xizmat ko‘rsatish va 3% tog‘-kon sanoati va qishloq xo‘jaligi bilan shug‘ullanadi.

Xorijiy aktivlar hajmi bo‘yicha 2018-yilda 100 ta eng yirik TMK reytingini tuzishda ularning ta’siri elektronika sanoatida (chet el aktivlari umumiy hajmining 26%), tog‘-kon sanoati va neft sanoatida (24), avtomobilsozlik (19), kimyo va farmatsevtika sanoati (15), oziq-ovqat sanoati (9), savdo (4) va metallurgiya sanoati (4%) egallashi ma’lum bo‘ldi.

Transmilliy (ko‘p millatli) korporatsiyalarni shakllantirishning quyidagi shakllarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

1) sanoati rivojlangan mamlakatlar monopoliyalari tomonidan qo‘shma kompaniya tuzilishi;

2) kompaniya tomonidan xorijiy kompaniyaning nazorat paketini sotib olish;

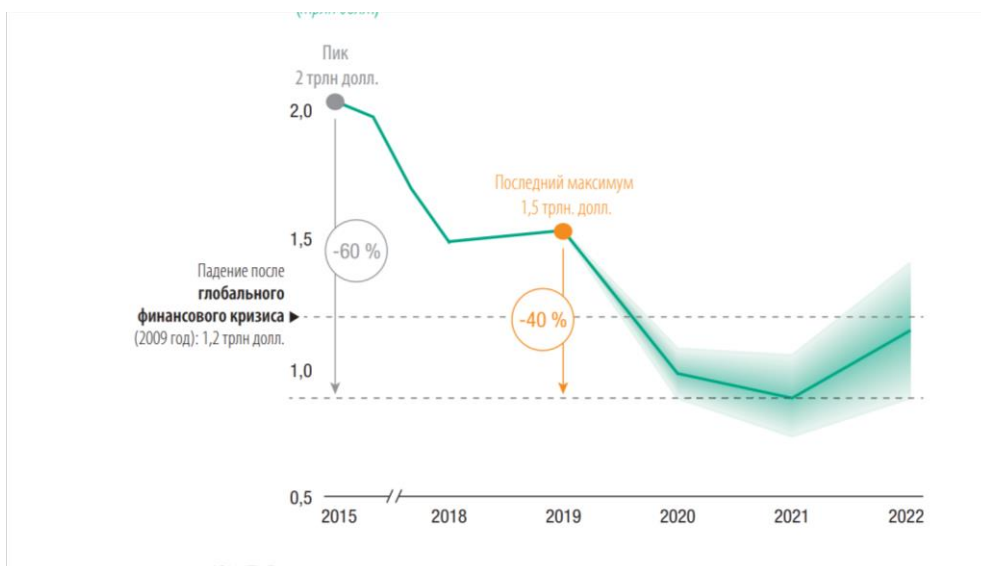
3) bir necha mamlakatlar kompaniyalari aktivlarining birlashishi.

TMKlar turli mamlakatlarda joylashgan milliy filiallarning keng tarmog‘i bilan ajralib turadi, ammo menejmentning asosiy qo‘llari, qoida tariqasida, bitta mamlakatda to‘plangan. Huquqiy nuqtai nazardan, bu kompaniya bosh ofisining vatani. Bu keyinchalik milliy kompaniyalar miqyosiga qadar o‘sgan milliy kompaniya faoliyat yuritgan mamlakat bo‘lishi mumkin. Ba‘zi hollarda TMK bosh ofisining joylashuvi xalqaro mehnat taqsimotining afzalliklarini hisobga olgan holda tanlanadi. TMK tarmoqlarining joylashishini tanlash xalqaro mehnat taqsimoti sharoitlari bilan bir qatorda boshqa bir qator omillar bilan tavsiflanadi.

COVID-19 inqirozi tashqi investitsiyalarning keskin pasayishiga olib keladi. Jahonga to‘g‘ridan to‘g‘ri investitsiyalar tushumlari 2019-yilda 1,54 trillion dollardan 2020-yilda 40% gacha kamayishi prognoz qilinmoqda (1-chizma).

1-diagramma

2015-2019 yillarda xorijiy investitsiyalarning global kirishi va 2020-2022 prognozi (trillion AQSH dollari)³²

Bu yangi xorijiy investitsiyalarni 2005-yildan beri birinchi marta 1 trln dollarga yetishidir. Xorijiy investitsiyalarning 2021-

³² unctad.org/system/files/official-document/wir2020...

yilda yana 5-10 foizga pasayishi va 2022-yilda tiklanishni boshlashi taxmin qilinmoqda. Xorijiy investitsiyalar pandemiya oldidan uzoq muddatli tendensiyaga qaytganida 2022-yilda tiklanish mumkin, ammo bu faqat taxminlarning yuqori chegarasi, xolos.

Kutilayotgan pasayish global moliyaviy inqirozdan keyingi pasayishdan sezilarli darajada katta. Keyinchalik, 2009-yildagi eng past darajadagi (1,2 trillion dollar) global investitsiyalarning kirib kelishi 2020-yil prognozining pastki qismiga qaraganda, taxminan, 300 milliard dollarga ko'p bo'lgan. COVID-19 tomonidan yuzaga kelgan turg'unlik bir necha yillik pasayish yoki turg'unlikdan so'ng bu uzoq muddatli pasayish tendensiyasini kuchaytiradi. Jahonga to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar tushumi 2021-yilda 2015-yildagi ko'rsatkichdan 60 foizga past bo'lishi kutilmoqda va 2 trillion dollardan 900 milliard dollarga yetmasligi mumkin. Pandemiya to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar uchun talab va siyosat zarbasi bo'ldi. Uning qisqa, o'rta va uzoq muddatli oqibatlari bor (2-rasm). Karantin choralari boshlangan investitsiya loyihalarini sekinlashtiradi. Chuqur global turg'unlik istiqboli yangi loyihalar uchun MEBlarni qayta baholashga olib keladi. Inqiroz davrida qabul qilingan siyosat choralari investitsiyalarning yangi cheklovlarini o'z ichiga oladi. Uzoq muddatli istiqbolda investitsiyalar oqimi 2022-yildan boshlab tobora tiklanib boradi, bu ularning barqarorligini oshirish, asosiy vositalarni to'ldirish va jahon iqtisodiyotini tiklash uchun GVClarning qayta tuzilishi tufayli amalga oshiriladi. 2020-2021-yillardagi tanqidiy davrda talab zarbasi to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning eng katta to'xtatuvchisi bo'ladi. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish dinamikasi, odatda, YaIM o'sishidagi o'zgarishlarga biroz kechikish bilan javob bersa-da, karantin choralarining o'ziga xos kombinatsiyasi va talab shoki investitsiya qarorlarida tezroq aks etadi. Talabning pasayishi chet el investitsiyalarini 2020-yilning birinchi yarmida, keyin ikkinchi yarmida va 2021 yilda to'liq miqyosda turadi. Dastlabki ko'rsatkichlar oqibatlarining boshlanish tezligini tasdiqlaydi. 2020 yilning birinchi oylarida e'lon qilingan

investitsiya loyihalari “noldan” va xalqaro SIPlar miqdori 50 foizdan ko‘proqqa kamaydi.

Infratuzilma loyihalariga sarmoyaning muhim manbai bo‘lgan global loyihalarni moliyalashtirishda yangi bitimlar 40 foizdan ko‘proqqa kamaydi. Ta’sir, hamma joyda katta bo‘lsa ham, mintaqalarda har xil. Rivojlanayotgan mamlakatlar tashqi investitsiyalarning eng katta pasayishiga duch kelishi kutilmoqda, chunki ular ko‘proq zarar ko‘rgan global qiymat zanjirlari va qazib olish sanoati investitsiyalariga bog‘liq rivojlangan iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash choralari ko‘rishga qodir emaslar.

- Rivojlangan mamlakatlar orasida Yevropaga xorijiy investitsiyalarning kirib kelishi 30-45 foizga kamayishi kutilmoqda, bu Shimoliy Amerika va boshqa rivojlangan mamlakatlarga (bu o‘rtacha 20-35 foizni tashkil etadi) tushganidan sezilarli darajada ko‘pdir, chunki mintaqada allaqachon nisbatan himoyasiz holatda. 2019-yilda umuman rivojlangan mamlakatlarga pul oqimlari 5 foizga oshib, 800 milliard dollarni tashkil etdi.

- 2020-yilda Afrikaga xorijiy investitsiyalarning kirib kelishi 25-40 foizga kamayishi taxmin qilinmoqda. Salbiy tendensiyani xomashyo narxlarining pastligi kuchaytiradi. 2019-yilda Afrikadagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar allaqachon 10 foizga kamayib, 45 milliard dollarni tashkil etdi.

- Rivojlanayotgan Osiyoga oqim ta’minot zanjirining uzilishlariga nisbatan zaifligi, GVC bilan bog‘liq bo‘lgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri tashqi investitsiyalarning mintaqadagi ulushi va ishlab chiqarishni geografik diversifikatsiyasini talab qiluvchi global omillar jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. Xorijiy investitsiyalarning prognozli pasayishi 30-45% ni tashkil qiladi. 2019-yilda Janubi-Sharqiy Osiyo, Xitoy va Hindistonda o‘shish kuzatilganiga qaramay, mintaqadagi tashqi investitsiyalar 5 foizga kamayib, 474 milliard dollarni tashkil etdi.

- Lotin Amerikasi va Karib havzasidagi xorijiy investitsiyalarning 2020-yilda ikki baravar kamayishi kutilmoqda. Pandemiya ba’zi mamlakatlarda siyosiy turbulentslik va tarkibiy zaifliklarni

kuchaytirgani sababli investitsiyalarning istiqbollari noaniq. Mintaqadagi xorijiy investitsiyalarning tarmoq tuzilishi uning zaifligiga yana bir sababdir. 2019-yilda Lotin Amerikasi va Karib havzasidagi xorijiy investitsiyalar 10 foizga o'sib, 164 milliard dollarni tashkil etdi.

- O'tish iqtisodiyotiga to'g'ridan to'g'ri investitsiyalarning kirib kelishi 30-45% ga kamayishi kutilmoqda. Ushbu pasayish bir necha yillik past oqimlardan so'ng mintaqadagi to'g'ridan-to'g'ri tashqi investitsiyalarning o'sishini (59% dan 55 mlrd. gacha) qoplaydi.

- Tarkibiy jihatdan zaif iqtisodiyotga ega mamlakatlarda to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning istiqboli o'ta salbiy. Ko'pgina kam rivojlangan mamlakatlar (LDC) qazib olish sanoatida to'g'ridan-to'g'ri tashqi investitsiyalarga bog'liq, ko'plab kichik orollar rivojlanayotgan davlatlar sayyohlik investitsiyalariga bog'liq va dengizga chiqa olmaydigan rivojlanayotgan mamlakatlar nomutanosib ravishda yetkazib berish zanjirining uzilishlariga ta'sir ko'rsatmoqdalar. 2019-yilda LDKlarga xorijiy investitsiyalar tushishi 6 foizga kamayib, 21 milliard dollarni tashkil etdi, bu esa global to'g'ridan-to'g'ri tashqi investitsiyalarning atigi 1,4 foizini tashkil etadi. Inqiroz davrida global investitsiyalar oqimlarining keskin pasayishiga qaramay, xalqaro ishlab chiqarish tizimi asosan iqtisodiy o'sish va rivojlanishni belgilab beradi. Jahonga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar kirib kelishi ijobiy bo'lib qoladi va 2019-yil oxirida 36 trln dollarni tashkil etgan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar zaxiralari o'sishda davom etadi.

VII BOB. MOLIYAVIY TAHLIL VOSITALARI VA REJALASHTIRISH

7.1. Moliyaviy tahlilning mohiyati va ahamiyati

Moliya-xo‘jalik faoliyatini tahlil qilishning mazmuni korporatsiyaning ishlab chiqarish dasturlarining bajarilishini ta’minlash, ularni amalga oshirish darajasini baholash uchun maqbul boshqaruv qarorlarini qabul qilish maqsadida tahlil qilinayotgan xo‘jalik yurituvchi subyektning faoliyati to‘g‘risida iqtisodiy ma’lumotlarni chuqur va har tomonlama o‘rganishdir. Tahlil tashqi va ichki, bozor va ishlab chiqarish omillarining korxonadan tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar miqdori va sifatiga, korporatsiyaning moliyaviy ko‘rsatkichlariga ta’sirini har tomonlama o‘rganib chiqishi va korporatsiyaning keyingi ishlab chiqarish faoliyatini rivojlantirish istiqbollari ko‘rsatishi kerak.

Tahlilning muvaffaqiyati turli xil omillar bilan belgilanadi. Ma’lum darajada an’anaviylik bilan tahlilni boshlashda yodda tutish tavsiya etiladigan bir necha asosiy prinsiplarni ajratish mumkin.

Birinchidan, har qanday analitik protseduralarni bajarishni boshlashdan oldin tahliliy jadvallar maketlarini, asosiy ko‘rsatkichlarni hisoblash algoritmlarini va ularni hisoblash va qiyosiy baholash uchun zarur bo‘lgan axborot va tartibga solish manbalarini ishlab chiqishni o‘z ichiga olgan juda aniq tahlil dasturini tuzish kerak. Tahlil buxgalteriya ma’lumotlari asosida amalga oshiriladi, shuning uchun zarur ma’lumotlarni tanlash va mutaxassislariga tahlil qilish uchun taqdim etilgan materiallarni tekshirishdan boshlash kerak.

Ikkinchidan, analitik protseduralarni o‘tkazishda korporatsiya faoliyati ko‘rsatkichlari doimo biron bir narsa bilan taqqoslanadi. Taqqoslashlar o‘tgan davr bilan, reja va o‘rtacha sanoat ko‘rsatkichlari bilan taqqoslanishi mumkin. Ko‘rsatkichlarning standart yoki rejalashtirilgan qiymatlaridan har qanday og‘ish, hatto ijobiy xususiyatga ega bo‘lsa ham, diqqat bilan tahlil

qilinishi kerak. Bunday tahlilning ma'nosi, bir tomondan, belgilangan mezonlardan qayd etilgan og'ishlarga sabab bo'lgan asosiy omillarni aniqlash, boshqa tomondan, qabul qilingan rejalashtirish tizimining amal qilishini yana bir bor tekshirish va agar kerak bo'lsa, unga o'zgartirishlar kiritish. Shuni ta'kidlash kerakki, so'nggi jihat alohida ahamiyatga ega – faqat doimiy tahlil va tuzatishlar bilan yetarli darajada uyg'un rejalashtirish tizimi yaratilishi va yangilanishi mumkin.

Uchinchidan, iqtisodiy yo'naltirilgan har qanday tahlilning to'liqligi va yaxlitligi, asosan, ishlatilgan mezonlarning aniqligi bilan belgilanadi. Qoida tariqasida, ushbu to'plam sifat va miqdoriy baholashni o'z ichiga oladi va u, odatda, tushunarli talqinga va iloji bo'lsa, ba'zi bir mezonlarga (chegaralar, standartlar, tendensiyalar) ega bo'lgan miqdoriy ko'rsatkichlarga asoslangan. Ko'rsatkichlarni tanlashda ularning har birining roli ko'rinib turishi va ba'zi jihatlari ochilmagan bo'lib qolishi yoki aksincha, mos kelmasligi haqidagi taassurot paydo bo'lishi uchun ularning kombinatsiyasining mantig'ini ma'lum bir to'plamga shakllantirish kerak. Boshqacha qilib aytganda, bu holda tizim sifatida talqin qilinishi mumkin bo'lgan ko'rsatkichlar to'plami ma'lum bir ichki yadroga, uni qurish mantig'ini tushuntiradigan ma'lum bir asosga ega bo'lishi kerak.

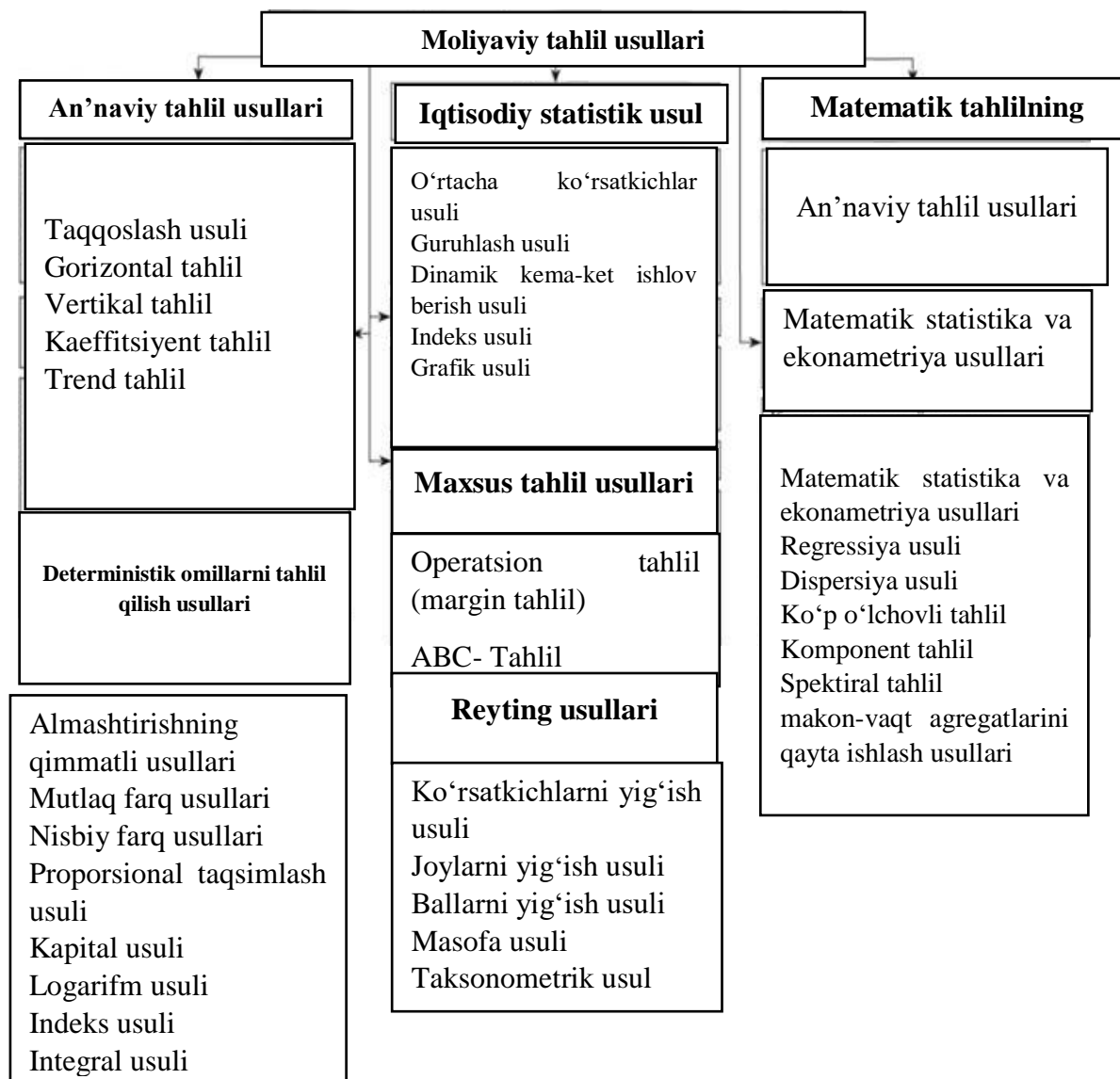
To'rtinchidan, tahlilni amalga oshirayotganda, taxminlarning to'g'riligini keraksiz ta'qib qilishning hojati yo'q; odatda, tendensiyalar va usullarni aniqlash eng katta ahamiyatga ega.

Quyidagi 32-rasmda moliyaviy tahlil usullarini ko'rib chiqishimiz mumkin.

Moliyaviy tahlil metodologiyasining protsessual tomonlarini batafsil bayon etish belgilangan maqsadlarga, shuningdek, turli xil ma'lumot omillariga, vaqtga, uslubiy va texnik ta'minotga bog'liq. Analitik ishning mantiqi uni ikki modulli tuzilish shaklida tashkil qilishni nazarda tutadi:

- Moliyaviy ahvolni tezkor tahlil qilish;
- Moliyaviy holatni batafsil tahlil qilish.

- Moliyaviy holatni ekspress-tahlil qilish. Uning maqsadi moliyaviy farovonlik va iqtisodiy subyektning rivojlanish dinamikasini aniq va sodda baholashdir.

32-rasm. Moliyaviy tahlil metodologiyasi³³

Turli xil ko'rsatkichlarni tahlil qilish va ularni mutaxassisning tajribasi va malakasiga asoslangan usullar bilan to'ldirish jarayonida uch bosqichda ekspress-tahlilni o'tkazish maqsadga muvofiq: tayyorgarlik bosqichi, moliyaviy hisobotni oldindan ko'rib chiqish, iqtisodiy o'qish va hisobotlarni tahlil qilish bosqichi.

³³Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Birinchi bosqichning maqsadi – moliyaviy hisobotlarni tahlil qilishning maqsadga muvofiqligi to‘g‘risida qaror qabul qilish va ularning o‘qishga tayyorligiga ishonch hosil qilish. Bu yerda hisobotlarni vizual va oddiy hisoblash tekshiruvi rasmiy asoslarda va mohiyatan amalga oshiriladi: barcha kerakli shakllar va arizalar, tafsilotlar va imzolarning mavjudligi aniqlanadi, barcha hisobot shakllarining to‘g‘riligi va ravshanligi tekshiriladi; balans valyutasi va barcha subtotallar tekshiriladi.

Ikkinchi bosqichning maqsadi – buxgalteriya balansiga tushuntirish yozuvlari bilan tanishishdir. Bu hisobot davridagi mehnat sharoitlarini baholash, faoliyatning asosiy ko‘rsatkichlari tendensiyalarini, shuningdek, iqtisodiy subyektning mulkiy va moliyaviy holatidagi sifat o‘zgarishlarini aniqlash uchun zarur.

Uchinchi bosqich – ekspress tahlilda asosiy bosqich; uning maqsadi – iqtisodiy faoliyat natijalari va obyektning moliyaviy holatini umumlashtirilgan holda baholashdir. Ushbu tahlil turli foydalanuvchilarning manfaatlari uchun turli darajadagi tafsilotlar bilan amalga oshiriladi (1-jadval).

Korporatsiya u yoki bu darajada likvidli bo‘lishi mumkin, chunki uning joriy aktivlari eng xilma-xil muomaladagi aktivlarni o‘z ichiga oladi, ular orasida sotilishi ham oson, sotilishi ham qiyin. Aktivlarning likvidligi – bu mablag‘larning naqd pulga aylanish qobiliyatidir va likvidlilik darajasi ushbu konversiyani amalga oshirish mumkin bo‘lgan vaqt davomiyligi bilan belgilanadi. Transformatsiya davri qancha qisqa bo‘lsa, aktivlarning likvidligi shuncha yuqori bo‘ladi.

Likvidlikni tahlil qilish jarayonida quyidagi vazifalar hal etiladi:

- Tegishli davrlarda tugaydigan majburiyatlarni qoplash uchun mablag‘larning yetarliligini baholash;
- Likvid mablag‘lar miqdorini aniqlash va ularning favqulodda majburiyatlarni bajarish uchun yetarliligini tekshirish;
- Bir qator ko‘rsatkichlar asosida korporatsiya likvidligi va to‘lov qobiliyatini baholash.

1-jadval.

Ekspress tahlil uchun analitik ko‘rsatkichlar to‘plami³⁴

Tahlil yo‘nalishi Ko‘rsatkichlar	Tahlil yo‘nalishi Ko‘rsatkichlar
1. Xo‘jalik yurituvchi subyektning iqtisodiy salohiyatini baholash.	1. Xo‘jalik yurituvchi subyektning iqtisodiy salohiyatini baholash.
1.1. Mulk holatini baholash Asosiy vositalarning qiymati va ularning aktivlarning umumiy miqdoridagi ulushi.	1.1. Mulk holatini baholash Asosiy vositalarning qiymati va ularning aktivlarning umumiy miqdoridagi ulushi.
Asosiy vositalar amortizatsiya darajasi.	Asosiy vositalar amortizatsiya darajasi.
Korxonada ixtiyorida bo‘lgan uy-ro‘zg‘or buyumlarining umumiy miqdori	Korxonada ixtiyorida bo‘lgan uy-ro‘zg‘or buyumlarining umumiy miqdori
1.2. Moliyaviy ahvolni baholash. O‘z mablag‘lari miqdori va ularning umumiy manbalardagi ulushi.	1.2. Moliyaviy ahvolni baholash. O‘z mablag‘lari miqdori va ularning umumiy manbalardagi ulushi.
Qoplama nisbati (umumiy).	Qoplama nisbati (umumiy).
O‘z aylanma aktivlarining ularning umumiy miqdoridagi ulushi. Manbalarning umumiy hajmida uzoq muddatli qarz mablag‘larining ulushi. Zahiralarni qoplash koeffitsienti.	O‘z aylanma aktivlarining ularning umumiy miqdoridagi ulushi. Manbalarning umumiy hajmida uzoq muddatli qarz mablag‘larining ulushi. Zahiralarni qoplash koeffitsienti.

Shu bilan birga, qisqa muddatli majburiyatlarning tarkibi odatda turli darajadagi dolzarb majburiyatlarni o‘z ichiga oladi.

³⁴ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Demak, dastlabki tahlil bosqichida likvidlikni baholash usullaridan biri aktiv va passivning ayrim elementlarini bir-biri bilan taqqoslashdir. Shu maqsadda korporatsiya majburiyatlari dolzarbligi bo'yicha, aktivlari esa likvidlik darajasi bo'yicha (mumkin bo'lgan amalga oshirish tezligi) bo'yicha guruhlanadi. Shunday qilib, korporatsiyaning eng dolzarb majburiyatlari (joriy oyda to'lashi kerak) maksimal likvidli aktivlar qiymati bilan taqqoslanadi (naqd pul, oson sotiladigan qimmatli qog'ozlar). Shu bilan birga, zudlik bilan ta'minlanmagan majburiyatlarning bir qismi kam likvidli aktivlar – barqaror moliyaviy ahvoliga ega bo'lgan, oson sotiladigan zaxiralar bo'lgan korporatsiyaning debitorlik qarzlari bilan muvozanatlashtirilishi kerak. Boshqa qisqa muddatli majburiyatlar qarzidorlar, tayyor mahsulotlar, ishlab chiqarish zaxiralari va boshqalar kabi aktivlar bilan bog'liq.

Likvidlik – bu korporatsiyaning korxonada aktivlarini likvid mablag'larga (naqd va naqd pulsiz mablag'larga) o'tkazish qobiliyatini anglatadi, aktivlarni likvid fondlarga o'tkazish jarayoni ham balans qiymatini yo'qotish bilan yoki yo'qotmasdan sodir bo'lishi mumkin.

Hozirgi vaqtda likvidlikni aniqlashda ikkita yondashuv mavjud.

Birinchisi – likvidlik va to'lov qobiliyatini aniqlashdan iborat bo'lsa, korporatsiya to'lov qobiliyati uning qisqa muddatli qarzni o'z mablag'lari bilan to'lash qobiliyatini anglatadi.

Ikkinchi yondashuv – ularni naqd pulga aylantirish uchun moddiy va boshqa qiymatlarni amalga oshirish imkoniyatini belgilaydi, shu bilan birga barcha mulk likvidlik darajasi bo'yicha guruhlarga bo'linadi:

Eng likvid mablag'lar (A1) – barcha turdagi mablag'lar (naqd va naqdsiz);

Tezkor realizatsiya qilinadigan aktivlar (A2) – qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar (muddati 12 oygacha bo'lgan qimmatli qog'ozlar), pul mablag'lariga aylanish uchun ma'lum vaqtni talab qiladigan investitsiyalar, ushbu aktivlar guruhiga debitorlik qarzlari kiradi, ularning to'lovlari keyingi 12 oy ichida kutilmoqda hisobot sanasi, boshqa joriy aktivlar;

O‘rtacha realizatsiya qilinadigan aktivlar (A3) – uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar (boshqa barcha qimmatli qog‘ozlar), xom ashyo zaxiralari, materiallar, qimmat bo‘lmagan va eskirgan narsalar, tugallanmagan ishlar, debitorlik qarzlari, ularning to‘lovlari 12 oydan keyin kutilmoqda hisobot sanasi, boshqa zaxiralar va xarajatlar;

Sotilishi qiyin yoki yaroqsiz aktivlar (A4) – joriy iqtisodiy faoliyat uchun mo‘ljallangan mol-mulk (nomoddiy aktivlar, o‘rnatish uchun mo‘ljallangan asosiy vositalar va uskunalar, kapital va uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar, ya’ni balans aktivining 1-bo‘limi natijasi);

- Eng tezkor majburiyatlar (P1) – kreditorlik qarzlari;

- Qisqa muddatli qarz mablag‘lari (P2) – 12 oy ichida qaytarilishi kerak bo‘lgan bank kreditlari va boshqa qisqa muddatli majburiyatlar;

- Uzoq muddatli majburiyatlar (P3) – uzoq muddatli majburiyatlar, daromadlarni to‘lash ishtirokchilari oldidagi qarzar, kechiktirilgan daromadlar, kelgusi xarajatlar zaxiralari va boshqa majburiyatlar;

- Doimiy (barqaror) majburiyatlar (P4) – “Kapital va zaxiralar” balans passivining 3-bo‘limi natijasi. Likvidlik – bu korporatsiyaning veksellarni o‘z vaqtida to‘lash qobiliyatini belgilaydigan va aslida bankrotlik ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lgan korporativ moliyaviy holatning eng muhim xususiyatlaridan biridir.

Balans, agar quyidagi koeffitsientlar bajarilsa, mutlaqo likvid hisoblanadi.

$$A1 > P1$$

$$A2 > P2$$

$$A3 > P3$$

$$A4 \leq P4$$

Agar ushbu tizimda dastlabki uchta tengsizlik qondirilgan bo‘lsa, unda bu to‘rtinchi tengsizlikning bajarilishini talab qiladi,

shuning uchun aktivlar va majburiyatlar bo'yicha birinchi uchta guruh natijalarini taqqoslash muhimdir.

Tizimning bir yoki bir nechta tengsizligi optimal versiyada belgilanganidan teskari belgiga ega bo'lsa, balansning likvidligi absolyutdan ozroq farq qiladi. Shu bilan birga, aktivlarning bir guruhi uchun mablag'larning yetishmasligi ularning qiymat guruhidagi boshqa guruh uchun ortig'i bilan qoplanadi, real sharoitda kamroq likvidli aktivlar ko'proq likvid aktivlarini o'rnini bosa olmaydi.

Likvid mablag'lari va majburiyatlarini taqqoslash quyidagi ko'rsatkichlarni hisoblash imkonini beradi:

Ko'rib chiqilayotgan lahzaga yaqin bo'lgan davrda korporatsiyaning to'lov qobiliyati (+) yoki qobiliyatsizligi (-) haqida guvohlik beradigan joriy likvidlik:

$$TL = (A1 + A2) - (P1 + P2); \quad (15)$$

Istiqbolli likvidlik – bu kelgusi tushumlar va to'lovlarni taqqoslash asosida to'lov qobiliyatining prognozi:

$$PL = A3 - PZ. \quad (16)$$

Korporatsiya to'lov qobiliyatini baholash uchun quyidagi moliyaviy koeffitsientlardan foydalaniladi (2-jadval).

Moliyaviy koeffitsientlarni hisoblash metodikasi. Mutlaq ko'rsatkichlar bilan bir qatorda korporatsiyaning moliyaviy barqarorligi moliyaviy nisbatlar bilan ham tavsiflanadi, ularning iqtisodiy mazmuni va hisoblash tartibi 2-jadvalda keltirilgan.

Moliyaviy koeffitsientlar turli xil hisobot moddalarini o'rtasidagi nisbatlarni tavsiflaydi. Moliyaviy nisbatlarning afzalliklari hisob-kitoblarning soddaligi va inflyatsiya ta'sirini yo'q qilishdir.

Agar haqiqiy moliyaviy koeffitsientlar darajasi taqqoslash bazasidan yomonroq bo'lsa, bu korporatsiya faoliyatidagi qo'shimcha tahlillarni talab qiladigan eng og'riqli joylarni ko'rsatadi, deb ishoniladi. To'g'ri, qo'shimcha tahlil korporatsiya

biznes siyosatining o‘ziga xos shartlari va o‘ziga xos xususiyatlari tufayli salbiy bahoni tasdiqlamasligi mumkin.

2-jadval

Moliyaviy ko‘rsatkichlar

Ko‘rsatkich nomi. Ko‘rsatkichning iqtisodiy ma‘nosi. Hisoblash uchun formulalar va standart qiymat.	Ko‘rsatkich nomi Ko‘rsatkichning iqtisodiy ma‘nosi. Hisoblash uchun formulalar va standart qiymat.	Ko‘rsatkich nomi Ko‘rsatkichning iqtisodiy ma‘nosi Hisoblash uchun formulalar va standart qiymat
Umumiy likvidlik koeffitsienti (L1). Bunda joriy aktivlar tarkibiy qismlarining ularning likvidlik darajasiga qarab ahamiyati va dolzarbligiga qarab qisqa muddatli majburiyatlar, shuningdek, aktivlarning barcha turlari uchun aktivlarni taqdim etish zaruriyati hisobga olinadi. ≥ 1	Umumiy likvidlik koeffitsienti (L1). Bunda joriy aktivlar tarkibiy qismlarining ularning likvidlik darajasiga qarab ahamiyati va dolzarbligiga qarab qisqa muddatli majburiyatlar, shuningdek, aktivlarning barcha turlari uchun aktivlarni taqdim etish zaruriyati hisobga olinadi. majburiyatlar. ≥ 1	Umumiy likvidlik koeffitsienti (L1). Bunda joriy aktivlar tarkibiy qismlarining ularning likvidlik darajasiga qarab ahamiyati va dolzarbligiga qarab qisqa muddatli majburiyatlar, shuningdek, aktivlarning barcha turlari uchun aktivlarni taqdim etish zaruriyati hisobga olinadi. majburiyatlar. ≥ 1
Mutlaq likvidlik koeffitsienti (L2) Qisqa muddatli qarz majburiyatlarining qaysi ulushi bozor qimmatli qog‘ozlari va depozitlar ko‘rinishidagi pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlari bilan qoplanishi mumkinligini ko‘rsatadi, ya’ni.	Mutlaq likvidlik koeffitsienti (L2) Qisqa muddatli qarz majburiyatlarining qaysi ulushi bozor qimmatli qog‘ozlari va depozitlar ko‘rinishidagi pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlari bilan qoplanishi mumkinligini ko‘rsatadi, ya’ni amalda mutlaqo likvid aktivlar. $>$	Mutlaq likvidlik koeffitsienti (L2) Qisqa muddatli qarz majburiyatlarining qaysi ulushi bozor qimmatli qog‘ozlari va depozitlar ko‘rinishidagi pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlari bilan qoplanishi

amalda mutlaqo likvid aktivlar. $> 0,2$ yoki $0,7$	$0,2$ yoki $0,7$	mumkinligini ko'rsatadi, ya'ni. amalda mutlaqo likvid aktivlar. $> 0,2$ yoki $0,7$
Tez likvidlik koeffitsienti (L3) nafaqat turli qarzdorlardan tushgan tushumlar hisobiga, joriy majburiyatlarning qaysi qismini qaytarish mumkinligini ko'rsatadi. $0,7-0,8$ qiymati odatiy hisoblanadi, ammo shuni yodda tutish kerakki, ushbu koeffitsient va uning dinamikasi hisob-kitoblari natijalariga asoslangan xulosalarning ishonchliligi ko'p jihatdan debitorlik qarzlarning "sifatiga" bog'liq (qarzdorning moliyaviy holatini shakllantirish va boshqalar), bu faqat ichki buxgalteriya ma'lumotlari bilan aniqlanishi mumkin. $> = 1,5$	Tez likvidlik koeffitsienti (L3) nafaqat turli qarzdorlardan tushgan tushumlar hisobiga, joriy majburiyatlarning qaysi qismini qaytarish mumkinligini ko'rsatadi. $0,7-0,8$ qiymati odatiy hisoblanadi, ammo shuni yodda tutish kerakki, ushbu koeffitsient va uning dinamikasi hisob-kitoblari natijalariga asoslangan xulosalarning ishonchliligi ko'p jihatdan debitorlik qarzlarning "sifatiga" bog'liq (qarzdorning moliyaviy holatini shakllantirish va boshqalar), bu faqat ichki buxgalteriya ma'lumotlari bilan aniqlanishi mumkin. $> = 1,5$	Tez likvidlik koeffitsienti (L3) nafaqat turli qarzdorlardan tushgan tushumlar hisobiga, joriy majburiyatlarning qaysi qismini qaytarish mumkinligini ko'rsatadi. $0,7-0,8$ qiymati odatiy hisoblanadi, ammo shuni yodda tutish kerakki, ushbu koeffitsient va uning dinamikasi hisob-kitoblari natijalariga asoslangan xulosalarning ishonchliligi ko'p jihatdan debitorlik qarzlarning "sifatiga" bog'liq (qarzdorning moliyaviy holatini shakllantirish va boshqalar), bu faqat ichki buxgalteriya ma'lumotlari bilan aniqlanishi mumkin. $> = 1,5$
min = $0,8$	min = $0,8$	min = $0,8$
Joriy likvidlik koeffitsiyenti (L4) kompaniyaning qisqa	Joriy likvidlik koeffitsienti (L4) kompaniyaning qisqa muddatli majburiyatlarni	Joriy likvidlik koeffitsienti (L4) kompaniyaning qisqa

<p>muddatli majburiyatlarni to'lash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan mablag' mavjudligini ko'rsatadi. Xalqaro (va rus) amaliyotiga ko'ra likvidlik koeffitsientining qiymatlari birdan ikkitagacha (ba'zan uchtagacha) oralig'ida bo'lishi kerak. Pastki chegara, qisqa muddatli majburiyatlarni to'lash uchun hech bo'lmaganda aylanma mablag' bo'lishi kerakligi bilan bog'liq, aks holda kompaniya bankrotlik xavfi ostida qoladi. Qisqa muddatli majburiyatlardan uch baravar ko'p bo'lgan joriy aktivlarning ortiqcha bo'lishi ham istalmagan, chunki bu aktivlarning mantiqsiz tuzilishini ko'rsatishi mumkin. > 2</p>	<p>to'lash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan mablag' mavjudligini ko'rsatadi. Xalqaro (va rus) amaliyotiga ko'ra likvidlik koeffitsientining qiymatlari birdan ikkitagacha (ba'zan uchtagacha) oralig'ida bo'lishi kerak. Pastki chegara, qisqa muddatli majburiyatlarni to'lash uchun hech bo'lmaganda aylanma mablag' bo'lishi kerakligi bilan bog'liq, aks holda kompaniya bankrotlik xavfi ostida qoladi. Qisqa muddatli majburiyatlardan uch baravar ko'p bo'lgan joriy aktivlarning ortiqcha bo'lishi ham istalmagan, chunki bu aktivlarning mantiqsiz tuzilishini ko'rsatishi mumkin. > 2</p>	<p>muddatli majburiyatlarni to'lash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan mablag' mavjudligini ko'rsatadi. Xalqaro (va rus) amaliyotiga ko'ra likvidlik koeffitsientining qiymatlari birdan ikkitagacha (ba'zan uchtagacha) oralig'ida bo'lishi kerak. Pastki chegara, qisqa muddatli majburiyatlarni to'lash uchun hech bo'lmaganda aylanma mablag' bo'lishi kerakligi bilan bog'liq, aks holda kompaniya bankrotlik xavfi ostida qoladi. Qisqa muddatli majburiyatlardan uch baravar ko'p bo'lgan joriy aktivlarning ortiqcha bo'lishi ham istalmagan, chunki bu aktivlarning mantiqsiz tuzilishini ko'rsatishi mumkin. > 2</p>
<p>min = 1</p>	<p>min = 1</p>	<p>min = 1</p>
<p>Amaldagi kapitalni boshqarish qobiliyati (L5) ishlab turgan</p>	<p>Amaldagi kapitalni boshqarish qobiliyati (L5) ishlab turgan kapitalning</p>	<p>Amaldagi kapitalni boshqarish qobiliyati (L5) ishlab turgan</p>

<p>kapitalning qaysi qismi zaxiralarda immobilizatsiya qilinganligini ko'rsatadi. Ushbu koeffitsientning pasayishi debitorlik qarzlarni to'lashning sekinlashishi yoki yetkazib beruvchilar va pudratchilar tomonidan tovar krediti berish shartlari kuchayganligini, o'sish esa joriy majburiyatlarni bajarish qobiliyatining o'sib borayotganligidan dalolat beradi.</p>	<p>qaysi qismi zaxiralarda immobilizatsiya qilinganligini ko'rsatadi. Ushbu koeffitsientning pasayishi debitorlik qarzlarni to'lashning sekinlashishi yoki yetkazib beruvchilar va pudratchilar tomonidan tovar krediti berish shartlari kuchayganligini, o'sish esa joriy majburiyatlarni bajarish qobiliyatining o'sib borayotganligidan dalolat beradi.</p>	<p>kapitalning qaysi qismi zaxiralarda immobilizatsiya qilinganligini ko'rsatadi. Ushbu koeffitsientning pasayishi debitorlik qarzlarni to'lashning sekinlashishi yoki yetkazib beruvchilar va pudratchilar tomonidan tovar krediti berish shartlari kuchayganligini, o'sish esa joriy majburiyatlarni bajarish qobiliyatining o'sib borayotganligidan dalolat beradi.</p>
<p>Aktivdagi aylanma mablag'larning ulushi (L6) korxonaning barcha aktivlarida aylanma mablag'larning foizda bo'lishini tavsiflaydi.</p>	<p>Aktivdagi aylanma mablag'larning ulushi (L6) korxonaning barcha aktivlarida aylanma mablag'larning foizda bo'lishini tavsiflaydi.</p>	<p>Aktivdagi aylanma mablag'larning ulushi (L6) korxonaning barcha aktivlarida aylanma mablag'larning foizda bo'lishini tavsiflaydi.</p>
<p>Aylanma aktivlarni shakllantirishning o'z manbalari bilan ta'minlanish koeffitsienti (L7) tashkilotda uning moliyaviy barqarorligi uchun zarur bo'lgan o'z aylanma aktivlarining mavjudligini tavsiflaydi.</p>	<p>Aylanma aktivlarni shakllantirishning o'z manbalari bilan ta'minlanish koeffitsienti (L7) tashkilotda uning moliyaviy barqarorligi uchun zarur bo'lgan o'z aylanma aktivlarining mavjudligini tavsiflaydi.</p>	<p>Aylanma aktivlarni shakllantirishning o'z manbalari bilan ta'minlanish koeffitsienti (L7) tashkilotda uning moliyaviy barqarorligi uchun zarur bo'lgan o'z aylanma aktivlarining mavjudligini tavsiflaydi.</p>
<p>Kapitallashuv koeffitsienti (U1)</p>	<p>Kapitallashuv koeffitsienti (U1) tashkilotning 1 tanga</p>	<p>Kapitallashuv koeffitsienti (U1)</p>

tashkilotning 1 tanga uchun qancha qarz mablag‘lari jalb qilganligini ko‘rsatadi. O‘z mablag‘lari aktivlariga kiritilgan ≤ 1	uchun qancha qarz mablag‘lari jalb qilganligini ko‘rsatadi. O‘z mablag‘lari aktivlariga kiritilgan ≤ 1	tashkilotning 1 tanga uchun qancha qarz mablag‘lari jalb qilganligini ko‘rsatadi. O‘z mablag‘lari aktivlariga kiritilgan ≤ 1
O‘z moliyalashtirish manbalari bilan ta‘minlash koeffitsienti (U2) joriy aktivlarning qaysi qismi o‘z manbalari hisobidan moliyalashtirilishini ko‘rsatadi ($0,6 < U2 < 0,8$)	O‘z moliyalashtirish manbalari bilan ta‘minlash koeffitsienti (U2) joriy aktivlarning qaysi qismi o‘z manbalari hisobidan moliyalashtirilishini ko‘rsatadi ($0,6 < U2 < 0,8$)	O‘z moliyalashtirish manbalari bilan ta‘minlash koeffitsienti (U2) joriy aktivlarning qaysi qismi o‘z manbalari hisobidan moliyalashtirilishini ko‘rsatadi ($0,6 < U2 < 0,8$)

Moliyaviy koeffitsientlar buxgalteriya hisobi usullarining farqlarini qamrab olmaydi, tarkibiy qismlarning sifatini aks ettirmaydi.

Korporatsiya likvidligini oshirishning asosiy usullari quyidagilardir:

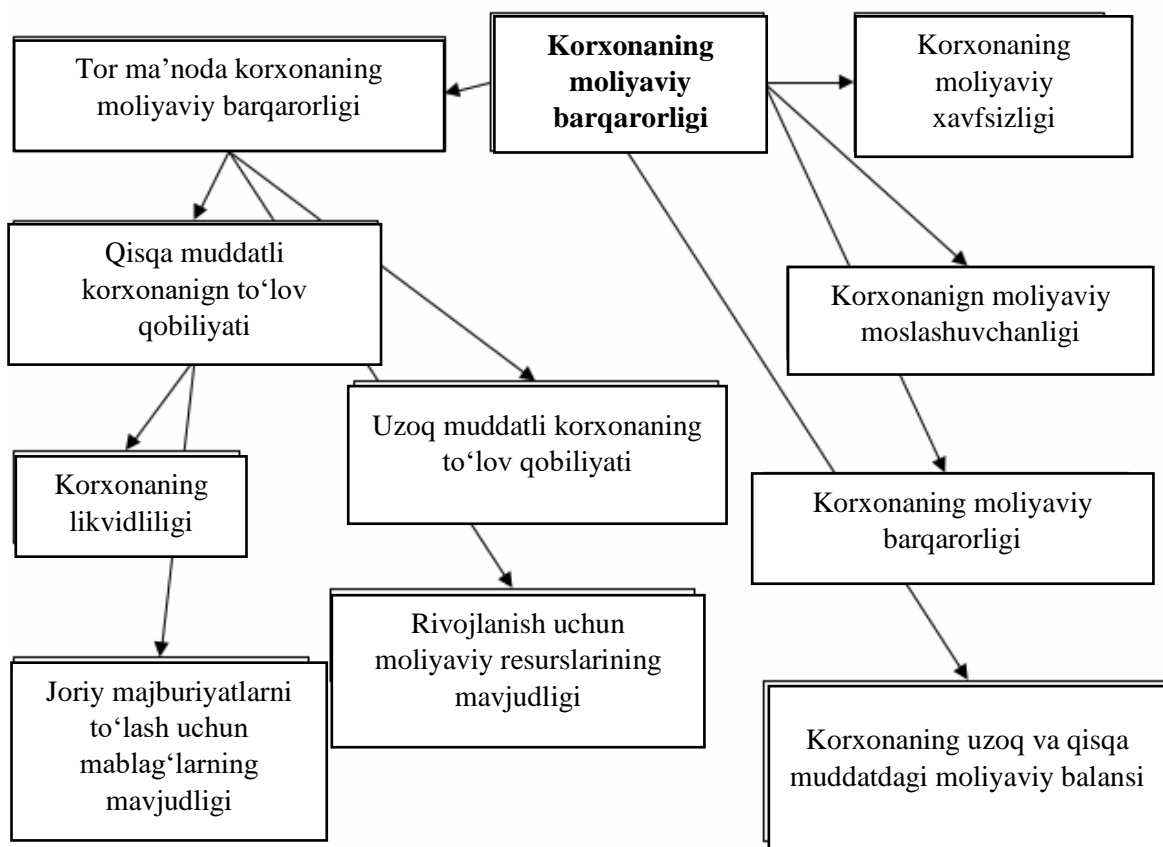
- O‘z kapitalini ko‘paytirish,
- Doimiy aktivlarning bir qismini sotish,
- Ortiqcha zaxiralarni kamaytirish,
- Debitorlik qarzlarni undirish bo‘yicha ishlarni takomillash-tirish,
- Uzoq muddatli moliyalashtirishni olish.

Korporatsiyaning moliyaviy barqarorligini tahlil qilish metodikasi.

Korporatsiya barqaror holatining xususiyatlaridan biri bu uning moliyaviy barqarorligidir. Agar normal iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan moliyaviy mablag‘larning kamida 50 foizini o‘z mablag‘lari bilan qoplasa, moliyaviy resurslardan samarali foydalansa, moliyaviy, kredit va hisob-kitob intizomiga rioya qilsa, korporatsiyaning moliyaviy holati barqaror hisoblanadi.

Moliyaviy barqarorlik ham korporatsiya faoliyat yuritayotgan iqtisodiy muhit barqarorligi, ham uning faoliyati natijalari, ichki va tashqi omillarning o'zgarishiga faol va ta'sirchan munosabati bilan bog'liq.

Moliyaviy barqarorlik – bu daromadlarning xarajatlardan barqaror ustunligini, korporatsiya mablag'larini erkin boshqarishni va ulardan samarali foydalanishni, mahsulotlarni uzluksiz ishlab chiqarish va sotishni ko'rsatadigan xususiyatdir. Moliyaviy barqarorlik barcha ishlab chiqarish-xo'jalik faoliyati jarayonida shakllanadi va korporatsiya umumiy barqarorligining asosiy tarkibiy qismidir. Quyidagi rasmda korporativ moliyaviy kuch elementlarini ko'rib chiqishimiz mumkin.

34-rasm. Korporatsiyalarning moliyaviy kursatkichlari³⁵

Muayyan sananing moliyaviy barqarorligini tahlil qilish ushbu kundan oldingi davrda korporatsiya moliyaviy resurslarni

³⁵ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

qanchalik to‘g‘ri boshqarayotganligini aniqlashga imkon beradi. Moliyaviy resurslarning holati bozor talablariga javob berishi va korporatsiya rivojlanish ehtiyojlariga javob berishi muhim, chunki moliyaviy barqarorlikning yetarli emasligi korporatsiyaning to‘lov qobiliyatiga va ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun mablag‘ yetishmasligiga olib kelishi mumkin va ortiqcha moliyaviy resurslar to‘sqinlik qilishi mumkin. Shunday qilib, moliyaviy barqarorlikning mohiyati moliyaviy resurslarni samarali shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish bilan belgilanadi.

7.2. Bankrotlik ehtimolini bashorat qilish usullari

Bankrotlikni aniqlash uchun analitik koeffitsientlardan foydalanishga qaratilgan birinchi urinishlardan biri V. Beaverning modeli hisoblanadi, u besh yillik davr mobaynida yarmi bankrot bo‘lgan bir guruh kompaniyalar uchun 30 koeffitsientni tahlil qilgan. Barcha koeffitsientlar u tomonidan 6 guruhga birlashtirildi, o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, pul oqimining asosiy kapitalga nisbatini tavsiflovchi ko‘rsatkich bashorat qilish uchun eng katta ahamiyatga ega. Ushbu nisbat quyidagi formula bo‘yicha hisoblanadi:

$$K = (\text{NP- amortizatsiya}) / (\text{Uzoq muddatli majburiyatlar} + \text{Qisqa muddatli majburiyatlar})$$

Tavsiya etilgan qiymat 0,17-0,4 oralig‘ida, agar koeffitsient 0,17 dan kam bo‘lsa, u holda korporatsiya to‘lov qobiliyatini yo‘qotish xavfi yuqori guruhiga kiradi, agar koeffitsient darajasi 0,4 dan yuqori bo‘lsa, u holda korporatsiya to‘lov qobiliyati yuqori.

Ko‘rsatkichlar uchun tortish koeffitsientlari W.Beaver modelida keltirilgan emas va bankrotlik ehtimoli yakuniy koeffitsienti hisoblanmagan. Ushbu ko‘rsatkichlarning olingan qiymatlari firmaning uchta holati bo‘yicha U.Biver tomonidan badavlat korporatsiyalar uchun, bir yil ichida bankrot bo‘lgan kompaniyalar

uchun va besh yilda bankrot bo'lgan firmalar uchun hisoblangan standart qiymatlari bilan taqqoslanadi.

Fox va Tuffler modellari ham keng qo'llaniladi.

Buyuk Britaniya uchun Lys tomonidan ishlab chiqilgan diskriminant model quyidagicha ifodalanadi:

$$Z = 0,063 x_1 + 0,092 x_2 + 0,057 x_3 + 0,001 x_4,$$

Bu yerda,

x_1 – aylanma mablag'larning aktivlar miqdoriga nisbati;

x_2 – sotishdan olingan foydaning aktivlar miqdoriga nisbati;

x_3 – taqsimlanmagan foydaning aktivlar miqdoriga nisbati;

x_4 – bu kapitalning qarz kapitaliga nisbati.

Cheklov qiymati - 0,037.

Tuffler quyidagi modelni ishlab chiqdi:

$$Z = 0,53 x_1 + 0,13 x_2 + 0,18 x_3 + 0,16 x_4,$$

Bu yerda,

x_1 – sotishdan olingan foydaning qisqa muddatli majburiyatlar miqdoriga nisbati;

x_2 – joriy aktivlarning passivlar miqdoriga nisbati;

x_3 – qisqa muddatli majburiyatlarning aktivlar miqdoriga nisbati;

x_4 – sotishdan tushgan mablag'larning aktivlar miqdoriga nisbati.

Agar Z ballari 0,3 dan yuqori bo'lsa, bu shuni ko'rsatadiki, korporatsiyalar uzoq muddatli istiqbollarga ega, agar 0,2 dan kam bo'lsa, unda bankrotlik ehtimoli katta.

Altman koeffitsienti (kreditga layoqatlilik ko'rsatkichi) 1968-yilda taniqli G'arb iqtisodchisi Altman tomonidan taklif qilingan. Kreditga layoqatlilik koeffitsienti ko'p diskriminantli tahlil (MDA) apparati yordamida tuziladi va birinchi yaqinlashish sifatida iqtisodiy subyektlarni potensial bankrotlarga va bankrot bo'lmaganlarga ajratishga imkon beradi.

Indeksni tuzishda Altman 1946-1965 yillarda yarmi bankrot bo'lgan va yarmi muvaffaqiyatli bo'lgan 66 korxonani o'rganib chiqdi va mumkin bo'lgan bankrotlikni bashorat qilish uchun foydali bo'lishi mumkin bo'lgan 22 analitik koeffitsientni ko'rib

chiqdi. Ushbu ko‘rsatkichlardan u eng muhim beshtasini tanlab oldi va ko‘p o‘zgaruvchan regressiya tenglamasini tuzdi.

Shunday qilib, Altman indeksi – bu korxonaning iqtisodiy salohiyatini va uning o‘tgan davrdagi faoliyati natijalarini tavsiflovchi ba’zi ko‘rsatkichlarning funksiyasi. Korxonaning bankrotlikka yaqinligi darajasi quyidagi parametrlar bilan belgilanadi:

Qiymat Z	Bankrotlik ehtimoli
1,8 dan kam	Juda baland
2.81 dan 2.7 gacha	Baland
2.71 dan 2.99 gacha	O‘rtacha
3,0 dan	Kam

Bu yerda keltirilgan shaklda Z balini hisoblash formulasi asl nusxadan farq qilishini hisobga olgan holda (xususan, asl nusxadagi ustav kapitali o‘rniga aksiyalarning bozor qiymati ishlatiladi – hozirda aniqlanmaydigan ko‘rsatkich) , “juda yuqori” bankrotlik ehtimolining yuqori chegarasini 1 ga tushirish tavsiya etiladi. Korxonaning retrospektiv tahlilida bankrotlik ehtimoli ko‘lamiga emas, balki ushbu ko‘rsatkichning dinamikasiga e‘tibor qaratish lozim.

Z – Altman indikatori – bu korporatsiyalar faoliyatining turli jihatlarini tavsiflovchi ko‘rsatkichlarning butun guruhini o‘z ichiga olgan murakkab ko‘rsatkich: aktivlar va passivlar tarkibi, rentabellik va oborot. Shu munosabat bilan Altman indikatorining ayrim tarkibiy qismlarining bankrotlik ehtimolini baholash o‘zgarishiga ta’sirini tahlil qilish qiziq tuyuladi.

Ko‘rib chiqilayotgan ko‘rsatkichlar uchun yagona standart mezon yo‘qligini yana bir bor ta’kidlash kerak. Ular ko‘plab omillarga bog‘liq: korporatsiyalarning tarmoq mansubligi, kredit berish tamoyillari, mablag‘lar manbalarining mavjud tuzilishi, aylanma mablag‘larning aylanmasi, korporatsiyalar obro‘si va boshqalar. Shuning uchun ushbu koeffitsientlar qiymatlarining

maqbulligi, ularning dinamikasi va o'zgarish yo'nalishlarini baholash faqat tegishli korporatsiyalarning makon-vaqt taqqoslash guruhlari natijasida o'rnatilishi mumkin.

Shunga qaramay, tovar ayirboshlashni baholashning asosiy yondashuvi shundan iboratki, tovar ayirboshlash koeffitsientlari qanchalik baland bo'lsa (ya'ni, aylanmaning davri qancha qisqa bo'lsa), korporatsiya tijorat faoliyati shunchalik samarali bo'ladi va uning ishbilarmonlik faolligi shunchalik yuqori bo'ladi.

Korporatsiya foydalanilmayotgan asosiy vositalarni sotish yoki ijaraga berish orqali naqd pul tanqisligini kamaytirishi mumkin.

Iqtisodchi Edvard Altman tomonidan yaratilgan raqamli omil MDA (Multiplele-discriminant tahlil) apparati asosida yaratilgan. U subyektlarni ikki guruhga ajratish uchun yaratilgan: keyinchalik bankrot bo'lishga qodir bo'lgan yuridik shaxslar.

Kredit koeffitsienti, shuningdek, kreditga layoqatlilik ko'rsatkichi deb ham ataladi, bu firmaning ma'lum bir vaqt mobaynida olib borgan ishi natijalarini hamda umuman moliyaviy qismini ko'rsatadigan funksiya.

Indeks quyidagicha hisoblanadi:

$$Z = 3.3 * K1 + 1.0 * K2 + 0.6 * K3 + 1.4 * K4 + 1.2 * K5 \quad (17)$$

Ulni formulaga kiritishdan oldin K1-5 ni ham hisoblash kerakligini unutmag. Buni kompaniyaning iqtisodiy muhitining quyidagi tarkibiy qismlari yordamida amalga oshirish mumkin:

- K1 = foizlar va soliqlardan oldingi daromadlar / aktivlar;
- K2 = Tovar ayirboshlash va sotish hajmi / Aktivlar;
- K3 = O'z investitsiyalari, jismoniy va moliyaviy kapital / jalb qilingan mablag'lar;
- K4 = kapitalni qayta investitsiyalashdan keyingi daromad / aktivlar;
- K5 = O'z manbalaridan mablag' / aktivlar.

O'z tadqiqotlari davomida Altman namunadan foydalanib, kreditga layoqatlilik indeksining muhim qiymati 2,675 ga teng ekanligini aniqladi. Bundan kelib chiqadiki, bir nechta tashki-

lotlarni baholash va ularning birortasining 2-3 yil oralig'ida bankrot bo'lish ehtimolini taxmin qilish uchun Z ning hisoblangan qiymatini ushbu raqam bilan taqqoslash kerak.

Tashkilotning moliyaviy holati $Z > 2.675$ bo'lganda barqaror hisoblanadi. Aksincha, muvaffaqiyatsizlik $Z < 2.675$ darajasida.

Raqamli multiplikatorning eng aniq hisoblanishi, ehtimol, faqat qimmatli qog'ozlarning birja qiymati ancha yuqori bo'lgan yuridik shaxslar uchundir. Ayni paytda ekspertlarning ta'kidlashicha, kotirovka butun dunyo iqtisodiyoti uchun muhim, ammo hozircha u qo'llanilmayapti.

7.3. Moliyaviy rejalashtirish vositalari

Har qanday korporatsiyaning ishlab chiqarish faoliyati moliya, aniqrog'i, ularning mavjudligi bilan chambarchas bog'liq. Har qanday rejalashtirish va moliyaviy qaror qabul qilish mablag'larning mavjudligi yoki yo'qligi bilan boshlanadi.

Moliyaviy rejalashtirish deganda, barcha moliyaviy resurslarni yaratish, taqsimlash va ulardan foydalanish uchun turli xil jarayonlarni boshqarish tushuniladi. Tegishli darajada amalga oshiriladigan moliyaviy rejalashtirishsiz, alohida korxonalar uchun ham, umuman, mamlakat uchun ham yuqori darajadagi iqtisodiy boshqaruvga erishish qiyin.

Moliyani oqilona boshqarish orqaligina siz ijtimoiy masalalarni muvaffaqiyatli hal etish, bozorda barqaror mavqega ega bo'lish, moddiy bazani kengaytirish va yaxshilash, ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish, to'lov qobiliyatini oshirish, ichki zaxiralarni aniqlash, foydadan foydalanish vektorlarini aniqlashga erishishingiz mumkin.

Ushbu vazifalarning barchasi ko'plab moliyaviy rejalashtirish vositalari yordamida hal etiladi. Quyidagilar alohida ajralib turadi:

- oldingi (qisqa muddatli) davr uchun moliyaviy ko'rsatkichlarni tahlil qilish uchun asos bo'lgan operatsion (qisqa muddatli) moliyaviy reja. Uni tayyorlash uchun ma'lumotlar balansdan, o'tgan oy, chorak yoki yil uchun foyda va zarar va pul oqimlari

to'g'risidagi hisobotdan olinadi. Qisqa muddatli moliyaviy rejalashtirishning asosiy vazifalaridan biri bu korporatsiyalarning likvidligini ta'minlash, bu balans ko'rsatkichlarini, daromadlar va xarajatlarni, pul oqimlarini va boshqalarni rejalashtirishni nazarda tutadigan strategik (uzoq muddatli) moliyaviy rejadir. Korporatsiyalarning uzoq muddatli moliyaviy siyosati strategiyasiga byudjet va biznes-kelajak uchun korporatsiyalarni rivojlantirish rejasi kiradi.

- balans ko'rsatkichlari, daromadlar va xarajatlar, pul oqimlari va boshqalarni rejalashtirishni nazarda tutadigan strategik (uzoq muddatli) moliyaviy reja. Korporatsiyalarning uzoq muddatli moliyaviy siyosati strategiyasini ishlab chiqish budjet va biznes-rejani o'z ichiga oladi.

Qisqa muddatli. Qisqa muddatli moliyaviy rejalashtirish asosan barcha ishlab chiqarish ehtiyojlarini yetarli miqdordagi mablag bilan aniqlash va qondirishga xizmat qiladi. To'g'ri tuzilgan byudjet buni samarali bajarishga yordam beradi.

Byudjet – bu operativ moliyaviy reja bo'lib, unda barcha ko'rsatkichlar pul shaklida ko'rsatilgan. Byudjetlarning ikkita asosiy turi mavjud – joriy va kapital. Ular korxonaga yoki uning alohida bo'limlarini butun faoliyatini tahlil qilish, rejalashtirish va nazorat qilish uchun muayyan jarayonlarni aks ettiradi. Ularning yordami bilan boshqarish optimal va samarali bo'ladi.

Byudjetni shakllantirish moliyaviy rejalashtirishning asosiy vositalaridan biri sifatida byudjetlarni ishlab chiqish jarayonidir. Byudjet mablag'lari yordamida qanday vazifalar hal qilinishiga qarab, byudjetlar quyidagilarga bo'linadi.

- naqd byudjet
- daromadlar va xarajatlar byudjeti
- prognoz balansi
- investitsiya byudjeti

Byudjetni shakllantirish yordamida siz bir qator muammolarni hal qilishingiz mumkin, masalan, moliya-xo'jalik faoliyatini to'g'ri rejalashtirish, uning moliyaviy samaradorligi va rentableligini belgilash, kelajakda ish natijasini bashorat qilish.

Moliyaviy rejalashtirish va korporativ barqarorlikning ikkinchi muhim vositasi bu – biznes-reja. Korporatsiyalarning muvaffaqiyatli ishi, bunday ishning maqsadlari va istiqbollari, kuchli tomonlari va investitsiya jozibadorligi, asosan, uning to‘g‘riligi va aniqligiga bog‘liq.

Rejalarning boshqa turlari biznes-reja asosida shakllantiriladi. Shuningdek, bu kelajakda korporatsiya yoki uning individual loyihasini boshqarishda muhim element hisoblanadi.

Odatda, biznes-reja tuzishda vakolatli rahbar yuqori darajadagi mutaxassislarni, moliyaviy rejalashtirish bo‘yicha haqiqiy mutaxassislarni jalb qiladi. Ish jarayonida ular tashkilotning moliyaviy holatini o‘rganadilar va aniq belgilaydilar:

- mahsulotlar, tovarlar yoki xizmatlarni sotishdan tushumlarni olish prognozi;
- bitta mahsulot birligining rejalashtirilgan tannarxi;
- iqtisodiy faoliyatning moliyaviy natijasi;
- rejalashtirilgan soliq imtiyozlari va byudjetga to‘lovlar;
- ishlab chiqarishni kengaytirish imkoniyati;
- yangi ish o‘rinlari yaratish imkoniyatlari;
- investorlarning qo‘shimcha aylanma mablag‘larini yoki bank kredit resurslarini jalb qilish zarurati.

Faqatgina barcha iqtisodiy va moliyaviy rejalarning bajarilishini o‘z vaqtida hisobga olish, tahlil qilish va nazorat qilish turli vositalarning samarali ishlashiga yordam beradi.

Moliyaviy tahlilning asosiy vositasi – bu moliyaviy hisobotdir. Moliyaviy ahvolni baholash quyidagi taxminiy sxema bo‘yicha amalga oshiriladi:

1-bosqich. Umumiy balansni tuzish va aktivlar va passivlar tarkibini tahlil qilish. Aktivlarni tahlil qilib, joriy va uzoq muddatli aktivlarning nisbatlarini, shuningdek, ularning o‘zgarishi dinamikasini hisoblash zarur. Aylanma mablag‘larni tahlil qilishda debitorlik va zaxiralar dinamikasini baholash zarur. Ushbu moddalarning ko‘payishi mablag‘larning majburiyligi va ularni muomaladan chetlashtirish haqida gapiradi. Majburiyatlarni tahlil qilishda kapital va qarz kapitalining nisbatlarini hisobga olish

kerak. Qarzga olingan kapitalni tahlil qilib, kreditorlik qarzlari dinamikasini hisobga olish kerak.

2-bosqich. Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotni tahlil qilish. Bu yerda narsalarning o'tgan yillarga nisbatan foiz o'zgarishini taxmin qilish kerak.

3-bosqich. Pul oqimlarini tahlil qilish. Naqd pul oqimlari uchta tarkibiy qismga bo'linadi. Operatsion faoliyatdan kelib chiqadigan pul mablag'lari oqimi, investitsiya faoliyatidan kelib chiqadigan pul mablag'lari va moliyaviy faoliyatdan kelib tushadigan pul oqimlari. Tahlil qilayotganda har bir faoliyat turidan jami pul mablag'lari oqimining solishtirma og'irligini, shuningdek, yillar bo'yicha dinamikani hisoblash kerak.

4-bosqich. Likvidlik ko'rsatkichlarini tahlil qilish. Likvidlik korporatsiyalarning qisqa muddatli majburiyatlarini joriy aktivlari hisobidan qoplash qobiliyatini tavsiflaydi.

**Joriy likvidlik koeffitsienti = Joriy aktivlar / muddatli
majburiyatlar**

Tezkor koeffitsient korporatsiya o'z majburiyatlarini to'lash uchun joriy aktivlarni naqd pulga qanchalik tez aylantirishi mumkinligini ko'rsatadi.

**Tez koeffitsient = Amaldagi aktivlar - zaxiralar / muddatli
majburiyatlar**

Mutlaq likvidlik koeffitsienti korporatsiyaning o'z majburiyatlarini naqd pul va qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar hisobiga qanday qoplashini ko'rsatadi.

**Mutlaq likvidlik koeffitsienti = Naqd pul + Qisqa muddatli
moliyaviy investitsiyalar / Joriy majburiyatlar**

5-bosqich. Moliyaviy barqarorlikni tahlil qilish. Moliyaviy barqarorlikni baholash koeffitsientlari korporativ kapitalni

shakllantirish manbalarining tuzilishi bilan bog‘liq moliyaviy tavakkalchilik darajasini va shunga mos ravishda kelajakdagi rivojlanish jarayonida uning moliyaviy barqarorligi darajasini aniqlashga imkon beradi.

1. Avtonomiya koeffitsienti = O‘z mablag‘lari/Valyuta balansi;

2. Moliyaviy mustaqillik koeffitsienti = O‘z kapitali+Uzoq muddatli passivlar/ jami kapital

3. Uzoq muddatli qo‘yilmalar tarkibi koeffitsienti = muddatli passivlar/Aylanmadan tashqari aktivlar

6-bosqich. Joriy aktivlar va majburiyatlar aylanmasini tahlil qilish. Tovar ayirboshlash koeffitsientlari aktivlarning yiliga necha marta pulga aylantirilishini va aylantirish uchun necha kun kerakligini ko‘rsatadi.

Tovar ayirboshlash koeffitsienti = Savdo daromadi / ko‘rsatkich ko‘rsatkichlarining o‘rtacha qiymati, bu yerda ko‘rsatkich ko‘rsatkichlarining o‘rtacha qiymati = (davr boshidagi ko‘rsatkich + davr oxiridagi ko‘rsatkich qiymati) / 2
Inventarizatsiya aylanmasi koeffitsienti = Sotish narxi / o‘rtacha zaxiralar

Ushbu koeffitsientlar aylanmalarda hisoblab chiqiladi, aylanmalarning davomiyligini bir necha kun ichida bilish uchun siz oborot davrini hisoblashingiz kerak:

Tovar aylanmasi davri = 364 kun / aylanish darajasi

7-bosqich. Daromadlilik tahlili. korxonaning xo‘jalik faoliyati davomida kerakli foyda olish qobiliyatini tavsiflash va aktivlar va investitsiya qilingan kapitaldan foydalanishning umumiy samaradorligini aniqlash. Daromad qancha yuqori bo‘lsa, bu biznes shuncha foydali bo‘ladi.

Aktivlar rentabelligi koeffitsienti= Sof foyda / Aktivlarning o‘rtacha qiymati;

Aktivlar rentabelligi – bu korxonaning asosiy faoliyati natijalarini baholashga imkon beradigan har tomonlama ko‘rsatkichdir. Bu kompaniya aktivlari yig‘indisiga tushadigan daromadni ifodalaydi.

Mahsulot realizatsiyasi rentabelligi koeffitsienti=
Foyda/Tushum

Sotishning rentabelligi sotilgan 1 so‘mlik mahsulotga qancha foyda olishini, boshqacha qilib aytganda, ishlab chiqarish tannarxini qoplaganidan keyin qancha korxonada ichida qolishini ko‘rsatadi.

Joriy harajatlarning rentabelligi koeffitsienti = Foyda/xarajatlarning;

O‘z kapitali rentabelligi – sof foyda/jami o‘z kapitali;

Kompaniyaning kapitalidan foydalanish samaradorligini tavsiflaydi.

Mas’uliyat darajasiga ko‘ra o‘z kapitali quyidagilarga bo‘linadi.

- ustav kapitali, uning miqdori ta’sis hujjatlarida belgilanadi va tarkibiy bo‘linmalarining davlat reestrda majburiy ro‘yxatdan o‘tkazilishi kerak;

- qo‘shimcha kapital bu qo‘shimcha kapital, zaxira kapitali va taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar).

O‘z kapitaliga iqtisodiy mazmuni, shakllantirish va foydalanish tamoyillari bilan farq qiladigan moliyaviy manbalar kiradi:

- ustav kapitali,
- aksiyadorlardan sotib olingan o‘z aksiyalari,
- qo‘shimcha kapital,
- zaxira kapitali, shu jumladan, qonun hujjatlariga muvofiq shakllangan zaxiralar va ta’sis hujjatlariga muvofiq shakllangan zaxiralar,
- taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar).

Shunday qilib, o‘z kapitali tarkibida ikkita asosiy komponentni ajratish mumkin: investitsiya qilingan kapital (korxonaga egalari tomonidan kiritilgan kapital) va jamg‘arilgan kapital (dastlab egalari tomonidan ilgari surilgan narsalarga qo‘shimcha ravishda korxonada yaratilgan kapital).

VIII BOB. KORPORATIV QAYTA QURISH

8.1. Qayta qurish tushunchasi va vazifalari

Qayta qurish mohiyati moliyaviy barqarorlik va raqobatbardoshlikni oshirish maqsadida barcha ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish uchun sharoit yaratishga qaratilgan tarkibiy o'zgarishlar jarayoni sifatida ta'riflanishi mumkin. Korxonani qayta qurish quyidagi maqsadlarda amalga oshiriladi:

- muayyan iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni hal qilish (masalan, korporatsiyalarni moliyaviy sog'lomlashtirish);
- mulkchilikni taqsimlash va korporativ faoliyat ustidan nazoratni o'zgartirish;
- to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar yoki uzoq muddatli qarz majburiyatlari shaklida uzoq muddatli kapital qo'yilmalarni jalb qilish;
- korporatsiyalarning o'z kapitalining bozor qiymatining uning raqobatbardoshligi uchun zarur shart sifatida o'sishi;
- korporatsiyalar ishtirokchilari o'rtasidagi ziddiyatlarni hal qilish;
- korporatsiyalarning alohida bo'linmalari, shuningdek, filiallar va markaziy ofis o'rtasidagi ziddiyatlarni hal qilish.

Qayta qurish korporatsiya quyidagi hollarda amalga oshiriladi:

- inqiroz holatida bo'lib, uzoq muddatli istiqbolda samarali ishlashi uchun sharoit yaratib, moliyaviy tiklanishni talab qiladi;
- kapitalning markazlashtirilishi tufayli o'z kapitalining bozor qiymatini maqsadli ravishda oshirish holatlarida.

Sanoat korporatsiyalarini qayta qurish konsepsiyasi banklar va aksiyadorlar yordami uchun zarur shartdir. Konsepsiya cheklangan muddat ichida ishlab chiqilishi kerak, shuning uchun konsepsiyaning maqsadlari aniq shakllantirilishi, ayniqsa, muhimdir. Noaniq shakllangan yoki real bo'lmagan maqsadlar muqarrar ravishda kompaniyaning muvaffaqiyatli operatsion qayta tuzilishidan so'ng yanada rivojlanib, raqobatbardoshligini kuchaytira olmasligiga olib keladi, shu bilan bir xil sohadagi boshqa

kompaniyalar bunga qodir. Shuni yodda tutish kerakki, qayta qurish konsepsiyasini amalga oshirish moddiy, mehnat va moliyaviy resurslarni yuqori malakali va qattiq boshqarishni talab qiladi. Qayta qurish konsepsiyasini amalga oshirish korporatsiyalar faoliyatida barqaror qisqa va uzoq muddatli oʻzgarishlarni keltirib chiqarishi kerak, natijada kompaniyaning oʻz kapitalining bozor qiymati va uning oddiy aksiyalarining bozor qiymati oshadi. Qayta qurish jarayonining oʻziga xos mazmuni qayta qurish shakliga qarab belgilanadi: qisqa muddat ichida eng keskin iqtisodiy va moliyaviy muammolarni hal qilishga qaratilgan operativ qayta qurish amalga oshirilmoqda yoki undan ham qiyin bosqich – strategik qayta qurish amalga oshirilmoqda. Umuman olganda, korporativ qayta qurish faoliyat samaradorligini oshirishga qaratilgan va mavjud korporatsiyalarning rivojlanishi bilan bogʻliq, shu jumladan, oʻz kapitali narxini oshirish, raqobatbardoshlikni oshirish, yangi bozorlarni egallash yoki mavjud bozorlarni egallash, tashkiliy tuzilmani optimallashtirish, faoliyatni diversifikatsiya qilish va h.k. Inqiroz sharoitida korporativ qayta qurish inqiroz manbalari va oqibatlarini oldini olishga qaratilgan boʻlib: ishlab chiqarish va sotish samaradorligining pasayishidan, kreditorlar bilan hisob-kitoblarga taʼsir qilmaydigan moliyaviy-iqtisodiy vaziyatning yomonlashuvidan. kreditorlarning talablarini oʻz vaqtida yoki toʻliq qondirmaslik bilan tavsiflangan holatlardan himoya qiladi. Inqirozli vaziyatning oʻta namoyon boʻlishi bu korporatsiyalarning toʻlovga qodir emasligi (bankrotligi)dir.

8.2. Korporativ qayta qurish sabablari va maqsadlari

«Restructuring» atamasi soʻzma-soʻz inglizcha «qayta qurish» degan maʼnoni anglatadi. Agar biz tadbirkorlik haqida gapiradigan boʻlsak, unda korporatsiyalardagi qayta qurish uning tuzilishi va ichki elementlarini oʻzgartirishga qaratilgan. Koʻpincha, ushbu usul salbiy taʼsir koʻrsatadigan omillar

ta'sirida tashkilotning ish tizimini takomillashtirish va uni inqiroz holatidan olib chiqish maqsadida kiritiladi. Korporativ qayta qurish jarayoni quyidagi elementlarni takomillashtirishni o'z ichiga oladi:

- Menejment tizimi.
- Moliyaviy-iqtisodiy siyosat.
- Mahsulot marketingi va sotish tizimi.
- Xodimlarni boshqarish. Korxonalarni qayta tashkil etishning asosiy sababi bu korporativ faoliyatning salbiy ko'rsatkichlari, ya'ni: past foyda darajasi, tovar aylanmasi uchun naqd pul yetishmasligi va moliyaviy qarzdorlikning yuqori darajasi bo'lishi mumkin. Korxonani qayta qurish uning faoliyatini davom ettirishning yagona usuli bo'ladigan darajaga yetganligini ko'rsatadigan shartlarning to'liq ro'yxati mavjud. Daromadning pasayishi, shuningdek, boshqa ko'rsatkichlarning o'tgan davr darajasiga nisbatan yoki raqobatchilar ko'rsatkichlariga nisbatan yomon tomonga o'zgarishi. Xodimlarni boshqarish samaradorligini pasayishi va natijada ishchilarning ish qobiliyati va samaradorligi ko'rsatkichlarining yomonlashuvi. Kreditorlarga qarzlarning sonining ko'payishi, shuningdek, ularni to'lash uchun mablag' yetishmasligi va korporatsiyalarning bankrot bo'lish xavfi.

Biroq, qayta qurish tartibini nafaqat qiyinchiliklarga duch keladigan tashkilotlar foydalanadi. Muvaffaqiyatli korporatsiyalar o'zlarining ichki tizimlarini ham o'zgartirmoqdalar, chunki qayta qurish asosiy maqsadi korporatsiyalarning bozorda raqobatdoshligini oshirishdir.

Qayta qurish usulini tanlashga o'tishdan oldin, har bir korporatsiya qanday maqsadga intilayotganini aniqlash kerak. Umumiy muammo har doim ham korporatsiyalar ish uslubini o'zgartirishdir. Shu bilan birga, har bir korporatsiya boshqa maqsadlarga erishishga intilishi mumkin – bu qanday

muammoni hal qilish kerakligiga bog‘liq. Keling, jadvalda korporativ qayta qurishning asosiy vazifalarini ko‘rib chiqamiz:

3-jadval

Korporativ qayta qurishning asosiy vazifalari³⁶

Guruh maqsadi	Asosiy maqsadlar
Kompaniya asoschilari manfaatlarini himoya qilish	Korxonada muassislarning manfaatlarini himoya qilish. Tashkilotning umumiy qiymatini oshirish va korxonada muassislarning boshqaruvini boshqarish huquqini yo‘qotish xavfini kamaytirish.
Iqtisodiy vaziyatni yaxshilash	Moliya sohasida kompaniyaning rentabelligi va barqarorligini oshirish: Xarajatlarni pasaytirish. Soliqqa tortishni optimallashtirish. Korxonaning bankrotlik xavfini yo‘q qilish.
Bozorda korxonaning raqobatbardoshligini oshirish	Sotish hajmining o‘shishi. Kredit majburiyatlarini to‘lamaslik xavfini yo‘q qilish. Korxonaning zararli yo‘nalishlarini yo‘q qilish. Narxlar siyosatini takomillashtirish.
Korxonani rivojlantirish	Poytaxtlarni birlashtirish. Kompaniyani investorlar uchun yanada jozibali qilishga intilish.

Shu bilan birga, korxonani qayta tuzish mumkin bo‘lgan xatarlarni unutmaslik kerak: noto‘g‘ri qayta qurish strategiyasini tanlash yangi muammolarning paydo bo‘lishiga olib kelishi mumkin – masalan, korxonada operatsion strategiyadan foydalananda. Bu kompaniyaning inqiroz holatidan chiqmasligini, faqat o‘z faoliyatini qisqa muddatga uzaytirishiga olib keladi. Mavjud resurslarni baholashdagi xatolar kompaniya qayta qurish uchun kerakli miqdordagi resurslarning yetishmasligiga olib kelishi

³⁶ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

mumkin. Qayta qurish maqsadlari va vazifalarining noto'g'ri belgilanishi yoki ularning yo'qligi – ushbu komponentsiz muvaffaqiyatli natijalarga erishib bo'lmazligiga olib keladi.

Qayta qurish jarayonida ishtirok etadigan elementlarning manfaatlari uchun ziddiyatlarning shakllanishi.

Buning oldini olish uchun barcha qadamlar dastur qatnashchilari bilan oldindan kelishib olinishi kerak.

Ish joylarini qisqartirish. Xodimlarning katta miqdordagi ishdan bo'shatilishi korxonada ijtimoiy keskinlikni keltirib chiqarishi mumkin. Qayta qurishni muddatidan oldin tugatish yoki uni o'tkazish juda uzoq davom etadi. Agar rahbariyat birinchi ijobiy natijani olgan bo'lsa yoki aksincha, kutilmagan holatlarga duch kelgan bo'lsa, bu sodir bo'lishi mumkin.

8.3. Korporatsiyani qayta qurish turlari va shakllari

Korxonani qayta qurish turlari bir necha mezonlarga ko'ra tasniflanishi mumkin: qo'llanilish sohalari, korxonada faoliyatining natijalariga ta'sir muddati, qayta qurish yo'nalishi va korxonaning moliyaviy holati bilan bog'liqligi. Qo'llash sohasiga ko'ra qayta qurish jarayonlari ishlab chiqarish, tashkiliy va boshqaruv, huquqiy va mulkiy turlarga bo'linadi.

- Sanoatni qayta qurish korxonaning ishlab chiqarish tarkibidagi o'zgarishlarga ta'sir qiladi, bu ishlab chiqarish va texnik jarayonlar va operatsiyalarni isloh qilish asosida yuzaga keladi. Bu ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, texnologik jarayonlar narxini pasaytirish, ularni intensivlashtirishga qaratilgan; ish vaqtidan oqilona foydalanmaslik natijasida nikoh va yo'qotishlarni bartaraf etish; yuqori rentabelli mahsulotlar ishlab chiqarishni o'zlashtirish;

- Tashkilotni qayta qurish tashkilot va korxonalarni boshqarish sohasida amalga oshiriladi. U tashkiliy va ishlab chiqarish tuzilmalarini soddalashtirish orqali boshqaruv xarajatlarini kamaytirishni nazarda tutadi.

- Huquqiy qayta qurish ustav kapitalining tuzilishi, korxonani boshqarish huquqlarini qayta taqsimlash va qonuniy konsolidatsiyasi bilan bog‘liq.

- Mulkni qayta qurish korxonada aktivlari va passivlari tarkibidagi o‘zgarishlarga ta’sir qiladi. Qoidaga ko‘ra, u eskirgan va ortiqcha ishlab chiqarish quvvatlarini va boshqa likvidsiz aktivlarni tugatish va sotish orqali xarajatlarni kamaytirishni o‘z ichiga oladi. Korxonalar faoliyatiga ta’sir jihatidan qayta qurish jarayonlari uzoq muddatli va qisqa muddatli bo‘lishi mumkin.

- Uzoq muddatli qayta qurish; asosan; ishlab chiqarish, tashkiliy va boshqaruv sohalaridagi tarkibiy o‘zgarishlarga tegishli. Ushbu jarayonlarni amalga oshirish uchun, ya’ni ishlab chiqarishni, so‘ngra tashkiliy va boshqaruv tuzilmasini isloh qilish uchun ancha vaqt talab etiladi (balki bir necha yil).

- Qisqa muddatli qayta qurish moliya sektoriga taalluqlidir va qisqa vaqt ichida kompaniya faoliyatini yaxshilashga qaratilgan. Amalga oshirish yo‘nalishlari va uslublariga ko‘ra korxonalarni qayta qurish bir necha turlarini ajratib ko‘rsatish mumkin.

- kengaytirish (qo‘shilish, tortib olish, egallab olish, birlashtirish, sotib olish va ijaraga berish) va qisqartirish (mulkni ajratish, taqsimlash, sotish, o‘z kapitalini kamaytirish, mulkni ijaraga berish, yaratish) orqali korxonada ko‘lamini o‘zgartirish (yordamchi kompaniya, bepul ko‘chirish, majburiyatlarni qoplash uchun mol-mulkni berish, mol-mulkni konservatsiya qilish, tugatish).

- tashkiliy-huquqiy shaklini o‘zgartirish (mulkni o‘zgartirish, xususiyashtirish, umuman, korxonani sotish, bankrotlik), ustav kapitalini qayta tuzish (aksiyalarni chiqarish, nazorat qilish, sotish, sotib olish, konvertatsiya qilish, oldini olish qarzlarni olib qo‘yish) va kreditorlik qarzlarni qayta tuzish (qaytarish, hisobdan chiqarish, kechiktirish, to‘lash rejasi, sotish, konvertatsiya qilish, almashtirish).

- boshqaruvning tashkiliy tuzilmasini qayta qurish (vakolatlarni qayta taqsimlash, boshqaruv xizmatlari funksiyalari va

vazifalari ro'yxatini o'zgartirish va boshqalar) orqali korxonaning ichki tuzilishini o'zgartirish, ishlab chiqarish tarkibini qayta qurish. Xo'jalik yurituvchi subyektning moliyaviy-iqtisodiy holatiga nisbatan faoliyat ko'rsatayotgan korxonani saqlab qolish (korxonaning bozor qiymatini oshirish, mulkni saqlash va ko'paytirish) bilan bog'liq strategik rejalarni amalga oshirishga qaratilgan normal faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarini qayta tuzilishini ajratib ko'rsatish mumkin va "kasal" korxonalarini qayta qurish, ularni "sog'lom" davlatga aylantirish uchun nochor korxonalarini qayta tashkil etishga qaratilgan yechimlar va strategiyalarga yo'naltirilgan.

Qayta qurish operatsion va strategik usulda amalga oshirilishi mumkin. Operatsion qayta qurish qisqa vaqt ichida kompaniyaning to'lov qobiliyatini tiklash muammolarini hal qilishga qaratilgan va ichki zaxiralar hisobiga amalga oshiriladi. Uning natijalari quyidagilardan iborat: investitsiyalarni kamaytirish, zaxiralarni qisqartirish, debitorlik qarzlarni kamaytirish, ortiqcha aktivlarni sotish orqali likvidlikni yaxshilashda; ishlab chiqarish faoliyati natijalarini yaxshilashda, tovar-moddiy zaxiralarning aylanishini tezlashtirishda, moddiy xarajatlar va xodimlar xarajatlarini kamaytirishda; jalb qilingan kapital tarkibini o'zgartirishda; to'lov qobiliyatini tiklashda va ishlab chiqarish rentabelligining o'sishida. Strategik qayta qurish tashkilot maqomini o'zgartirishning turli shakllarini o'z ichiga oladi: kengayish (birlashish va qo'shilish), qisqartirish (ajratish va ajratish) va ustav kapitalini o'zgartirish. Strategik qayta qurish uzoq muddatli istiqbolda kompaniyaning moliyaviy barqarorligini tiklash muammolarini hal qilishga qaratilgan bo'lib, moliyaviy xatarlarni boshqarish, investitsiya loyihalari, qayta tashkil etish va kapital xarajatlarini boshqarish orqali amalga oshiriladi.

Strategik qayta qurishning asosiy vazifalari uning mohiyati bilan belgilanadi:

- uzoq muddatli istiqbolda kompaniyaning to‘lov qobiliyatini saqlash;
- barqaror moliyaviy muvozanat va raqobatbardoshlikni ta‘minlash;
- qo‘shilish va qo‘shilish orqali biznes qiymatining o‘shishini ta‘minlash;
- kompaniyaning investitsiya jozibadorligini oshirish.

8.4. Korporatsiyani qayta qurish shakllari va bosqichlari

Operatsion restrukturizatsiya – korxonani moliyaviy sog‘lomlashtirish (agar tashkilot inqiroz holatida bo‘lsa), shuningdek, to‘lov qobiliyatini yaxshilashdir. Bunday usulni tashkil qilish uchun kompaniyaning ichki manbalaridan foydalanib, bilvosita xarajatlardan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlarga o‘tish, shuningdek, ularni kamaytirish zarur. Bundan tashqari, asosiy va yordamchi biznesni ajratib ko‘rsatish va sotish ham muhimdir. Ushbu turdagi restrukturizatsiyani tashkil etishning yakuniy natijasi menejment va menejment qaysi faoliyat eng ko‘p foyda keltirayotganini va qaysi birini yo‘q qilish kerakligini aniq tushunadigan kompaniya bo‘ladi. Operatsion qayta qurish kelajakda strategik uchun sharoit yaratadi. Korxonani strategik qayta qurish. Ushbu jarayon kompaniyaning investorlar uchun jozibadorligi darajasini oshirishga, shuningdek, tashqi moliyalash manbalarini jalb qilish uchun sharoit yaratishga qaratilgan tadbirlarni o‘z ichiga oladi. Korxonani qayta tashkil etishning bunday dasturi natijasida quyidagilar ajralib turadi:

- Sof foyda oqimining ko‘payishi.
- Raqobatbardoshlikni oshirish.
- Tashkilot kapitalining bozor qiymatining oshishi.

Kompleks qayta qurish. Bu eng ko‘p vaqt talab qiluvchi va qimmat protsedura bo‘lib, barcha korxonalar undan foydalanmaydilar. Ushbu turdagi qayta qurish bir necha bosqichlarni o‘z ichiga oladi va tashkilot ishidagi barcha

elementlar transformatsiyaga uchraydi. Korxonada qayta qurishni keyingi boshqarish kompaniyaning ayrim sohalarida vaziyat qanday o'zgarishiga bog'liq.

Qisman qayta qurish. Ushbu tur faoliyatning barcha elementlariga taalluqli emas, faqat bittasi yoki bir nechtasi. Bunday qayta qurish dasturini amalga oshirishda tizimdagi alohida elementlarning ishini tahlil qiladigan qo'shimcha mutaxassislarni jalb qilish kerak. Ko'pincha qisman restrukturizatsiyadan foydalanish faqat mahalliy natijani beradi va bu usul butun korxonani tizimini o'zgartirish uchun eng samarali hisoblanmaydi.

4-jadval

Korporativ qayta qurish bosqichlari: namunaviy reja³⁷

№	Nomi	Asosiy maqsadi	Natijasi
1	Maqsadlarni aniqlash	Korxonani qayta qurish maqsadi nima ekanligini, yaxshiroq natijaga erishish uchun qanday elementlarni o'zgartirish kerakligini aniqlash.	Agar maqsad to'g'ri aniqlangan bo'lsa, unda qayta qurish dasturini yanada amalga oshirish belgilangan maqsadlarga erishish uchun samarali bo'ladi.
2	Diagnostika	Korxonani qayta qurish tahlili. Buning uchun quyidagi vazifalarni qo'yish kerak: Huquqiy tahlil. Soliq tahlili. Operatsion faoliyat va investitsiya imkoniyatlarini tahlil qilish. Menejment strategiyasini o'rganish. Kompaniyaning moliyaviy holatini aniqlash.	Kompaniyaning ijobiy va salbiy tomonlarini aniqlash, uni qanday istiqbollar kutayotganini, shuningdek, uning faoliyatiga sarmoyalar qanchalik foydali bo'lishini tushunish.

³⁷ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

3	Korxonani qayta qurish strategiyasini ishlab chiqish	Usullarni aniqlash, prognoz qilinayotgan moliyaviy ko'rsatkichlarni hisoblash, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatarlarni baholash, korxonaning strategik maqsadlarini shakllantirish va aniqlashtirish va korxonani qayta qurish vositalaridan foydalanish.	Kompaniyani o'zgartirish bo'yicha keyingi ishlarning bir nechta variantlarini tuzish.
4	Amalni qayta qurish	Faoliyatni amalga oshirishda ishtirok etadigan ekspertlar guruhini shakllantirish, shundan so'ng barcha tadbirlarni izchil amalga oshirish mavjud.	Qayta qurish dasturida belgilangan vazifalarni bajarish.
5	Qayta qurish natijalarini baholash	Vazifalarni amalga oshirishda ishtirok etgan guruh maqsadli ko'rsatkichlarning bajarilishini nazorat qiladi, shuningdek, natijalarni tahlil qiladi va bajarilgan ishlar to'g'risida hisobot tayyorlaydi.	Belgilangan maqsadlarga erishish va qayta qurish dasturini samarali amalga oshirish.

Qayta qurish dasturini amalga oshirish uchun tadbirkorlar konsalting kompaniyalari yordamidan foydalanishlari mumkin. Ular korxonaning holatini tahlil qilish bilan shug'ullanadilar, shuningdek, strategiyani ishlab chiqadilar va zarur choralar ro'yxatini tuzadilar.

Birinchi bosqich – qayta qurish maqsadlarini aniqlash. Egalari va menejment kompaniyaning hozirgi faoliyatida aynan

nimadan mamnun emasligini va tarkibiy o'zgarishlar natijasida nimalarga erishmoqchi ekanliklarini aniqlab olishlari kerak. Kompaniyaning kelgusida rivojlanishi va shunga muvofiq ravishda qayta qurish dasturining taqdiri ularning maqsadlari va vazifalar ko'lamini qanchalik malakali belgilashiga bog'liq.

5-jadval

Korporativ qayta qurish ketma-ketligi³⁸

Korporativ qayta qurish ketma-ketligi			
Qayta qurish maqsadi		Korporatsiyalarning moliyaviy salohiyati diagnostikasi	
Qayta qurish bilan bog'liq ishlab chiqarish quvvatlari va xatarlarni baholash			
Korporativ qayta qurish strategiyalari		Korporativ qayta qurish strategiyalari	

Ikkinchi bosqich – bu kompaniyaning diagnostikasi. U kompaniyaning muammolarini aniqlash, kuchli va kuchsiz tomonlarini aniqlash, rivojlanish istiqbollari va ushbu biznesga keyingi investitsiyalarning rentabelligini tushunish maqsadida amalga oshiriladi. Diagnostika o'tkazishda, qoida tariqasida, yuridik, soliq tahlili, operatsion faoliyat tahlili, kompaniyaning bozori va investitsiya jozibadorligi amalga oshiriladi. Shuningdek, uning moliyaviy holati, strategiyasi va boshqaruv faoliyati o'rganiladi.

Uchinchi bosqich – qayta qurish strategiyasi va dasturini ishlab chiqish. Ushbu bosqichda diagnostika natijasida olingan ma'lumotlarga ko'ra, kompaniya rivojlanishining bir nechta muqobil variantlari ishlab chiqilgan. Har bir variant uchun qayta qurish usullari aniqlanadi, prognoz ko'rsatkichlari hisoblab

³⁸ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

chiqiladi, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatarlar va jalb qilingan resurslar miqdori baholanadi. Turli mezonlarga asoslanib, kompaniya egalari va menejment u yoki bu alternativaning samaradorligini baholaydilar va tanlovni amalga oshiradilar, unga muvofiq qayta qurish dasturi ishlab chiqiladi. Shu bilan birga, korxonaning strategik maqsadlari rasmiylashtiriladi va aniqlanadi, resurs cheklovlarini hisobga olgan holda tizim erishishi kerak bo'lgan sifat va miqdoriy maqsad parametrlari batafsil bayon qilinadi.

To'rtinchi bosqich – ishlab chiqilgan dasturga muvofiq qayta tuzishni amalga oshirish. Ishga jalb qilingan mutaxassislar guruhi shakllantiriladi. Keyin dasturning barcha bosqichlari ishlab chiqiladi va izchil amalga oshiriladi. Qayta qurishning to'rtinchi bosqichi davomida maqsadli ko'rsatkichlar belgilanadi va agar ular rejalashtirilgan qiymatlardan chetga chiqsa, kompaniya dasturni to'g'rilaydi.

Va nihoyat, beshinchi bosqich – qayta qurish dasturini qo'llab-quvvatlash va uning natijalarini baholash. So'nggi bosqichda dasturni amalga oshirish uchun mas'ul bo'lgan guruh maqsadli ko'rsatkichlarning bajarilishini nazorat qiladi, olingan natijalarni tahlil qiladi va bajarilgan ishlar to'g'risida yakuniy hisobot tayyorlaydi.

8.5. Korporatsiyani qayta qurish modellari

Korxonaning faoliyati asoslari va rivojlanish istiqbollari ta'sir qiladigan har qanday qarorlarni qabul qilish uning faoliyatini har tomonlama tahlil qilish zarurligini talab qiladi. Operatsion restrukturizatsiya qisqa vaqt ichida (3-4 oy) amalga oshiriladi, bunda kompaniya tashqi moliyaviy yordam manbalariga tayanolmaydi va o'zining likvidligini, birinchi navbatda, ichki zaxiralar hisobiga oshirishga qaror qiladi. Qayta qurish bo'yicha tajribaga ega bo'lgan yoki ushbu jarayonlarni boshlayotgan aksariyat korxonalar qayta qurish xususiyatiga ega bo'lgan va korxonani inqiroz holatidan chiqarishga, uning rentabelligini ma'lum darajada ta'minlashga, naqd pul ishlash qobiliyatini ta'minlashga qaratilgan operativ qayta qurish bilan o'z ishini boshlaydi.

Qo‘shilish jarayonida bir kompaniyaning huquqlari, majburiyatlari va mol-mulki boshqasiga o‘tadi. Birinchi tashkilot o‘z faoliyatini amalga oshirishni to‘xtatadi, ikkinchisi esa davom etadi. Ushbu parametr kompaniyada kreditorlarga qarzlarni to‘lashda, shuningdek, soliq majburiyatlarini bajarishda muammolarga duch kelganda qo‘llaniladi. Mamlakat qonunchiligiga binoan, qarzdorlik sababli tashkilotni tugatish mumkin emas, shuning uchun eng yaxshi usul bu qo‘shilishdir.

Qayta tashkil etish to‘g‘risidagi qarorni qo‘shilish shaklida qo‘llash. Birlashishda qatnashadigan har bir korxonaning ishtirokchilari (aksiyadorlari) yig‘ilishlarni o‘tkazadilar va birlashma shaklida qayta tashkil etish to‘g‘risida qaror qabul qiladilar. Qaror bayonnomada qayd etiladi. Bitta ishtirokchiga ega bo‘lgan jamiyatda qaror faqat shu ishtirokchi tomonidan qabul qilinadi.

Ta‘sischilarning qarorida quyidagilar nazarda tutilgan:

- inventarizatsiya qilish muddati;
- merosxo‘rga berilgan mulkni baholash usuli;
- sof foydani taqsimlash tartibi;
- meros oluvchining ustav kapitalini shakllantirish tartibi va miqdori;
- korporatsiyalar uchun – qayta tashkil etilgan jamiyat aksiyalarini huquqiy voris aksiyalariga aylantirish tartibi.

Qayta tashkil qilingan so‘nggi korxonalar qaror qabul qilgan kundan boshlab 30 kun ichida ularning har biri o‘zaro hisob-kitoblar mavjud bo‘lgan kontragentlarni qayta tashkil etish boshlanganligi to‘g‘risida xabar berishlari shart.

Shuningdek, qayta tashkil etish boshlanganligi to‘g‘risida xabar joylashtirish lozim. Buni amalga oshirish mumkin:

- bosma yoki onlayn ommaviy axborot vositalarida;
- Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida;

Kreditorlar xabar berilgan yoki e‘lon qilingan kundan boshlab 30 kun ichida quyidagilarni talab qilish huquqiga ega:

- majburiyatlarni muddatidan oldin tugatish yoki bajarish;
- zararni qoplash.

Inventarizatsiya qilish. Sizga meros o‘tkaziladigan aktivlar va majburiyatlar ro‘yxatini aniqlashdan oldin inventarizatsiya qilish

lozim. Uni affillangan korxonalarining har biri amalga oshirishi shart. Inventarizatsiya vaqtini ta'sischilar qayta tashkil etish to'g'risidagi qarorda belgilaydilar. Inventarizatsiya majburiy qadamdir. Bu qattiq bo'lishi kerak. Ya'ni, barcha mulk, debitorlik va kreditorlik qarzlarini tekshirish lozim.

Inventarizatsiya jarayonida mulk hujjatlarini tekshiring. Masalan, yakka tartibdagi ko'chmas mulk obyektlariga egalik huquqini va nomoddiy aktivlardan foydalanish huquqini tasdiqlovchi hujjatlar.

Agar siz inventarizatsiya ma'lumotlari va buxgalteriya ma'lumotlari o'rtasida nomuvofiqlikni topsangiz, buxgalteriya hisobiga kerakli tuzatishlarni kiriting.

O'tkazilgan mol-mulk va majburiyatlar (inventarizatsiya, inventarizatsiya guvohnomalari) bo'yicha inventarizatsiya natijalarini o'tkazish aktiga qo'shib qo'ying.

Affiliatsiyalangan kompaniyalarning yakuniy moliyaviy hisobotlarini tayyorlash. Filial korxonalarining har birining faoliyati ularning faoliyati tugatilganligi to'g'risidagi yozuv yuridik shaxslarning yagona davlat reestriga (keyingi o'rinlarda – ro'yxatdan o'tish) kiritilgunga qadar davom etadi. Shu paytgacha korxonalar bitimlar yozuvlarini odatdagi tartibda yuritishni davom ettirmoqdalar. Ushbu operatsiyalar yakuniy schyotlarni tayyorlashda hisobga olinadi. Masalan, shu vaqt ichida korxonalar:

- tovarlarni yoki tayyor mahsulotlarni sotish;
 - yetkazib beruvchilarga pul o'tkazish;
 - xaridorlardan to'lovni qabul qilish;
 - xodimlarga ish haqini hisoblash va to'lash;
 - soliqlar va badallarni byudjetga o'tkazish;
 - qayta tashkil etish bilan bog'liq xarajatlarni qoplash (masalan, hujjatlarni tayyorlash bo'yicha xizmatlarni to'lash uchun);
 - asosiy vositalar bo'yicha amortizatsiyani hisoblash.
- Moliyaviy hisobotni tayyorlashda aktivlar va passivlar qanday mezonlarda merosxo'rga o'tkazilishi muhim ahamiyatga ega. Baholash tartibi muassislarning qarori bilan belgilanadi. Har xil turdagi aktivlarni baholash usullari quyidagicha bo'lishi mumkin:

6-jadval

Korporativ aktivlarni baholash usullari³⁹

Aktivlarning turlari	Baholardan foydalanish				
	Bozor qiymati	Haqiqiy narx	Qoldiq qiymati	Nominal qiymati	Rejalashtirilgan, standart narx
Asosiy vositalar	Ha	Ha	Ha	Yo'q	Yo'q
O'rnatish uskunalari	Ha	Ha	Yo'q	Yo'q	Yo'q
Nomoddiy aktivlar	Ha	Ha	Yo'q	Yo'q	Yo'q
Kapital qo'yilmalar	Ha	Ha	Yo'q	Yo'q	Yo'q
Uzoq muddatli sarmoyalar	Ha	Ha	Ha	Ha	Yo'q
Materiallar (tahrirlash)	Ha	Ha	Yo'q	Yo'q	Ha
Tugallanmagan ishlab chiqarish	Ha	Ha	Yo'q	Yo'q	Ha
O'zimiz ishlab chiqaradigan yarim tayyor mahsulotlar	Ha	Ha	Yo'q	Yo'q	Ha
Ishlab chiqarishdagi nuqson	Yo'q	Ha	Yo'q	Yo'q	Ha
Tayyor mahsulotlar	Yo'q	Ha	Yo'q	Yo'q	Ha
Mahsulotlar	Yo'q	Ha	Yo'q	Yo'q	Ha
Tovarlar jo'natildi	Yo'q	Ha	Yo'q	Yo'q	Ha
Naqd pul mablag'lari	Yo'q	Yo'q	Yo'q	Ha	Yo'q
Naqd hujjatlar	Yo'q	Ha	Yo'q	Yo'q	Yo'q
Bankdagi hisobvaraqlardagi mablag'lar	Ha	Yo'q	Yo'q	Ha	Ha
Yo'lda pul o'tkazmalari	Yo'q	Yo'q	Yo'q	Yo'q	Yo'q
Moliyaviy investitsiyalar	Ha	Ha	Yo'q	Yo'q	Yo'q
Keyinga qoldirilgan va kechiktirilgan xarajatlar	Yo'q	Yo'q	Yo'q	Yo'q	Yo'q

³⁹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Boshqa daromadlar yoki xarajatlarni hisobga olish uchun schyotlar bo'yicha o'tkazilgan aktivlar qiymatidagi barcha og'ishlarni aks ettirish lozim.

Kompaniyaning birlashishi – bu ikki yoki undan ortiq korxonalarining barcha turdagi aktivlarini birlashtirish jarayoni. Birlashishda ishtirok etadigan kompaniyalar o'z faoliyatini to'xtatadilar va uning o'rniga bozorga yangi yirik tashkilot kirib keladi. U birlashtirilgan firmalarning huquqiy vorisidir, shuning uchun u shu asosda tashkil etilgan korxonalarining qarzlari uchun javobgardir.

Kompaniya resurslarini birlashtirishga quyidagilar sabab bo'lishi mumkin:

- qattiq raqobat va raqobat muhitida yirik raqobatchilarning mavjudligi;
- muqobil usul, agar qarz yukining oshishi sababli korxonani tugatish zarur bo'lsa, shu jumladan, qarzdorni kreditor bilan birlashtirish imkoniyati;
- turli xil faoliyat yo'nalishidagi kompaniyalarni birlashtirib ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish;
- rahbariyat biznes-loyihani tugatishni istamaydigan tashkilotlardan birining past rentabelligi yoki salbiy obro'si.

Korxonalarni birlashtirish maqsadlari quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin.

- savdo bozorining kengayishi;
- raqobatdosh pozitsiyalarni kuchaytirish;
- mahsulotlar sifatini oshirish;
- ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish hisobiga xarajatlarni kamaytirish;
- assortiment doirasini kengaytirish;
- maqsadli segmentdagi xabardorlik darajasini oshirish;
- ijobiy obro' va assotsiativ brendni shakllantirish;
- ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish, innovatsion ishlanmalarni joriy etish;
- rentabellikning o'sishi;
- investitsiya salohiyatini oshirish;

- kattaroq aylanma mablagʻlarni shakllantirish;
- kompaniya aksiyalari narxining koʻtarilishi;
- kreditga layoqatlilik chegarasini oshirish.

Birlashtirish va qoʻshilish – bu turli xil tushunchalar. Birinchi holda, qayta tashkil etishda ishtirok etadigan barcha korxonalar tugatiladi va ularning resurs bazasi yangi yuridik shaxsga oʻtkaziladi. Ikkinchi variantda, bitimning boshqa ishtirokchilarining aktivlarini oʻzlashtirgan kompaniyalardan biri oʻz faoliyatini davom ettiradi.

Formalarni birlashtirish mezonlari boʻyicha birlashtirish:

1. Gorizontol birlashish – bir xil turdagi mahsulot ishlab chiqaradigan va umumiy savdo bozoriga ega boʻlgan raqobatdosh kompaniyalar birlashtirilgan.

2. Vertikal – turli xil biznes yoʻnalishlarini birlashtirib, xomashyo bazasidan to oxirgi isteʼmolchigacha boʻlgan ishlab chiqarish zanjiri ustidan nazoratni kuchaytirish (masalan, qishloq xoʻjaligi kompaniyasi urugʻlar yoki oʻgʻitlar ishlab chiqarish zavodi bilan birlashtirilgan).

3. Generic – tegishli tarmoqlarni birlashtiradi (masalan, mobil telefonlar ishlab chiqaruvchisi va gadjetlar uchun aksessuarlar ishlab chiqaruvchi).

4. Konglomerat – turli ishlab chiqarish sohalari bilan bogʻliq boʻlmagan kompaniyalar birlashmasi. Maqsad assortimentni kengaytirishdir.

5. Kengaytirish-geografik – savdo kanallarini koʻpaytirish maqsadida konsolidatsiya.

Milliylik va madaniyatga asoslangan birlashma shakllari:

- **milliy** – bir davlat doirasida faoliyat yuritadigan kompaniyalar oʻrtasida amalga oshiriladi;
- **transmilliy** – turli mamlakatlarda joylashgan korxonalar oʻrtasida.

Birlashish firmalarning hukmron sinfiga nisbatan doʻstona yoki dushman boʻlishi mumkin. Birlashtirilayotgan aktivlarning ustuvorlik darajasiga qarab, qayta tashkil etish ishlab chiqarish quvvatlarini oshirishga yoʻnaltirilgan boʻlishi yoki birlashishning

foydalari tez ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu usul raqobatbardoshlikni oshirish, yangi bozor sektori bilan biznes yuritish uchun soddalashtirilgan tashkiliy tuzilmaning egasi bo'lish imkonini beradi. Qo'shimcha afzallik – bu faoliyatning bir qator sohalarida asosiy rol o'ynashi mumkin bo'lgan sezilarli miqdordagi nomoddiy resurslarning shakllanish ehtimolidir.

Ushbu rivojlanish yo'lining kamchiliklari quyidagi fikrlarda namoyon bo'ladi:

- qayta tashkil etish bosqichida sezilarli miqdordagi pul mablag'larini kiritish zarurati;
- imtiyozlarni oshirib yuborish xavfi;
- xodimlarning qisqarishi va bir nechta tashkil etilgan jamoalarning birlashishi natijasida yuzaga keladigan kadrlar muammolari;
- turli mamlakatlardagi tashkilotlarni birlashtirganda ishning milliy va madaniy xususiyatlarining nomuvofiqligi.

Birlashishga ikkita hujjat ro'yxati rasmiylashtiriladi. Birinchi ro'yxat yangi yuridik shaxsni yaratish bosqichida, ikkinchisi - davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibidan keyin talab qilinadi.

Ro'yxatga olish organiga taqdim etiladigan hujjatlar:

1. Ariza tuziladi va notarius tomonidan tasdiqlanadi. Unda birlashtiriladigan ishtirokchilar va korxonalarining aniq sonini ko'rsatgan holda qayta tashkil etish shakli ko'rsatilishi kerak.

2. Yangi yuridik shaxsning ustavi - 2 nusxa (ulardan bittasi barcha protseduralar tugaganidan keyin qaytarib beriladi).

3. Debitorlik va kreditorlik qarzlari bilan bog'liq barcha mablag'lar ko'rsatilgan va yangi yuridik shaxsga o'tkazilgan mol-mulk summasi belgilab berilgan pul o'tkazmasi. Balans akt sifatida harakat qilishi mumkin.

4. Daromadlari katta bo'lgan korxonalar birlashganda monopoliyaga qarshi organlarning qarori.

5. Manfaatdor kreditorlarni xabardor qilish faktini hujjat bilan tasdiqlash (ommaviy axborot vositalarida nashr etilganligi uchun to'lov uchun kvitansiyalar, tegishli xatlarni yuborish to'g'risidagi

pochta markalari, byulletendan xabarnoma bilan varaqlarning nusxalari).

6. Barcha egalar qo'shma yig'ilishining bayonnomasi bilan birlashish to'g'risidagi bitim.

7. Pensiya jamg'armasidan qarzdorlikning yo'qligi to'g'risidagi ma'lumotnoma

Kompaniyaning bo'linishi muhim buxgalteriya shakllarini tayyorlashni o'z ichiga oladi, ular quyida muhokama qilinadi.

Hujjat, unga muvofiq huquqlar qayd etiladi va bo'linish natijasida paydo bo'lgan yuridik shaxslarga beriladi. Aktni tuzishda majburiy ma'lumotlar qayta tashkil etilayotgan kompaniyaning barcha turdagi qarzlari (ham debitorlik, ham kreditorlik qarzlari) bo'yicha hisobga olinadi, kontragentlar tomonidan taqsimlanadi va ziddiyatli bo'lish ehtimoli bor summalar majburiy ravishda taqsimlanadi, masalan, agar qonunda u yoki bu qarzni qaytarish muddati tugasa. Bundan tashqari, topshirish dalolatnomasida qayta tashkil etish paytida hosil bo'lgan bayonotlar va yangi yuridik shaxslarga beriladigan muhim birlamchi hujjatlar ro'yxati keltirilgan:

- moddiy boyliklar va majburiyatlarni inventarizatsiya qilish;
- majburiy hisobga olinishi kerak bo'lgan joylar bo'yicha dastlabki hujjatlar;
- moliyaviy hisobotlar.

O'tkazish dalolatnomasida tashkilotning aniq firma tomonidan olinadigan va to'lanadigan qarzdorlik miqdori ko'rsatilishi kerak. Odatda, bu vazifani yangi tashkil etilgan tashkilotlardan biri o'z zimmasiga oladi. Agar topshirish dalolatnomasi ma'lumotlaridan qarzlarni kim aniq nazorat qilishi aniq bo'lmasa, qayta tashkil etilgan jamiyatning kreditori qonun hujjatlarida belgilangan tartibda yangi tashkil etilgan yuridik shaxslarning birortasiga yoki ulardan biriga topshirishi mumkin.

Dastlabki firmaning kreditoriga bo'lgan qarzlarni to'lagan korxonalar keyinchalik boshqa yangi tashkil etilgan firmalardan olingan xarajatlarning bir qismini o'z kapitali asosida talab qilishi mumkin.

Buxgalteriya ishlarini davrning (yil, chorak, oy) tugash sanasi bo'yicha balans tuzadigan tarzda qurish maqsadga muvofiqdir. Ushbu turdagi balansni tuzishda uni mavjud bo'lgan standart shaklidan foydalanish, uni buxgalteriya ma'lumotlarini ajratish maqsadida moslashtirish lozim. Masalan, "Asosiy vositalar" qatorida uchta katak hosil bo'ladi: "Dastlabki tashkilot", "X tashkilotga o'tkazilgan", "Y tashkilotga o'tkazilgan". Bunda batafsil ma'lumot talab qilinadi va balansga ko'chirishda to'liq ko'rsatiladi.

Bo'linish tartibining boshida ishtirokchilarning (aksiyadorlarning) umumiy yig'ilishi o'tkaziladi, unda mavjud tashkilotni bo'linishi bilan qayta tashkil etish va uning asosida yangi yuridik shaxslarni tashkil etish to'g'risida qaror qabul qilinadi. Shaxslar, topshirish aktini tayyorlash va tasdiqlash to'g'risida, ajratish tartibining ynuanslari va uning huquqiy oqibatlari muhokama qilinadi. Yangi tashkil etilgan firmalar, o'z navbatida, tashkiliy yig'ilishlarni o'tkazadilar, unda ta'sis protseduralari amalga oshiriladi: ular ustavni tasdiqlaydi va boshqaruv organlarini saylaydi.

Keyin, bosqichma-bosqich, bo'linish to'g'risida qaror qabul qilgan tashkilot bir qator majburiy harakatlarni amalga oshiradi:

1. Jamiyat rahbari (yoki ishonchnoma asosida uni boshqaruvchi) ro'yxatdan o'tgan joyidagi soliq xizmatiga bo'linish to'g'risida xabarnoma yuboradi, unga umumiy yig'ilish qarorini ilova qiladi. Bu qaror qabul qilingan kundan boshlab 3 kundan kechiktirmasdan amalga oshirilishi kerak.

2. Soliq xizmati kompaniyaning bo'linishi boshlanganligi to'g'risida yozuv yozadi, uning vakillari kamida ikki marta, oyiga 1 marta chastotali, maxsus ommaviy axborot vositalarida reklama qilishlari shart.

3. Davlat boji to'lanadi.

4. IFTS qayta tashkil etish to'g'risidagi takroriy e'lon ommaviy axborot vositalarida e'lon qilingan kundan boshlab bir oy o'tgandan kechiktirmay bo'linish to'g'risidagi hujjatlar to'plamini taqdim etadi. Bo'linish protsedurasi boshlanganda yuridik

shaxslarning yagona davlat reestriga (USRLE) yozuv kiritilgan paytdan boshlab uch oylik davrni o'tkazib yubormaslik kerak.

Mashhur yuridik shaxslarga xabar beriladi. Soliq idorasiga xabar berganidan keyin 5 kun ichida kreditorlar bilan yuzma-yuz kelishish lozim. Shaxsiy xabarnomalarni yozma ravishda taqdim etish, ularni shaxsan yoki pochta orqali kvitansiya tasdiqnomasi bilan topshirish, sud nuqtai nazaridan qonuniy bo'lgan boshqa xabarlardan foydalanish tavsiya etiladi, chunki bahsli vaziyatlarga yo'l qo'yimaslik uchun ushbu sohadagi sud amaliyotidan foydalanish o'rinli. Ajratish tartibi qayta tashkil etishning barcha ishtirokchilari tomonidan soliq xizmatiga tegishli hujjatlar to'plamini olish va yangi yuridik shaxslar to'g'risidagi ma'lumotlarni Davlat reestriga yozuvlar kiritish bilan yakunlanadi. Soliq idorasida ro'yxatdan o'tish 7 kundan oshmaydi.

Ajratish – kompaniya faoliyatini tugatish va uning asosida ajratish balansidan foydalangan holda ikki yoki undan ortiq yangi yuridik shaxslar tashkil etish. Ushbu shaklda qayta tashkil etish ixtiyoriy ravishda yoki sud tartibida quyidagi ketma-ketlik bo'yicha amalga oshirilishi mumkin:

1. Protsedura umumiy yig'ilish va qayta tashkil etish to'g'risidagi qaror bilan boshlanadi. Qaror qabul qilinganidan keyin 3 kun ichida hujjatlar to'plami ro'yxatdan o'tgan soliq xizmatiga taqdim etiladi.

2. Davlat boji to'lanadi.

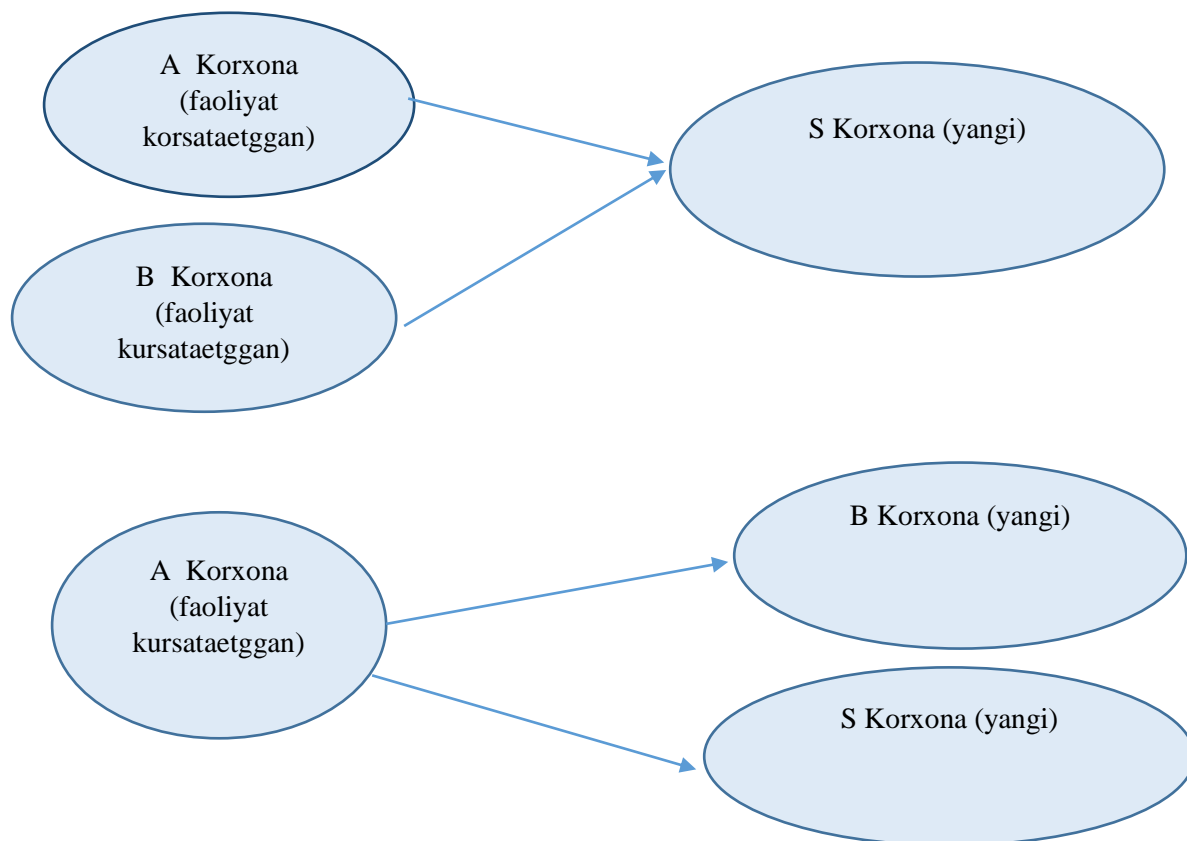
3. Bo'linish to'g'risida xabar ixtisoslashgan ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinadi.

4. Kontaktlari ma'lum bo'lgan kreditorlar alohida-alohida xabardor qilinadi.

5. Davlat ro'yxatidan o'tganlik to'g'risidagi guvohnomalar har bir yangi tashkil etilgan tashkilot tomonidan qabul qilinadi.

Ajratish shaklida qayta tashkil etishda bir yoki bir nechta korxonalar o'z faoliyatini tugatmasdan bir yoki bir nechta korxonaning huquq va majburiyatlarining bir qismini o'tkazish yo'li bilan bir yoki bir nechta yangi korxonalar yaratiladi.

Yuridik shaxsni qayta tashkil etish muassislar yoki ta'sis hujjatlari bilan bunga vakolatli organning qarori bilan amalga oshiriladi. Yuridik shaxs yangi tashkil etilgan korxonalar davlat ro'yxatidan o'tgan paytdan boshlab ajratish shaklida qayta tashkil etilgan hisoblanadi.

35-rasm. Korxonalarni ajratish⁴⁰

35-rasmda A va B korxonalarining yangi S korxonasiga nisbatan huquq va majburiyatlarini bir qismini ajratish shaklida qayta tashkil etish ko'rsatilgan, shu bilan birga A va B korxonalarini o'z faoliyatini davom ettirmoqdalar.

Rasmda B va S ikkita yangi korxonalariga huquq va majburiyatlarning bir qismini ajratish shaklida qayta tashkil etish ko'rsatilgan, shu bilan birga A korxonasi o'z faoliyatini davom ettirmoqda.

⁴⁰ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Ajratish shaklida qayta tashkil etish bo'yicha harakatlar ketma-ketligi.

Ajratish shaklida qayta tashkil etishni amalga oshirish uchun qanday harakatlar qilish kerak.

1. Ajratish shaklida qayta tashkil etish to'g'risida qaror qabul qilish.

Qayta tashkil etilgan korxonalar ishtirokchilari (aksiyadorlari) yig'ilish o'tkazadilar va qayta tashkil etish to'g'risida spin-off shaklida qaror qabul qiladilar. Qaror bayonnomada qayd etiladi. Bitta ishtirokchiga ega bo'lgan jamiyatda qaror faqat shu ishtirokchi tomonidan qabul qilinadi.

Ta'rischilarning qarorida quyidagilar nazarda tutilgan:

- inventarizatsiya qilish muddati;
- huquqiy vorislarga berilgan mulkni baholash usuli;
- sof foydani taqsimlash tartibi;
- huquqiy vorislarni shakllantirish tartibi va ustav kapitalining miqdori;
- korporatsiyalar uchun – qayta tashkil etilgan jamiyat aksiyalarini huquqiy vorislarning aksiyalariga aylantirish tartibi.

2. Qayta tashkil etish boshlanganligi to'g'risida manfaatdor tomonlarni xabardor qilish.

Qaror qabul qilingan kundan boshlab 30 kun ichida qayta tashkil etilayotgan korxonalar o'zaro hisob-kitoblar mavjud bo'lgan kontragentlarni qayta tashkil etish boshlanganligi to'g'risida xabar berishlari shart.

Shuningdek, qayta tashkil etish boshlanganligi to'g'risida xabar joylashtiring. Buni amalga oshirish mumkin:

- bosma yoki onlayn ommaviy axborot vositalarida;
- yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida;

Kreditorlar quyidagilarni talab qilish huquqiga ega:

- majburiyatlarni muddatidan oldin tugatish yoki bajarish;
- zararni qoplash.

Kreditorlar o'zlarining da'volari to'g'risida yozma ravishda xabar berishadi:

- MChJda - 30 kun ichida;

- AJda - 60 kun ichida.

Ular xabar qilingan yoki e'lon qilingan kundan boshlab.

3. Inventarizatsiya qilish

Vorislarga o'tkaziladigan aktivlar va majburiyatlar ro'yxatini aniqlashdan oldin, inventarizatsiya qilish.

Inventarizatsiya vaqtini ta'sischilar qayta tashkil etish to'g'risidagi qarorda belgilaydilar.

Inventarizatsiya majburiy qadamdir. Bu qattiq bo'lishi kerak. Ya'ni, barcha mulk, debitorlik va kreditorlik qarzlarni tekshirish kerak.

Inventarizatsiya jarayonida mulk hujjatlarini tekshirish lozim. Masalan, yakka tartibdagi ko'chmas mulk obyektlariga egalik huquqini va nomoddiy aktivlardan foydalanish huquqini tasdiqlovchi hujjatlar.

Agar inventarizatsiya ma'lumotlari va buxgalteriya ma'lumotlari o'rtasida nomuvofiqlik topilsa, buxgalteriya hisobiga kerakli tuzatishlarni kiritish lozim.

O'tkazilgan mol-mulk va majburiyatlar (inventarizatsiya, inventarizatsiya guvohnomalari) bo'yicha inventarizatsiya natijalarini o'tkazish guvohnomalariga qo'shib qo'yish kerak.

4. Pul o'tkazmalarini tuzish va qoldiqlarni taqsimlashdan oldin quyidagilarni ko'rib chiqish kerak:

Bo'linish shaklida qayta tashkil etilganda, qayta tashkil etilgan korxonaning joriy faoliyati davom etadi, operatsiyalarni hisobga olish odatdagidek amalga oshiriladi. Daromadlar va xarajatlar hisobvarag'i yopilmaydi. Joriy hisobot davri uzilmaydi. Yakuniy moliyaviy hisobot tayyorlanmagan. Boshqa korxonani undan ajratish jarayonida faqat mol-mulk va majburiyatlar miqdori o'zgaradi.

Bundan tashqari, yangi tashkil etilgan tashkilot ro'yxatdan o'tgan kundan oldin qayta tashkil etish bilan bog'liq xarajatlar qayta tashkil etilayotgan kompaniyaning buxgalteriya hisobida "boshqa operatsion xarajatlar, sifatida aks ettiriladi

Yuridik shaxsning o'zgarishi yuridik shaxsning tashkiliy-huquqiy shakli o'zgarishini o'z ichiga oladi. Transformatsiya yo'li

bilan qayta tashkil etish jarayonida yuridik shaxs o'z faoliyatini yangi tashkil etilgan yuridik shaxsga allaqachon yangi tashkiliy-huquqiy shaklda topshirish bilan o'z faoliyatini tugatadi.

Transformatsiya yo'li bilan qayta tashkil etishni amalga oshirishda qonunning mumkin bo'lgan tashkiliy-huquqiy shakllariga nisbatan talablarini hisobga olish kerak. Shunday qilib, mas'uliyati cheklangan jamiyat (MChJ) aksiyadorlik jamiyatiga, qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatga, ishlab chiqarish kooperativiga aylantirilishi mumkin. Aksiyadorlik jamiyati faqat MChJga, ishlab chiqarish kooperativiga, notijorat sherikligiga aylantirilishi mumkin.

Transformatsiya shaklida qayta tashkil etish mas'uliyati cheklangan jamiyatlarda va agar ishtirokchilar soni 50 dan ortiq bo'lsa, yopiq aksiyadorlik jamiyatlarida amalga oshirilishi kerak. Bunday yuridik shaxslar ochiq aksiyadorlik jamiyatiga yoki ishlab chiqarish kooperativiga aylantirilishi kerak.

Shuni ta'kidlash kerakki, transformatsiya orqali qayta tashkil etish jarayonida qayta tashkil etilgan yuridik shaxs barcha huquqlar va majburiyatlar yangi tashkil etilgan yuridik shaxsga o'tishi bilan tugatiladi. Shu sababli, barcha kreditorlarni yaqinlashib kelayotgan qayta tashkil etish to'g'risida xabardor qilish, shuningdek, kelgusi qayta tashkil etish to'g'risidagi ma'lumotlarni "Davlat ro'yxatidan o'tkazish byulleteni" da nashr etish zarur.

Yuridik shaxsning barcha huquqlari va majburiyatlari, shuningdek, huquqiy vorislik to'g'risidagi qoidalar tegishli boshqaruv organi tomonidan tasdiqlangan topshirish aktida aks ettirilishi kerak.

"Transformatsiya nima?" degan savollar bilan o'zingizni qiynamasligingiz uchun, biz ushbu konsepsiyaga qisqa ekskursiya qilamiz. Yuridik shaxsning o'zgarishi yuridik shaxsning tashkiliy-huquqiy shakli o'zgarishini o'z ichiga oladi. Transformatsiya yo'li bilan qayta tashkil etish jarayonida yuridik shaxs o'z faoliyatini yangi tashkil etilgan yuridik shaxsga allaqachon yangi tashkiliy-huquqiy shaklda topshirish bilan o'z faoliyatini tugatadi.

8.6. Inqirozga qarshi boshqaruv mexanizmi va korporativ qayta qurish

Inqirozli korxonani qayta qurish jarayoni, asosan, inqirozga qarshi boshqaruv mexanizmi bilan belgilanadi. Shu bilan birga, qayta qurish inqirozni oldini olish yoki uning oqibatlarini bartaraf etish bo'yicha inqirozga qarshi choralarning bir qismidir. Inqirozga qarshi zamonaviy boshqaruv mexanizmi to'rtta blokni o'z ichiga oladi:

1. Inqirozli vaziyatlarning oldini olish (o'sish holati). Inqirozli jarayonlarni to'xtatish uchun faoliyatning asosiy parametrlariga muvofiq moliyaviy to'lov qobiliyatini aniq diagnostikasi amalga oshiriladi va inqirozgacha bo'lgan davlatning simptomatik "zaif signallari" aniqlanadi. Xavfni baholash va bashorat qilish inqirozning oldini olish uchun amalga oshiriladi.

2. Inqirozli vaziyatlarga tayyorgarlik (inqirozgacha bo'lgan holat). Ushbu blok himoya choralari amalga oshirishni o'z ichiga oladi: kadrlar tayyorlash, safarbarlik choralari, zaxiralarni yaratish, sug'urta, investitsiyalarni diversifikatsiya qilish (inqirozni saqlab qolish imkoniyatlaridan foydalangan holda).

3. Inqirozdan chiqish (inqiroz holati). Ushbu blok inqirozdan chiqish, moliyaviy tiklanish va oqibatlarining oldini olish choralari izlashni o'z ichiga oladi.

4. Inqirozdan keyingi iqtisodiy tiklanish. U inqiroz oqibatlarini baholashni (zararning moliyaviy-iqtisodiy tahlili), samarali ishlab chiqarishni qayta boshlash choralari (qayta profillashni), uning kelib chiqish sabablarini va kelajakda undan qochish imkoniyatlarini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Hayotiy sikl bosqichlarini taqsimotiga ko'ra inqirozga qarshi boshqaruvning 4 shaklini ajratish mumkin.

1. Hozirgi boshqaruv vositasi bo'lgan barqaror rivojlanish davridagi inqirozga qarshi boshqaruv. Ushbu boshqaruv shaklining maqsadi korxonani rejalashtirilgan rivojlanishidan chetga chiqishlarni kuzatib borish va tahlil qilish, inqirozli vaziyatlar yuzaga kelishi ehtimolini erta aniqlash, shuningdek,

korxonaga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilishdan iborat. Ushbu bosqichdagi inqirozga qarshi choralar korxonaning barqarorligi va uning ish samaradorligini oshirishga qaratilgan. Ularni taxminan ikki qismga bo'lish mumkin: a) ishlab chiqarish va mahsulot sotish samaradorligini oshirish, shuningdek korxonalarni boshqarish uchun ishlatiladigan usullar; b) korxonaning holatini diagnostika qilish va og'ishlarni tahlil qilish usullari. Inqirozni tan olish va uni bartaraf etish inqirozning asosiy xususiyatlarini baholashni nazarda tutadi: ko'lam, inqiroz qamrab olgan rivojlanish sohasi, sabablari, og'irligi, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlarini, inqirozning namoyon bo'lish bosqichlarini.

2. Ishlab chiqarishning beqarorligi davrida menejment shartli ravishda barqaror va beqaror holatda korxonaning boshqaruvini qamrab oladi. Agar menejmentning birinchi turi ishlab chiqarishning o'ziga xos pasayishi, rentabellikning pasayishi bilan tavsiflansa, u holda ikkinchi turi rentabellik sharoitida boshqarish hisoblanadi. Stabilizatsiya choralarining o'ziga xos xususiyati xarajatlar va tushumlar o'rtasidagi farqni to'ldirish uchun naqd pul manevrida emas, balki xarajatlarni qoplash uchun yetarli bo'lgan barqaror tushumlar (pul tushumlari) uchun sharoitlarni ta'minlashdadir. Pulni boshqarishdan oldin ularni to'ldirish (foyda) manbasini shakllantirish kerak. Bunday manba bo'lmasa, faqat mablag' qoldiqlarini boshqarish kerak, bu rentabellik shartisiz korxonaning holatini yaxshilamasdan qaytarib bo'lmaydigan darajada yo'qolishi mumkin va korxonaning o'zi ham inqirozni saqlab qolish yoki chuqurlashtirishdan tashqari qo'shimcha ravishda qolgan aktivlarini yo'qotishi mumkin.

3. Inqiroz davrida boshqaruv – korxonani to'lovga layoqatsizlik sharoitida boshqarish. Bu beqarorlik davridagi boshqaruvdan asosiy farq. Asosiy maqsad (agar kerak bo'lsa va iloji bo'lsa) bankrotlikning oldini olishdir. Bankrotlik protseduralari kontekstida boshqarish, asosan, bankrotlik protseduralarining bajarilishi hisoblanadi va tayinlangan (tashqi yoki bankrotlik) ma'mur tomonidan amalga oshiriladi.

4. Strategiyani tanlash inqirozga qarshi boshqarish jarayonida katta ahamiyatga ega. Strategiyalarning ikkita guruhini ajratish mumkin: mudofaa va hujum. Mudofaa strategiyasi barcha turdagi xarajatlarni keskin qisqartirishni, bo‘limlarni, jihozlarni yopish va sotishni, bozor segmentlarining ayrim qismlarini kamaytirishni va mahsulot sotishni, mahsulotlarni arzonlashtirilgan narxlarda sotishni nazarda tutadi. Hujum strategiyasi, aksincha, faol harakatlar taktikasini nazarda tutadi. Ular, masalan, uskunalarni modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish choralari bilan bog‘liq. Ular, shuningdek, narxlarni oqilona tartibga solish, yangi savdo bozorlarini izlash, progressiv strategik konsepsiyani amalga oshirish va biznes jarayonlarini reinjining qilishni o‘z ichiga oladi.

8.7. Tuzilmaviy korporatsiyalar uchun diagnostika protseduralari

Biznesning muvaffaqiyati va samaradorligi, asosan, qayta qurish maqsadga muvofiq tashkil qilinishiga bog‘liq. Bunday holda, muhim shart – bu tashkilotning keng qamrovli diagnostikasi hisoblanadi. Diagnostika – bu tadqiqot protseduralari to‘plamini amalga oshirish orqali obyekt, subyekt, hodisa yoki boshqarish jarayonining holatini aniqlash. Diagnostika sizga tashkilotning imkoniyatlaridan foydalanishni baholash, asosiy muammolarni aniqlash va ularni hal etish yo‘llarini aniqlash imkonini beradi. Diagnostika obyekti ham murakkab tashkiliy tizim, ham ushbu tizimlarning istalgan elementi bo‘lishi mumkin (tashkilotning ichki muhiti, resurslarning o‘ziga xos turlari, ishlab chiqarish funksiyalari, tashkiliy tuzilma, xarajatlar va boshqalar). Diagnostika ma’lum xarajatlar (xarajatlar markazlari), foydali (daromad markazlari), foydali (foyda markazlari) va investitsiya (investitsiya markazlari) ko‘rsatkichlarini ta’minlash uchun mas’ul bo‘lgan tashkiliy bo‘linmalar faoliyatini tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. Diagnostikaning maqsadi – tadqiqot obyekti tashxisini qo‘yish va uning ushbu tadqiqot tugagan sana va kelajakdagi

holati to'g'risida xulosa berish. Diagnostik vazifalar – bu tashkilot ishini tuzatishga qaratilgan chora-tadbirlarni aniqlash. Diagnostika bashoratning boshlang'ich nuqtasidir, chunki mavjud vaziyatni aniq va ishonchli bayonisiz obyektning rivojlantirish uchun alternatalarni baholash mumkin emas. Diagnostika jarayoni har qanday turdagi va har qanday taqdimotning birlamchi ishonchli ma'lumotlariga asoslangan bo'lishi kerak. Tashxis qo'yilayotgan obyektning holatini to'g'ri baholash uchun ma'lum bir obyektning o'ziga xos xususiyatlarini yetarlicha aks ettira oladigan ko'rsatkichlar tizimi, unga ta'sir etuvchi omillarni hisobga olish kerak. Bularga, avvalambor, obyektlarning holatini baholash ko'rsatkichlari tizimini qurish, sifat va miqdoriy xususiyatlarini ishlab chiqish, ushbu xususiyatlar va ko'rsatkichlarning ma'lum qiymatlarini o'lchash o'lchovlari kiradi. Diagnostika, shuningdek, o'rganilayotgan hodisalar, obyektlarning asosiy parametrlarining mumkin bo'lgan og'ishlarini tasniflashni, diagnostika ma'lumotlarini yig'ish va qayta ishlash tartibini nazarda tutadi. Tashxis qo'yish individual tizimlar va umuman, jamiyatning muvaffaqiyatli ishlashi va rivojlanishining zaruriy sharti hisoblanadi va agar kerak bo'lsa, uning natijalarini hisobga olish ma'lum bir sohada inqirozli vaziyatni oldini olish mumkin. Diagnostika, odatda, tanlangan obyektning holatini har qanday me'yor yoki standart bilan taqqoslashni o'z ichiga oladi, bu og'ishlar mavjudligini aniqlash va ularning mohiyatini (ijobiy yoki salbiy) aniqlash demakdir. Ushbu birinchi tur me'yordan og'ish, patologiya o'rnatadigan tashxis sifatida aniqlanadi. Bu tashxis qo'yilgan obyektning texnik, iqtisodiy va boshqa parametrlarining mavjud mahalliy o'xshashlarga muvofiqligi to'g'risida xulosa olish zarur bo'lgan hollarda qo'llaniladi. Keyingi an'anaviy shakl yoki tashxisning ikkinchi turi tekshirilayotgan obyektning ma'lum bir sinfga, guruhga yoki populyatsiyaga tegishli ekanligini aniqlashga imkon beradi. Ushbu turdan foydalanish aniq tadqiqotlar natijasida yuzaga keladigan o'zgarishlarni tartibga solish va tizimlashtirishga imkon beradi. Bu yerda natijalarni tubdan yangi va o'zgartiruvchi natijalarga bo'lish muhim.

Diagnostik tadqiqotlar o‘tkazish obyektning ijobiy yoki salbiy holati to‘g‘risida xulosalar olishni o‘z ichiga oladi. Uchinchi turdagi tashxis tanlangan obyektning o‘ziga xos xususiyatlarning kombinatsiyasi sifatida baholashga imkon beradi. U asosiy parametrlarning yetishmasligi sababli taqqoslash va taqqoslashni amalga oshirish mumkin bo‘lmagan holatlarda qo‘llaniladi (ular oddiygina mavjud emas). Uning o‘ziga xos xususiyati shundaki, tashxis obyektini afzalligini isbotlash uchun statistik yoki boshqa ma’lumotlardan foydalanishga hojat yo‘q. Obyektning holatini o‘ziga xos xususiyatlarning kombinatsiyasi sifatida o‘rganish, ularning mavjudligiga ishonch hosil qilish va ularga batafsil tavsif berish kifoya.

Diagnostika bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Diagnostika tahlildan boshlanadi. Tahlil asosida umumiy rivojlanish qonuniyatlari va umumiy patologiyalari aniqlanadi.

Kompaniyaning kompleks diagnostikasi tahlillarni o‘z ichiga oladi: vaziyat, tashkiliy va boshqaruv, moliyaviy-iqtisodiy, ishlab chiqarish-iqtisodiy va kadrlar salohiyati. Keyingi bosqichda bozor konyunkturasi rivojlanishining prognozi ishlab chiqiladi. Buning uchun turli usullar qo‘llaniladi: ekspert, chiziqli va dinamik dasturlash usullari, modellarda diagnostika. Keyinchalik, inqirozli vaziyatlarning rivojlanishiga sabab bo‘lgan sabablar va asosiy omillar aniqlanadi. Tashxis natijasi – bu tashxis qo‘yilgan obyektning holatini aniqlash, ya’ni qayta qurish jarayonining maqsadlari va vazifalari, ichki zaxiralari, xatarlari va ishlash parametrlarini tavsiflovchi kompaniya biznesining maqsadli suratini aniqlashdir.

Glossariy

Aktivlar – foyda olish maqsadida xo‘jalik faoliyatida foydalaniladigan umumiy mulkiy qiymatlar shaklidagi korporatsiyaning iqtisodiy resurslari.

Joriy aktivlar – korxonaning joriy ish jarayoniga xizmat qiladigan va bitta operatsion sikl davomida to‘liq iste‘mol qilinadigan mulkiy qiymatlari to‘plami.

Aksiya – bu korporatsiya shaklida yuridik shaxs maqomiga ega bo‘lgan biznesning tarkibiy bo‘linmasi kapitalidagi egasining ulushini tasdiqlovchi qimmatli qog‘ozlar. Aksiya – bu aksionerining jamiyatdagi barcha narsadagi ulushi, uning kapital, mol-mulk, daromadning bir qismiga bo‘lgan qonuniy huquqi.

Arbitraj – bir xil mahsulotlar yoki qimmatli qog‘ozlar uchun har xil narxlardan foydalangan holda tavakkalsiz foyda. Arbitraj, odatda, qimmatli qog‘ozni nisbatan yuqori narxda sotish va bir vaqtning o‘zida bir xil xavfsizlikni (yoki uning funksional ekvivalenti) nisbatan past narxda sotib olishdan iborat. Arbitraj daromadlari ta‘rifi bo‘yicha xavf-xatarga ega bo‘lmaganligi sababli, barcha sarmoyadorlar har qanday fursatda bunday daromad olish uchun harakat qilishadi.

Balans buxgalteriya – hisobining asosiy shakli hisoblanadi. Unda korxonada mol-mulki (aktivlari) holati va ularning shakllanish manbalari ma‘lum sana uchun ko‘rsatilgan);

Beta koeffitsienti – bu aniq aktivlarga (loyihalar, korxonalar) investitsiyalar bilan bog‘liq tizimli xavfning individual darajasini tavsiflovchi ko‘rsatkich. Beta qiymati 1dan katta bo‘lganligi ma‘lum bir aktivga sarmoya kiritish xavfi (standart og‘ish bilan o‘lchanadi) o‘rtacha bozor xavfidan yuqori ekanligini anglatadi va shuning uchun aktiv egalari undan yuqori daromad kutish huquqiga ega.

Veksel – bu yetkazib beruvchilar tomonidan o‘z iste‘molchilariga yetkazib beriladigan mahsulotlar yoki bajarilgan ishlar uchun to‘lovlarni kechiktirish bilan ta‘minlash bilan bog‘liq bo‘lgan tijorat kreditini berish vositasi bo‘lgan qarz ta‘minoti.

Uzoq muddatli aktivlar – uzoq muddatli faoliyat yuritadigan korporatsiyalar aktivlarining bir qismidir. Uzoq muddatli aktivlar asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, tugallanmagan kapital qurilishga investitsiyalar, boshqa korxonalarining qimmatli qogʻozlari va ustav kapitaliga uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar va boshqa uzoq muddatli aktivlardan iborat.

Debitorlik qarzlari – yuridik va jismoniy shaxslarning moliyaviy majburiyatlari bilan ifodalanadigan korxonaga foydasiga qarz miqdori.

Pul mablagʻlari – bu korxonaning maʼlum bir sanada uning ixtiyorida boʻlgan pul mablagʻlarining yigʻindisi boʻlib, aktivlarini foydalanishga tayyor vositalar shaklida aks ettiradi.

Diagnostika – bu ulanishlar, tuzilish, funksiyalarning oʻziga xos tartibiga ega boʻlgan inqirozga qarshi boshqaruv toifasi. Inqirozga qarshi boshqarishda diagnostika maqsadi inqiroz belgilari va mohiyatini oʻz vaqtida tan olish, shuningdek, uning kiruvchi taʼsirini lokalizatsiya qilishdir.

Dividend siyosati foyda taqsimlash siyosatining ajralmas qismi boʻlib, egalariga foyda toʻlash tartibi, hajmi va shaklini belgilaydi. Aksiyadorlar uchun kompaniyaning qiymatini maksimal darajada oshirishga qaratilgan.

Investitsiyalarni hisoblashning dinamik usullari – loyiha uzoq muddatli boʻlib, investorning xarajatlari va daromadlari loyiha davrida sezilarli darajada oʻzgarib turadigan hollarda qoʻllaniladi.

Diskontlash – bu maʼlum miqdordagi pulning joriy qiymatini hisoblash.

Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar – uzoq muddatli aktivlarning bir qismi boʻlib, u shoʻba korxonalar, assotsiatsiyalashgan va boshqa kompaniya va tashkilotlarga investitsiyalar, uzoq muddatli davlat, shahar va korporativ qimmatli qogʻozlar, shuningdek, aksiyadorlardan sotib olingan va sotib olinmaydigan oʻz aksiyalaridan iborat.

Obligatsiyaning toʻlashga qadar rentabelligi YTM – bu egalarning pul oqimlarini (kupon toʻlovlari) va amaldagi

obligatsiyalar stavkasini tenglashtiradigan bir xil rentabellik darajasi. U obligatsiyaning amaldagi bozor stavkasi bilan belgilanadi va uning iqtisodiy mohiyati bilan kupon stavkasi taqqoslanadigan ichki rentabellik darajasini ifodalaydi.

Yevrobondlar – bu xorijiy valyutada (AQSH dollari yoki yevro) ko‘rsatilgan va xalqaro fond bozorida sotiladigan obligatsiyalar.

Investitsiya loyihaning hayotiy sikli – bu loyiha boshlanishi va yakunlanishi o‘rtasidagi vaqt oralig‘i.

Korporatsiyaning hayot sikli – bu korporatsiya faoliyati boshlangandan boshlab uning tabiiy ravishda tugashiga yoki yangi asosda qayta tug‘ilishigacha bo‘lgan vaqtning umumiy davri.

Qarz kapitali – korporatsiya rivojlanishini qaytarib berish asosida moliyalashtirish uchun jalb qilingan mablag‘lar va boshqa mol-mulk. Qarz turiga, foydalanish muddatiga va boshqa xususiyatlariga ko‘ra tasniflanadi. Korxonadan tomonidan qo‘llaniladigan qarz kapitalining barcha shakllari uning belgilangan muddatlarda qoplanishi kerak bo‘lgan moliyaviy majburiyatlarini aks ettiradi.

Garov – bu bir kishining o‘z mol-mulkida boshqa shaxsga tegishli bo‘lgan mol-mulkni ushbu mulk egasiga nisbatan moliyaviy talablari qondirilgunga qadar saqlash huquqiga asoslangan moliyaviy majburiyatlarni ta‘minlash shaklidir.

Garov predmeti ham mulk, ham mulkiy huquq bo‘lishi mumkin.

Investitsiyalar – daromad yoki boshqa foydali effekt olish uchun pul mablag‘lari va boshqa xarajatlarni investitsiya qilish.

Investitsiya loyihasi – mamlakat qonunchiligiga va belgilangan tartibda tasdiqlangan standartlarga (norma va qoidalarga) muvofiq ishlab chiqilgan zarur loyiha-smeta hujjatlari, shu jumladan, kapital qo‘yilmalarning iqtisodiy maqsadga muvofiqligi, hajmi va muddatlarining asoslanishi, investitsiyalar kiritish bo‘yicha amaliy harakatlar tavsifi (Biznes rejasi).

Kapital – korxonadan tashkil etilishi yoki investitsiya loyihasini amalga oshirish (korxonadan rivojlanish) uchun zarur bo‘lgan

korporatsiya, jismoniy shaxslar yoki davlatning boshqaruv manbalari. Davlat, yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan mablag'ni olish uchun faoliyat aktivlarini (zanjirli qimmatli qog'ozlar) sotadigan bozorlar kapital bozori deb ataladi.

Annuitet koeffitsienti – bu doimiy yillik pul ishlarining hajmini tavsiflovchi ko'rsatkichlar bilan belgilangan, ularning joriy tavsiflangan yillari va ma'lumotlarning foiz stavkasi bo'yicha bitta pul birligiga teng.

Variatsiya koeffitsienti – bu loyiha uchun xavf va daromad nisbati. Bu dastur baland bo'lsa, loyiha shunchalik ishlaydi. Variatsiya koeffitsienti, agar loyihalar bo'yicha qanday kutilayotgan daromad ko'rsatkichlari boshqacha bo'lsa, xavfni aniqlashga imkon beradi.

Diskontifikatsiya koeffitsienti – (kelajakda olingan summalarini hozirgi kunga yetkazish) bu pul birligining hozirgi sharoitini aks ettiruvchi bo'lib, u I davrlardan keyin r foiz stavkasi bilan ta'minlanadi.

Yig'ish koeffitsienti (aralash foiz, kelajakdagi narx) – bu pul birligining vaqt oralig'idan keyin va foiz stavkasi bo'yicha kelajakdagi vaziyatni tavsiflovchi ko'rsatkich

Kapital aylanmasini baholash koeffitsientlari – shakllangan kapitalning iqtisodiy faoliyati bilan shug'ullanadigan tez-tez bajariladigan tavsiflovchi binolarni ishlab chiqarish ko'rsatkichlari tizimi.

Daromadlilikni baholash koeffitsientlari – bu korporatsiya-ning kapitalidan foydalanish uchun zarur bo'lgan foyda olish qobiliyatini tavsiflovchi va joriy etish qobiliyatini belgilaydigan tizimlar tizimi.

Kredit – qarz oluvchiga pul mablag'larini yoki boshqa shakllarni o'z ichiga olgan muddat bo'yicha belgilangan foizlarda mablag' bilan ta'minlash.

Kredit siyosati – bu korxonaga tomonidan ishlab chiqarilgan debitorlik qarzlarni boshqarish mexanizmi. Bu korporatsiya o'z mijozlari (qarzdorlari) bilan shartnoma tuzadigan shartlar to'plamidir.

Kredit bilan bog‘langan notalar (CLN) – bu Rossiyaning qarz oluvchi kompaniyasiga yoki unga qarashli bo‘lgan xorijiy tuzilishga qarzni amalga oshirishga ixtisoslashgan xorijiy kompaniya (emitent) tashkil etilgan kompaniya.

Korporativ inqiroz – bu nazorat qilinmagan va istalmagan, vaqt bilan cheklangan jarayon bo‘lib, bu korporatsiya faoliyatiga qarshi aralashgan yoki hatto imkonsiz bo‘lib qolishi mumkin. Xavf ostida bo‘lgan korxonaning asosiy (konseptual) maqsadlarining turi va joriy tahdidning kattaligi inqirozning kuchini belgilaydi.

Lizing – bu ijaraga mo‘ljallangan ijarachi tomonidan ko‘rib chiqilayotgan sotuvchidan mulkka egalik huquqini qo‘llash va ijarachiga binoan mulkni vaqtincha egalik qilish evaziga haq evaziga taqdim etish uchun mulkka majburiy bo‘lgan biznes maqsadlaridan foydalanish.

Aktiv likvidligi – bu aktivning naqd pulga aylanish qobiliyatidir. Likvidlik darajasi ushbu apellyatsiya berilishi mumkin bo‘lgan muddat davomiyligi bilan belgilanadi. Davr qancha qisqa bo‘lsa, ushbu turdagi aktivlarning likvidlik darajasi shunchalik yuqori bo‘ladi.

Balans likvidligi – korporatsiya majburiyatlarini uning aktivlari bilan qoplash darajasi, pul shakliga o‘tish davri majburiyatlarning bajarilish muddatiga to‘g‘ri keladi.

Xavf o‘lchovi – bu kelajakda ma‘lum bir vaqt davomida berilgan sharoitlarda iqtisodiy subyektning iqtisodiy faoliyatining mumkin bo‘lgan natijalarining mutlaq (nisbiy) qiymati yoki ehtimollik ko‘rsatkichidir.

Kapital aktivlarni baholash modeli (CAPM) – bu kapitalning talab qilinadigan rentabelligini aniqlash uchun model bo‘lib, u investorning o‘rtacha bozor mukofotini (investitsiya uchun mukofotni) ko‘paytirish natijasida olingan xatarsiz foiz stavkasi va qo‘shimcha tavakkal mukofotini yig‘ish yo‘li bilan (o‘rtacha xavf bilan) ma‘lum bir loyihaga investitsiyalar bilan bog‘liq tizimli xavf darajasini tavsiflovchi beta-koeffitsient bo‘yicha hisoblanadi.

Soliq qalqoni – qarzni moliyalashtirishdan foydalanish bilan bog‘liq holda korporatsiyadan kelib chiqadigan qo‘shimcha pul oqimi. Soliq qalqonining paydo bo‘lishi va uning kattaligi ma‘lum bir mamlakatda qarz mablag‘laridan foydalanish uchun foizlarni soliq solinadigan foydadan ushlab qolishga imkon beradigan normalar bilan bog‘liq.

Tizimsiz (o‘ziga xos, diversifikatsiyalangan) tavakkal – bu ma‘lum bir investitsiya obyektini yoki muayyan investorning faoliyatiga xos bo‘lgan xavf. U korxonani malakasiz boshqarish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin; bozorning ushbu segmentida raqobatning kuchayishi; irratsional kapital tarkibi. Tizimsiz xavfni diversifikatsiya qilish va loyihani samarali boshqarish orqali oldini olish mumkin.

Obligatsiya – bu emissiyaviy qimmatli qog‘ozlar, bu yozma veksel bo‘lib, unda emitent ma‘lum shartni bajarishni o‘z zimmasiga oladi – olingan pul miqdori va belgilangan foizlarni qaytarish. U investitsiya sifatлари bilan tavsiflanadi: ishonchlilik, rentabellik, likvidlik.

Aylanma mablag‘lar (aylanma mablag‘lar, aylanma mablag‘lar) – bitta ishlab chiqarish sikli davomida naqd pulga aylanishi mumkin bo‘lgan pul mablag‘lari yoki zaxiralar ko‘rinishidagi ko‘chma aktivlar.

Operatsion faoliyat – bu o‘zi uchun yaratilgan korxonaning asosiy faoliyati.

Operatsion rechak – bu daromadning bir xil o‘zgarishi bilan foydada ko‘p yoki ozroq o‘zgarishlarni olish qobiliyatidir. Jami doimiy xarajatlarning ulushiga bog‘liq. Operatsion rechak qanchalik katta bo‘lsa, biznes xavfi shunchalik baland bo‘ladi.

Variant – qimmatli qog‘ozlar, moliyaviy vosita, opsion shartnomasining natijasi bo‘lib, unga binoan uning ishtirokchilaridan biri ma‘lum vaqt davomida kelishilgan narxda ma‘lum miqdordagi qimmatli qog‘ozlarni sotib olish yoki sotish huquqini oladi, va boshqa ishtirokchi shartnomada ko‘rsatilgan narx bo‘yicha qimmatli qog‘ozlarni sotish yoki sotib olish zarurati tug‘ilganda, pul mukofoti olish majburiyatini oladi. Opion – bu

fond birjalarida va birjadan tashqari bozorda faol ravishda sotiladigan spekuliyativ xavfsizlik.

Investitsiya loyihaning qaytarilish davri (qoplash davri) – bu investitsiya loyihasiga kapital qo‘yilgan paytdan boshlab sof daromadning jami yig‘indisi (sof pul oqimi) bo‘lgan vaqtgacha bo‘lgan taqvimiy davr. Investitsiya taklifi, agar uni qoplash muddati investor tomonidan ruxsat etilgan eng ko‘p yillar sonidan kam bo‘lsa, ko‘rib chiqiladi.

Rejalashtirish – bu miqdoriy va sifat xarakteridagi maqsadlarni ishlab chiqish va qabul qilish va ularga eng samarali erishish yo‘llarini belgilashdir. Ushbu munosabatlar ko‘pincha maqsadlar daraxti shaklida rivojlanib, istalgan kelajakni tavsiflaydi va iloji bo‘lsa, ma‘lum boshqaruv darajasi uchun muhim bo‘lgan ko‘rsatkichlar to‘plami bilan raqamli ravishda ifodalanadi.

Korxonaning to‘lov qobiliyati – Korporatsiyada darhol qaytarib berishni talab qiladigan kreditorlik qarzlarni to‘lash uchun yetarli bo‘lgan pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlari mavjudligi.

Likvidlik koeffitsientlari (likvidlik koeffitsientlari) – kompaniyaning qisqa muddatli majburiyatlarini hisoblash qobiliyatini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar.

Tovar ayirboshlash koeffitsientlari – bu korporatsiya aktivlari va aylanma mablag‘larini boshqarish qobiliyatini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar.

Daromad ko‘rsatkichlari (rentabellik koeffitsientlari) – rentabellik sifatida o‘lchanadigan korporativ boshqaruv samaradorligini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar.

Bozor qiymatining nisbati – bu tashqi ma‘lumotdan foydalanuvchilar (investorlar) tomonidan foydalaniladigan va korporatsiyaning investitsiya jozibadorligini tavsiflovchi ko‘rsatkichlarning keng guruhidir. Ushbu ko‘rsatkichlarni hisoblash bozorda ro‘yxatga olingan kompaniyalar uchun qiyin emas.

Bozor qiymatining nisbati – bu tashqi ma'lumotdan foydalanuvchilar (investorlar) tomonidan foydalaniladigan va korporatsiyaning investitsiya jozibadorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlarning keng guruhidir. Ushbu ko'rsatkichlarni hisoblash bozorda ro'yxatga olingan kompaniyalar uchun qiyin emas.

Moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari yoki richag koeffitsientlari – bu korporatsiyaning uzoq muddatli moliyaviy majburiyatlarini bajarish qobiliyatini o'lchaydigan ko'rsatkichlar. Ushbu o'lchovlar eng umumiy ko'rinishida korporatsiya majburiyatlarining balans qiymatini uning aktivlari yoki kapitalining balans qiymati bilan taqqoslaydi.

Debitorlik qarzlarni boshqarish siyosati – aylanma mablag'larni boshqarish bo'yicha umumiy siyosatning ajralmas qismi bo'lib, uning umumiy hajmini optimallashtirish va o'z vaqtida yig'ilishini ta'minlashdan iborat.

Naqd aktivlarni boshqarish siyosati – aylanma mablag'larni boshqarish umumiy siyosatining bir qismi bo'lib, ularning samarali aylanmasi va korporatsiyaning doimiy to'lov qobiliyatini ta'minlash uchun ularning umumiy balansini optimallashtirishdan iborat.

Tovar-moddiy zaxiralarni boshqarish siyosati – aylanma mablag'larni boshqarish bo'yicha umumiy siyosatning ajralmas qismi bo'lib, zaxiralarning umumiy hajmi va tuzilishini operatsion siklni eng samarali amalga oshirish nuqtai nazaridan optimallashtirishdan iborat.

Aylanma mablag'larni boshqarish siyosati – operatsion kapitaldan foydalanishni boshqarish umumiy siyosatining bir qismidir, bu uning joriy aktivlarga samarali sarmoyasi va ularning aylanishini ratsionalizatsiya qilishdan iborat.

Foyda – bu korporatsiyaning o'z mablag'larining asosiy manbai bo'lib, uni uning faoliyati natijasida va keyingi rivojlanish uchun asos deb hisoblash mumkin.

Ratsional investor – bu kutilayotgan yordam dasturini maksimal darajada oshiradigan va obyektiv funksiyaga nisbatan o'z afzalliklarini o'zgartirmaydigan, shuningdek, tavakkal qilishga

moyil bo'lmagan investor (ya'ni xavfning oshishi uchun kompensatsiya talab qilinadi). Shu bilan birga, investorlarning psixologiyasi va ularning ijtimoiy-madaniy milliy farqlari e'tiborga olinmaydi.

Muntazam menejment – bu barcha quyi tizimlarning samarali ishlashini va korxonada faoliyatidagi tanqidiy og'ishlarning oldini olishni ta'minlaydigan va rejalashtirish, hisobga olish, nazorat qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish mexanizmlarini o'z ichiga olgan korxonada iqtisodiyotini boshqarish tizimi.

Tegishli pul oqimlari – bu loyihani amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan istiqbolli pul oqimlari va loyiha bo'lmagan taqdirda farqlar. Tegishli pul oqimi kapitalning o'zgarishi (o'sishi) bilan aniqlanganligi sababli, uni loyiha bilan bog'liq bo'lgan qo'shimcha pul oqimi ham deyiladi. Loyihani baholashda qo'shimcha pul oqimlari loyihani amalga oshirish bilan bevosita bog'liq bo'lgan kompaniyaning istiqbolli pul oqimidagi har qanday va barcha o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Bundan kelib chiqadiki, loyihani qabul qilish yoki rad etishidan qat'i nazar mavjud bo'lgan har qanday pul oqimlari ahamiyatsizdir.

Investitsiyalarning rentabelligi – “rentabellik” investitsiya resurslaridan foydalanish samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkich. Qabul qilingan o'rtacha yillik foydaning ishlatilgan kapital miqdoriga nisbati sifatida aniqlanadi. Ushbu hajm yoki avanslangan kapital miqdori bilan ifodalanishi mumkin (ko'p hollarda u sotib olingan investitsiya obyekti qiymatiga teng, yoki investitsiya obyekti ishlagan davr uchun o'rtacha bog'langan kapital qiymatiga).

Integratsiyalashgan bozor darajasi – bu birlikdagi sof daromadning o'zgarishiga nisbatan nisbiy o'zgarishi. Moliyaviy menejmentda ajralmas vositalardan foydalanish sotish hajmidagi o'zgarishlarning aksiyadorlarning pastki qatoriga aniq ta'sirini aniqlashga imkon beradi. Operatsion va moliyaviy ta'sirchan vositalarning turli xil birikmalarini tanlab, siz qabul qilinadigan tavakkal bilan maksimal foyda olishingiz yoki berilgan foyda uchun xavfni minimallashtirishingiz mumkin.

Faoliyat leveragingi kuchi (darajasi) – sotish hajmi (daromad) o‘zgarishiga foydaning (foiz) nisbiy o‘zgarishi.

Moliyaviy ta’sirchanlikning kuchi (darajasi) – bu soliq va foizlar oldidagi foydaning o‘zgarishi oqibatida aksiyadorlarga tegishli bo‘lgan sof foydaning o‘zgarishi (tegishli elastiklik koeffitsientini ifodalaydi).

Sindikatsiyalangan bank kreditlari – qarz oluvchi korporatsiyaning kontragenti (investor) bir nechta bank bo‘lib, kredit tashkilotchisi boshchiligidagi hovuzga uyushgan investitsiya kreditlari.

Tizimli (bozor, diversifikatsiyalanmagan) risk – bu investitsiya faoliyatining barcha ishtirokchilari va investitsiya shakllari uchun yuzaga keladigan xavf. U iqtisodiy sikl bosqichlarining o‘zgarishi, soliq qonunchiligidagi o‘zgarishlar va investitsiya obyektini tanlashda investor ta’sir o‘tkaza olmaydigan boshqa omillar bilan belgilanadi.

Aksiyadorlarning umumiy rentabelligi (aksiyadorlarning umumiy daromadlari) – bu aksiyalarni ushlab turish davomida investor tomonidan haqiqatan olingan ta’sirlarning uzoq muddatli o‘lchovidir.

Investitsiya loyihalarining taqqoslanishi – bu mezon sifatida tanlangan ko‘rsatkichni (foyda, xarajatlar, rentabellik) belgilashda hisobga olinadiganlar bundan mustasno, ko‘rib chiqilayotgan loyihalarining barcha ko‘rsatkichlari bir xil bo‘lishini anglatadigan shart. Aks holda, loyihalardan biri uchun mezon ko‘rsatkichining maqbul qiymati eng yaxshi variantga to‘g‘ri kelmasligi mumkin, chunki tahlilda farqlar hisobga olinmagan.

Kapitalning o‘rtacha tortilgan qiymati – bu moliyalashtirish tuzilishini hisobga olgan holda korporatsiya kapitali narxini baholash modeli. Kapitalning qiymati uning elementlari (o‘z kapitali va qarz kapitali) qiymati sifatida hisoblanib, ularning korporatsiya kapital tarkibidagi ulushiga ko‘paytiriladi.

O‘rtacha yillik foyda (o‘rtacha foyda), AR, – har bir investitsiya loyihasini amalga oshirish bilan bog‘liq o‘rtacha yillik daromad ATR (o‘rtacha jami daromadlar) va ATC ning o‘rtacha

yillik xarajatlari (o‘rtacha umumiy xarajatlar) o‘rtasidagi farq sifatida aniqlanadigan ko‘rsatkichdir.

X tasodifiy o‘zgaruvchining o‘rtacha kutilgan qiymati (matematik kutish) – bu pul birliklarida ko‘rsatilgan, MX bilan ko‘rsatilgan va uning har xil qiymatlari uchun o‘rtacha o‘rtacha sifatida hisoblangan ko‘rsatkich, bu yerda har bir qiymatning ehtimoli tortish sifatida ishlatiladi.

Standart og‘ish xavf darajasini baholash – eng keng tarqalgan ko‘rsatkichdir. U rentabellik qiymatlarining matematik kutishdan mutlaq og‘ishlarining o‘rtacha qiymatini tavsiflaydi.

Investitsiyalarni hisoblashning statik usullari – agar investitsiya loyihasi qisqa muddatli xarakterga ega bo‘lsa (bir yildan kam bo‘lsa, investitsiya xarajatlari davr boshida amalga oshiriladi, loyihaning natijalari davr oxirida aniqlanadi), shuningdek, uzoq muddatli investitsiya loyihasi ko‘rsatkichlarning sezilarli dinamikasidan mahrum bo‘lgan taqdirda va ishonchliligiga zarar yetkazmasdan, o‘rtacha yillik ko‘rsatkichlar bilan tavsiflanishi mumkin. Investitsiyalarni hisoblashning statik usullari foyda, xarajatlar yoki rentabellikning qiyosiy hisob-kitoblariga va ushbu ko‘rsatkichlardan birining maqbul qiymatidan kelib chiqqan holda investitsiya loyihasini tanlashga asoslangan bo‘lib, bu holda investorning qisqa muddatli maqsadi sifatida qaraladi.

Kapitalning qiymati – bu moliyaviy manbalar egalari tomonidan ularni korxonaga taqdim etishga tayyor bo‘lgan narx (kapital egalarining investitsiyalarining rentabelligi). Boshqa tomondan, kapital qiymati kompaniyaning jalb qilingan moliyalashtirish manbalari uchun to‘lovidir.

Tarkibiy kreditlar – korporativ qarz oluvchi uchun bir nechta (yoki hatto ko‘p) investorlarning, shuningdek, kredit mahsulotini tayyorlashda ishtirok etadigan yordamchi korporatsiyalarning mavjudligini nazarda tutadigan kredit shakli. Bundan tashqari, ayrim tashqi moliyalashtirish vositalari o‘tkaziladigan xavfsizlik shaklida tuzilishi mumkin, ya’ni. qarzni sekvitizatsiyalash jarayonidan o‘tishi.

Pul mablag‘larining joriy (zamonaviy, hozirgi) qiymati – kelajakda (ma’lum vaqtdan keyin) olinadigan summalarning joriy qiymati. Pul summalarining joriy qiymatini hisoblash diskontlash koeffitsienti asosida amalga oshiriladi.

Joriy majburiyatlar (qisqa muddatli kreditorlik qarzlari, qisqa muddatli majburiyatlar) – qarz, uni to‘lash muddati bir yildan oshmaydi.

Chiqib ketish nuqtasi (BEP) – bu loyihaning mahsulotlarini (ishlarini, xizmatlarini) sotish hajmi bo‘lib, unda sotishdan tushadigan umumiy daromad (77s) yalpi xarajatlarga (TS) teng bo‘ladi.

Ustav kapitali – korxonada muassislari tomonidan qo‘shilgan badallar miqdori; korporatsiya ustavida aks ettirilgan yaratilgan resurslar miqdori.

Faktoring – bu uzoq muddatli kelishuv bo‘lib, unga binoan vositachi omil kompaniyaning qarzdorlarining hisobvaraqlarini sotib oladi, to‘lovni to‘lamaslik xavfini o‘z zimmasiga oladi, ammo har qanday hisobvarag‘i uchun va to‘lovni amalga oshirishda pulni qabul qilishni ta’minlaydi. Faktor, shuningdek, barcha mijozlarni kredit tekshiruvlaridan o‘tkazadi.

Moliyaviy strategiya – moliyaviy faoliyatning uzoq muddatli maqsadlarini aniqlash va ularga erishishning eng samarali usullarini tanlash. Moliyaviy strategiya asosida korxonaning moliyaviy siyosati moliyaviy faoliyatning aniq yo‘nalishlari bo‘yicha belgilanadi: soliq, amortizatsiya, dividend, emissiya va boshqalar.

Moliyaviy barqarorlik – bu kompaniyaning moliyaviy resurslari, ularning taqsimlanishi va ishlatilishining shunday holatini anglatadigan, tushunchani va to‘lov qobiliyatini maqbul darajadagi sharoitda saqlab turganda foyda va kapitalning o‘shishiga asoslangan holda korporatsiya rivojlanishini kafolatlaydigan va ta’minlaydigan murakkab tushunchadir.

Moliyaviy tahlil – bu tadqiqotning keng doirasi bo‘lib, u quyidagi asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi: moliyaviy hisobotlarni tahlil qilish (shu jumladan, koeffitsiyentlarni tahlil qilish), tijorat hisob-kitoblari (moliyaviy matematika), prognoz hisobotlarini shakllantirish, kompaniyaning investitsiya jozibador-

ligini baholash moliyaviy ko'rsatkichlarga asoslangan qiyosiy yondashuv.

Moliyaviy menejment – moliyaviy menejment, ya'ni. pul aylanmasini boshqarish jarayoni, korporatsiya moliyaviy resurslarini shakllantirish va ulardan foydalanish. Bu, shuningdek, pul va moliyaviy resurslarni boshqarish shakllari, usullari va uslublari tizimidir.

Moliyaviy reja – kompaniyaning moliyaviy maqsadlariga erishish va daromad va xarajatlarni bog'lash usulini tavsiflovchi hujjat.

Moliyaviy ta'sir kuchi (moliyaviy ta'sir kuchi) – qarz mablag'laridan foydalangan holda korporativ foydani oshirish qobiliyati. Umuman olganda, moliyaviy vositaga qarz mablag'lari-ning korporatsiya rentabelligiga har qanday salbiy ta'siri ham kiradi.

Moliya – bu daromadlarni (mablag'larni, resurslarni) shakllantirish, xarajatlarni amalga oshirish (mablag'larni, resurslarni taqsimlash va qayta taqsimlash), ushbu jarayonlarning samaradorligini nazorat qilishda ifodalanadigan pul munosabatlari tizimi.

Korxonaning mablag'lari – bu pul daromadlari va jamg'armalarini shakllantirish, ularni taqsimlash (davlat, moliya-kredit tizimi, kontragentlar oldidagi majburiyatlarni bajarish, korxonada ishchilarini moddiy rag'batlantirish, egalariga haq to'lash, kengaytirilgan takror ishlab chiqarish uchun mablag'lar) va ushbu jarayonlarning maqsadga muvofiqligi va samaradorligini nazorat qilish.

Maqsadli kapital tarkibi – korporativ menejment uzoq vaqt davomida doimiy ravishda saqlashga intiladigan tuzilma.

Qiymatga asoslangan boshqaruv (VBM) – bu korporativ boshqaruv konsepsiyasi, uning mohiyati shundaki, menejment kompaniya va uning aksiyalarining bozor qiymatining o'sishini ta'minlashga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Shunday qilib, barcha korporativ intilishlar, analitik usullar va boshqaruv uslublari bitta umumiy maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi kerak: boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonini asosiy qiymat omillari asosida qurish orqali kompaniyaning qiymatini maksimal darajada oshirishga yordam berish.

Pul oqimlarining sof joriy qiymati, NPV – loyihaning bozor qiymati va uni amalga oshirish xarajatlari o‘rtasidagi farq. Bu loyihaning barcha davrlari uchun yillik diskontlangan pul oqimlarining yig‘indisi. Loyihaning sof hozirgi qiymati ijobiy bo‘lsa, investitsiya taklifi ko‘rib chiqilishi kerak. Agar loyihaning sof hozirgi qiymati noldan kam bo‘lsa, loyihani rad etish kerak. Bir nechta muqobil loyihalar orasida siz boshqa barcha narsalar teng bo‘lgan holda, hozirgi sof qiymatdan yuqori bo‘lganini tanlashingiz kerak.

Kompaniyaning sof pul oqimi, NCF – uning barcha faoliyat turlaridan (operatsion, investitsiya va moliyalashtirish) naqd pul tushumi va chiqishi o‘rtasidagi farq.

Sof aylanma mablag‘lar, NWC – joriy aktivlar va passivlar o‘rtasidagi nisbatni tavsiflovchi ko‘rsatkich va ularning orasidagi farqga teng. Sof aylanma mablag‘larning miqdori, asosan, aylanma mablag‘larning tarkibi va hajmi bilan belgilanadi. Ko‘pgina kompaniyalar sof aylanma mablag‘lar bilan bog‘liq qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar, chunki ularning yetishmasligi korporatsiyaning tugatilishiga olib kelishi mumkin. Sof aylanma mablag‘lar darajasi ham tavakkalchilik, ham korporatsiya rentabelligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Sof aylanma mablag‘ OA (operatsion aktivlar) va CL (joriy majburiyatlar) ning ma‘lum bir kundagi aktivlari o‘rtasidagi farq sifatida hisoblanadi.

Aniq operatsion sikl davri, NOCP – kompaniyaning o‘rtacha ish aylanmasi mablag‘larini moliyalashtirishga muhtoj bo‘lgan kunlar soni. Tovar-moddiy zaxiralar aylanmasi va debitorlik qarzlari davrlari yig‘indisiga teng.

Sof moliyaviy sikl davri, NFCP – bu aniq operatsion davrdan kreditorlik qarzlari davrini olib tashlash yo‘li bilan hisoblangan ko‘rsatkich.

Iqtisodiy qo‘shilgan qiymat, EVA – bu tashqi kapital bilan yaratilgan aktivlarning rentabelligi va korporatsiya kapitali narxi o‘rtasidagi farqdir. Sarmoyalangan kapitalning rentabelligi jalb qilingan kapital narxidan kattaroq bo‘lishi kerak.

Moliyaviy ta'sir kuchining ta'siri – bu aktivlar rentabelligi va kreditlar bo'yicha tuzatilgan foiz stavkasi o'rtasidagi farq tufayli kapital rentabelligining oshishi (umuman, o'zgarish).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risidagi qonuni 2014 yil 6 may.

2. Iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasining 1996-yil 26-apreldagi qonuni.

3. O‘zbekiston Respublikasining mas‘uliyati cheklangan jamiyatlari to‘g‘risidagi qonuni.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 13-noyabrdagi Farmoni. № UP-4483 “O‘zbekiston Respublikasining xususiylashtirish, monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo‘mitasini tuzish to‘g‘risida”.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 18-iyuldagi UP-4455-sonli “Ishbilarmonlik muhitini yanada tubdan yaxshilash va tadbirkorlikka keng erkinlik berish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Farmoni.

6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 27-dekabrdagi qarori. 344-sonli “Monopoliyaga qarshi tartibga solish sohasida litsenziyalash tartib-taomillarini o‘tkazish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash to‘g‘risida”.

7. Abryutina, A.M. Tovar bozori va moliya-xo‘jalik faoliyatining iqtisodiy tahlili. - M.: Delo va Servis, 2018. - 464s.

8. Balabanov, A.I., Balabanov, T.I. Moliya: o‘quv qo‘llanma. - SPb.: Piter, 2019. - 190 b.

9. Balabanov, T.I. Moliyaviy menejment asoslari: O‘quv qo‘llanma. - 3-nashr, Qo‘shish va qayta ko‘rib chiqilgan - M.: Moliya va statistika, 2018. - 526 b.

10. Bob Tricker – Korporativ boshqaruv, tamoyillar, siyosat va amaliyot, 3-nashr, Oksford onlayn-resurs markazi, 2012-yil - 904 pp.

11. Bolshakov, S.V. Moliyaviy menejment asoslari: o‘quv qo‘llanma. - M.: FBK-Press, 2019. - 365 b.

12. Volkova, O.I. Korxonalar iqtisodiyoti.- M., INFRA-M, 2019. - 416 b.

13. Evdokimova, L.A. Moliyaviy menejment: darslik. - M.: MGIU, 2019. - 216 b.

14. Zaytsev V.Yu., Fedchishin Yu.I. Korporativ moliya: nazariy va uslubiy jihatlar // Statistika va iqtisodiyot. 2015. № 5. P. 39–45.

15. Zaynutdinov Sh.N. Korporativ boshqaruv asoslari. O‘quv qo‘llanma. -T.: O‘zbekiston, 2008 .-- 260 b.

16. Ilyina V.V .. Moliyaviy menejment: o‘quv qo‘llanma M .: Omega-L, 2011.

17. Moliyaviy menejment: darslik / nashr. E.I. Shoxin. M.: KNORUS, 2012 yil.

18. Qilicheva FB, Urmanova D.T., Korporativ boshqaruv: prinsiplari, siyosati va amaliyoti. O‘quv qo‘llanma. - T.: Fan va texnologiyasi, 2019. - 439 beta.

19. Kovalenko B.B. Korporativ tadbirkorlikni o‘z-o‘zini tashkil etish sharoitida mulkka davlat va xususiy mulkchilik institutlari. Rossiya oziq-ovqat sanoatining xususiyatlari // Ilmiy jurnal NRU ITMO. Iqtisodiyot va atrof-muhitni boshqarish. 2013. № 2.

20. Korchina N.V. Tashkilotlar moliyasi: o‘quv qo‘llanma M .: Birlik, 2010. 318b.

21. Kuznetsova E.L., Getmanova A.V. Mijozlarga sodiqlik savdo samaradorligini oshirish omili sifatida // Moliyaviy tahlil: muammolar va yechimlar. 2016 yil 4-son (286)-son.

22. Kovaleva T.M. Moliya va kredit: darslik. M.: KNORUS, 2014. Komarova E.P. Professional ingliz tili: moliya va kredit. Amaldagi professional ingliz tili: moliya va kredit: darslik. M.: KNORUS, 2014 yil.

23. Li Ch., Finnerti D. Korporativ moliya: nazariya, usullar va amaliyot. M .: INFRA-M, 2000 yil.

24. Lixacheva O. N., Shchurov S. A. Korxonaning uzoq va qisqa muddatli moliyaviy siyosati: o‘quv qo‘llanma. qo‘llanma / tahrir. VA MEN. Lukasevich. M.: Universitet darsligi, 2009-y.

25. Lukasevich I. Ya. Moliyaviy menejment: darslik. M.: Eksmo, 2010-yil.

26. Lavrushin OI Moliya va kredit: darslik. M.: KNORUS, 2013 yil.
27. Lipchiu N.V. Korporativ moliya: darslik. M.: KNORUS, 2015 yil.
28. Morozov E.M. CRM-tizimlar mijozlar bilan o‘zaro aloqalarni avtomatlashtirish vositasi sifatida // Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va yangiliklar. 2015. № 3. p. 3.
29. Markina E.V. Moliya: darslik. M.: KNORUS, 2015-yil.
30. Malinovskaya OV Davlat va shahar moliya: darslik. M.: KNORUS, 2015-yil.
31. Ritsar F. Xavf, noaniqlik va foyda. M.: Delo, 2003.56.
32. Nezamaikin V.N., Yurzinova I.L. Tashkilotlar moliyasi: boshqaruv va tahlil: o‘quv qo‘llanma. M.: Eksmo, 2007.57.
33. OV Nesmachnyx Balansli ballar tizimi asosida korxonaning moliyaviy strategiyasini amalga oshirish samaradorligini baholash. Xabarovsk: XGAEP, 2007-yil.
34. Nikitina N.V. Korporativ moliya: darslik. M.: KNORUS, 2014 yil.
35. Ozhegov S.I., Shvedova N.Yu. Rus tilining izohli lug‘ati / RAS. Rus tili instituti. V.V. Vinogradov. M.: ITI Technologies, 2007.59
36. Polukeeva A.V. Sanoat korxonasining innovatsion faoliyatini boshqarish xususiyatlari // Ishlab chiqarishni tashkilotchisi. 2015. № 4 (67) -qism. S. 109-117.
37. Savitskaya, G.V. Korxonaning iqtisodiy faoliyatini tahlil qilish. - M.: INFRA-M, 2019. - 336
38. Pike R., Neil B. Korporativ moliya va investitsiyalar. SPb.: Piter, 2006-yil.
39. Porter M. Raqobat strategiyasi: sanoat va raqobatchilarni tahlil qilish uslubiyati. M.: Alpina Business Books, 2005.
40. Prixodko RV, Abd Asad Mansur Korporativ moliyani boshqarish mazmuni va tamoyillari // NRU ITMO ilmiy jurnali. Iqtisodiyot va atrof-muhitni boshqarish. 2016. № 1.
41. Pol A. Samuelson, Uilyam D. Nordxaus. Iqtisodiyot. 19-nashr. McGraw-Hill kompaniyalari. AQSH. 2015-yil.

42. Rikardo D. Siyosiy iqtisod va soliqqa tortish tamoyillari. M.: Eksmo, 2007-yil.
43. Robinson J. Nomukammal raqobatning iqtisodiy nazariyasi. M.: Progress, 1986.
44. Romanov A.N., Lukasevich I.Ya., Titorenko G.A. Korxonalar, korporatsiyalar, firmalarning tijorat faoliyatini moliyaviy-iqtisodiy tahlilini kompyuterlashtirish. M.: Interpraks, 2004 yil
45. Raizberg B.A., Lozovskiy L.Sh., Starodubtseva E.B. Zamonaviy iqtisodiy lugʻat. M.: INFRA-M, 1996 yil.
46. Ross S., Vesterfild R., Iordaniya B. Korporativ moliyalashtirish asoslari. Moskva: Asosiy bilimlar laboratoriyasi, 2000 yil.
47. Rudik N.B. Korporatsiyalarning kapital tarkibi: nazariya va amaliyot. M.: Delo, 2004-yil.
48. Santo B. Innovatsiya iqtisodiy rivojlanish vositasi sifatida. Moskva: Progress, 2003-yil.
49. Samuelson P., Nordhaus V. Iqtisodiyot = Iqtisodiyot. M.: Uilyams, 2006-yil.
50. Soloviyeva T.N. Tashkilotlar moliyasi: darslik. M.: KNORUS, 2013-yil.
51. Moliyaviy menejment: nazariya va amaliyot / ed. E.S. Stoyanova. M.: Perspektiv, 2010. 79. Moliya va kredit \: darslik / nashr. M.V. Romanovskiy, G.N. Beloglazova. M.: 2006-yil
64. Sheremet, A.D., Sayfulin, R.S., Negashev, E.V. Moliyaviy tahlil nazariyasi. - M.: INFRA-M, 2019. - 208 p.
65. Shoxin, E.I. Moliyaviy menejment: darslik. - M.: KnoRus, 2018. - 480 p.
66. Shulyak, P.N. Moliyaviy menejment / Oʻquv qoʻllanma - M.: Nashriyot. "Dashkov va K" uyi, 2019.-752-yillar.
67. Elmirzaev S. Korporativ boshqaruv. Oʻquv qoʻllanma. - T.: Iqtisod-moliya, 2019. - 415 bet

Internet saytlari

68. www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi xukumat portali
69. www.lex.uz O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
70. www.economist.com
71. www.worldeconomies.com
72. www.tradingeconomics.com
73. <http://grad-schools.usnews.rankingsandreviews.com/best-graduate-schools/top-humanities-schools/economics-rankings>
74. www.ereport.ru – Обзорная информация по мировой экономике
75. www.stplan.ru – экономика и управление
76. www.catback.ru – научные статьи и учебные материалы по экономике

MUNDARIJA

Kirish.....	3
1-bob. Iqtisodiyotda korporativ moliyaning o‘rni	4
1.1. Korporativ moliyani boshqarish maqsadlari va funksiyalari	4
1.2. Korporativ moliya xususiyatlari	16
1.3. Korporativ moliyalashtirish muammolari	20
2-bob. Naqd pul oqimini boshqarish	24
2.1. Naqd pul oqimlarini boshqarish turlari va prinsiplari	24
2.2. Korporativ pul oqimlarini rejalashtirish	29
2.3. Pul oqimlarini muvozanatlashtirish va sinxronlash.....	33
2.4. Optimal naqd pul qoldig‘ini hisoblash	37
3-bob. Moliyaviy xizmat va korporatsiya faoliyatini nazorat qilish.....	40
3.1. Korporatsiyalarning moliyaviy xizmati, uning vazifalari va funksiyalari.....	40
3.2. Korporatsiyalarda moliyaviy nazorat	46
4-bob. Innovatsion korporativ boshqaruv	51
4.1. Innovatsiya va innovatsion jarayon konsepsiyasi	51
4.2. Korporativ innovatsiyalar sohasidagi tasniflar.....	54
5-bob. Korporativ investitsiyalarni boshqarish	63
5.1. Korporatsiya investitsiya faoliyatining mohiyati	63
5.2. Investitsiya loyihalarining samaradorligini baholash usullari.....	71
6-bob. Xalqaro korporatsiyalar moliyasini tashkil etish ...	81

6.1. Korporativ moliyaning mohiyati va ularning xalqaro kapital bozorida o'rnini	81
6.2. Korporativ moliyaning xalqaro jihatlari	85
6.3. Xalqaro korporatsiyalar va xorijiy investitsiyalar	95
7-bob. Moliyaviy tahlil vositalari va rejalashtirish	103
7.1. Moliyaviy tahlilning mohiyati va ahamiyati	103
7.2. Bankrotlik ehtimolini bashorat qilish usullari	117
7.3. Moliyaviy rejalashtirish vositalari	121
Bob. 8. Korporativ qayta qurish	128
8.1. Qayta qurish tushunchasi va vazifalari	128
8.2. Korporativ qayta qurish sabablari va maqsadlari	129
8.3. Korporatsiyani qayta qurish turlari va shakllari	132
8.4. Korporatsiyani qayta qurish shakllari va bosqichlari	135
8.5. Korporatsiyani restrukturizatsiya qilish modellari	139
8.6. Inqirozga qarshi boshqaruv mexanizmi va korporativ qayta qurish	153
8.7. Strukturaviy korporatsiyalar uchun diagnostika protseduralari	155
Glossariy	158
Foydalanilgan adabiyotlar	173

R.X. KARLIBAYEVA

KORPORATIV MOLIYA

(O‘quv qo‘llanma)

**Toshkent – «Innovatsion rivojlanish
nashriyot-matbaa uyi» – 2021**

Muharrir:	N.Abdullayeva
Tex. muharrir:	A.Moydinov
Musavvir:	A.Shushunov
Musahhih:	L.Ibragimov
Kompyuterda sahifalovchi:	M.Zoyirova

E-mail: nashr2019@inbox.ru Tel: +99899 920-90-35
Nashr.lits. 3226-275f-3128-7d30-5c28-4094-7907, 08.10.2020.
Bosishga ruxsat etildi 05.07.2021.
Bichimi 60x84 1/16. «Timez Uz» garniturasini.
Ofset bosma usulida bosildi.
Shartli bosma tabog‘i 12,0. Nashriyot bosma tabog‘i 11,25.
Tiraji 50. Buyurtma № 113.

**«Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi»
bosmaxonasida chop etildi.**
**100174, Toshkent sh., Olmazor tumani,
Universitet ko‘chasi, 7-uy.**